อนุสรณ์

ในงานพระราชทานเพลิงศพ

นายฟู อนุศาสนนันทน์ ปม., ทช.

อดีตรองอธิบดีกรมชลประทาน

๒๒ มิถุนายน ๒๕๐๙

กรมชลประทาน กระทรวงพัฒนาการแห่งชาติ

ที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ

นายฟู อนุศาสนนันทน์

อดีตรองอธิบดีฝ่ายบำรุงรักษา กรมชลประทาน

ณ ฌาปนสถาน วัดชลประทานรังสฤษฎ์

๒๒ มิถุนายน ๒๕๐๙

นายฟู อนุศาสนนันทน์ ป.ม., ท.ช.

ชาตะ ๙ กรกฎาคม ๒๔๔๖

มรณะ ๒๗ มีนาคม ๒๕๐๘

คำนำ

คุณฟู อนุศาสนนันทน์ ได้เริ่มเข้ารับราชการในกรมชลประทาน เมื่อ ๑ กุมภาพันธ์ ๒๔๗๐ ในตำแหน่ง นายช่างผู้ช่วยตรี แผนกแบบแผน ข้าพเจ้าได้ร่วมปฏิบัติงานกับคุณฟูฯ มาโดยใกล้ชิดจึงมีความสนิทสนมกันเกือบจะเรียกได้ว่าเป็นทั้งเพื่อน และญาติสนิท ตลอดเวลาที่ผ่านมา คุณฟูฯ ได้ปฏิบัติงานด้วยความเข้มแข็งอดทน ขยันหมั่นเพียร มีความโอบอ้อมอารีต่อผู้อยู่ใต้บังคับบัญชา เป็นคนเปิดเผย และยิ้มระรื่นอยู่เสมอ จึงเป็นที่รักใคร่และนับถือของเพื่อนข้าราชการ และผู้ใต้บังคับบัญชาโดยทั่วกัน เราได้ทำงานร่วมกันมาจนถึง ๓๐ กันยายน ๒๕๐๒ ซึ่งเป็นปีที่คุณฟูฯ ครบเกษียณอายุ จึงต้องออกจากราชการไปตามวาระ ตำแหน่งสุดท้ายที่คุณฟูฯ ได้รับเมื่อก่อนที่จะออกจากราชการ คือ รองอธิบดีฝ่ายบำรุงรักษา เนื่องจากคุณฟูฯ มีความสามารถและเชี่ยวชาญในงานด้านส่งน้ำและบำรุงรักษา ทางกรมชลประทานจึงได้ขอให้ท่านได้อยู่ช่วยงานต่อไปในตำแหน่งผู้เชี่ยวชาญด้านการส่งน้ำและบำรุงรักษา เพื่อให้คำแนะนำและเป็นที่ปรึกษาแก่นายช่างที่ปฏิบัติงานด้านนี้ ผลงานของคุณฟูฯ ปรากฏเป็นที่น่าพึงพอใจ คุณฟูฯ ได้ปฏิบัติงานต่อมาจนถึงต้นปี พ.ศ.๒๕๐๘ ระยะนี้รู้สึกว่าสุขภาพของคุณฟูฯ ไม่ใคร่ดีนัก เริ่มเจ็บออด ๆ แอด ๆ คงจะเนื่องมาจากการที่ได้ตรากตรำทำงานตลอดมา จนที่สุดเมื่อวันที่ ๒๗ มีนาคม ๒๕๐๘ ข้าพเจ้าก็ได้รับทราบข่าวอันน่าสลดใจว่า คุณฟูฯ ได้ถึงแก่อนิจกรรมเสียแล้ว ที่โรงพยาบาลชลประทานปากเกร็ด นนทบุรี ด้วยโรคหัวใจวาย ครั้งแรกที่ข้าพเจ้าได้รับทราบข่าวนี้ บอกไม่ถูกว่ามีความรู้สึกอย่างไร เพราะเป็นเรื่องที่ข้าพเจ้าไม่คาดคิดมาก่อนเลยว่า คุณฟูฯ จะจากพวกเราไปในระยะเวลาอันรวดเร็วเช่นนี้ ข้าพเจ้าเชื่อแน่ว่าความรู้สึกแบบนี้ คงจะเกิดกับทุกคนที่ได้ใกล้ชิดและสนิทสนมกับคุณฟูฯ และโดยเหตุที่ท่านเป็นผู้ที่ประกอบแต่คุณงามความดี เป็นที่รักใคร่นับถือของผู้อยู่ใต้บังคับบัญชา เมื่อท่านถึงแก่อนิจกรรมลง ข้าราชการในกรมชลประทาน จึงได้พร้อมใจกันร่วมบำเพ็ญกุศลให้แก่ท่านโดยพร้อมเพรียงกัน ตลอดจนเป็นเจ้าภาพในการพระราชทานเพลิงศพครั้งนี้ด้วย

ในการจัดงานพระราชทานเพลิงศพ คุณฟู อนุศาสนนันทน์ อดีตรองอธิบดีฝ่ายบำรุงรักษา กรมชลประทาน ซึ่งได้กำหนดในวันที่ ๒๒ มิถุนายน ๒๕๐๙ นี้ นั้น กรมชลประทานได้จัดพิมพ์หนังสือ เพื่อแจกเป็นที่ระลึกแก่แขกผู้มีเกียรติที่ได้มาร่วมในงานพระราชทานเพลิงศพครั้งนี้ ในการจัดทำหนังสือ ก็ได้รับความร่วมมือเป็นอย่างดียิ่ง จากข้าราชการในกรมชลประทาน และมิตรสหายของคุณฟูฯ โดยที่คุณฟู อนุศาสนนันทน์ เป็นผู้ที่ดำเนินการ สร้างระบบการชลประทานในโครงการชลประทานเจ้าพระยาใหญ่ มา

โดยตลอด จึงได้นำเรื่องของการชลประทานในโครงการชลประทานเจ้าพระยาใหญ่ลงพิมพ์ไว้ในหนังสือนี้ด้วย

ที่สุดนี้ ข้าพเจ้าขออาราธนาคุณพระศรีรัตนตรัยและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายในสากลโลก จงดลบันดาลให้ดวงวิญญาณของคุณฟู อนุศาสนนันทน์ ได้ไปสู่สุขคติ เสวยสุขในสัมปรายภพเทอญ.

ชูชาติ พิทู
๙ ส.ค. 2509

(ม.ล.ชูชาติ กำภู)

ส า ร บ า ญ

* * * *

** ***** **

ประวัติย่อ นายฟู อนุศาสนนันทน์

ชื่อ นายฟู อนุศาสนนันทน์

สัญชาติ ไทย เชื้อชาติไทย

เกิด วันที่ ๙ กรกฎาคม ๒๔๔๖ ที่ตำบลบางขุด อำเภอสรรคบุรี จังหวัดชัยนาท

ชื่อบิดา นายเปลี่ยน อนุศาสนนันทน์

ชื่อมารดา นางบุตร์ อนุศาสนนันทน์

ชื่อภริยา นางจวง อนุศาสนนันทน์

<u>สถานศึกษา</u>

๑. โรงเรียนมัธยมวัดบวรนิเวศ (พ.ศ.๒๔๕๖ - ๒๔๖๔)

๒. จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัยคณะแพทย์ศาสตร์ (๒๔๖๕)

๓. จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัยคณะวิศวกรรมศาสตร์ (๒๔๖๖)

๔. U.S. Bureau of Reclamation

<u>คุณวุฒิ</u>

๑. ได้ประกาศนียบัตร ม.๖

๒. ได้รับปริญญาวิศวกรรมศาสตร์บัณฑิต

๓. ได้รับประกาศนียบัตร Irrigation Engineering

<u>ประวัติการรับราชการ</u>

เริ่มรับราชการเป็นนายช่างผู้ช่วยตรี แผนกแบบแผน กรมชลประทาน เมื่อวันที่ ๑ กุมภาพันธ์ ๒๔๗๐ ได้รับอัตราเงินเดือน ๖๐ บาท

๑ เมษายน ๒๔๗๑	รับเงินเดือน ๘๕ บาท
๑ เมษายน ๒๔๗๒	รับเงินเดือน ๙๐ บาท
๑ เมษายน ๒๔๗๓	รับเงินเดือน ๙๕ บาท
๒๓ มิถุนายน ๒๔๗๔	ตำแหน่งนายช่างผู้ช่วยตรี ผู้ควบคุมนาทคลอง คลองรังสิต
๒๘ ธันวาคม ๒๔๗๔	ตำแหน่งนายช่างผู้ช่วยตรี ชลประทานภาคนครนายก
๓๑ พฤษภาคม ๒๔๗๕	ตำแหน่งนายช่างผู้ช่วยตรี ชลประทานสายที่ ๕
๑ พฤษภาคม ๒๔๗๗	รับเงินเดือน ๑๐๐ บาท
๑ เมษายน ๒๔๗๘	รับเงินเดือน ๑๑๐ บาท

๑ กุมภาพันธ์ ๒๔๗๙	รับเงินเดือน ๑๔๐ บาท
๑ พฤษภาคม ๒๔๘๑	ตำแหน่งนายช่างผู้ช่วยตรี แผนกแบบแผน
๑ กันยายน ๒๔๘๑	ตำแหน่งนายช่างผู้ช่วยโท แผนกแบบแผน
๑ มิถุนายน ๒๔๘๔	รับเงินเดือน ๑๖๐ บาท ตำแหน่งนายช่างผู้ช่วยโท แผนกแบบแผน กองก่อสร้าง
๑ สิงหาคม ๒๔๘๔	รับเงินเดือน ๒๐๐ บาท ตำแหน่งนายช่างผู้ช่วยโท แผนกแบบแผน กองก่อสร้าง
๙ เมษายน ๒๔๘๕	รักษาการในตำแหน่งนายช่าง แผนกโครงการก่อ-สร้างแม่กลอง กองก่อสร้าง
๑ กรกฎาคม ๒๔๘๖	รับเงินเดือน ๒๒๐ บาท
๑ เมษายน ๒๔๘๘	รับเงินเดือน ๒๔๐ บาท
๑ มกราคม ๒๔๘๙	รับเงินเดือน ๒๖๐ บาท
๑ มกราคม ๒๔๙๐	รับเงินเดือน ๒๘๐ บาท
๑ มกราคม ๒๔๙๑	รับเงินเดือนชั้นเอก อันดับ ๑ ขั้น ๓๐๐ บาท ตำ-แหน่งนายช่างแผนกโครงการก่อสร้างแม่กลอง กองก่อสร้าง (รับต่ำอัตรา อาศัยเบิกอัตราชั้นเอก๓๕๐)
๑ พฤษภาคม ๒๔๙๑	รับเงินเดือนชั้นเอก อันดับ ๑ ขั้น ๓๕๐ บาท
๑ ตุลาคม ๒๔๙๑	ตำแหน่งนายช่าง ผู้ช่วยนายช่างอำนวยการก่อสร้าง และทำการในหน้าที่นายช่างแผนกโครงการก่อสร้างแม่กลอง
๑ มกราคม ๒๔๙๒	รับเงินเดือนชั้นเอก อันดับ ๑ ขั้น ๓๘๐ บาท ตำ-แหน่งนายช่างผู้ช่วยนายช่างอำนวยการกองก่อสร้าง และทำการในหน้าที่นายช่างแผนกโครงการก่อสร้างแม่กลอง อีกตำแหน่งหนึ่ง
๑ มีนาคม ๒๔๙๓	รับเงินเดือน ๔๒๐ บาท ตำแหน่งนายช่างอำนวยการ กองสำรวจ
๑ มกราคม ๒๔๙๔	รับเงินเดือนชั้นเอก อันดับ ๒ ขั้น ๕๐๐ บาท

๑ มกราคม ๒๔๙๕	รับเงินเดือนชั้นเอก อันดับ ๒ ขั้น ๕๕๐ บาท ตำแหน่งนายช่างอำนวยการกองสำรวจ ทำหน้าที่นายช่างอำนวยการกองก่อสร้าง โครงการย่อยในโครงการเจ้าพระยาใหญ่
๒๓ มีนาคม ๒๔๙๖	รับเงินเดือนชั้นพิเศษ อันดับ ๑ ขั้น ๖๕๐ บาท
๗ สิงหาคม ๒๔๙๖	ตำแหน่งนายช่างใหญ่ กรมชลประทาน
๒๑ สิงหาคม ๒๔๙๖	ตำแหน่งนายช่างใหญ่ ทำหน้าที่ควบคุมงานก่อสร้างโครงการย่อย ในโครงการชลประทานเจ้าพระยาใหญ่ รักษาการในตำแหน่งผู้ช่วยอธิบดี
๑ มกราคม ๒๔๙๘	รับเงินเดือนชั้นพิเศษ อันดับ ๑ ขั้น ๗๐๐ บาท
๑ มกราคม ๒๔๙๙	รับเงินเดือนชั้นพิเศษ อันดับ ๑ ขั้น ๗๕๐ บาท ตำแหน่งนายช่างใหญ่ กรมชลประทาน
๑ มกราคม ๒๕๐๐	รับเงินเดือนชั้นพิเศษ อันดับ ๒ ขั้น ๙๐๐ บาท
๑ มกราคม ๒๕๐๑	รับเงินเดือนชั้นพิเศษ อันดับ ๒ ขั้น ๑,๐๐๐ บาท
๑ มกราคม ๒๕๐๒	รับเงินเดือนชั้นพิเศษ อันดับ ๒ ขั้น ๑,๑๐๐ บาท
๑ มกราคม ๒๕๐๔	รับเงินเดือนชั้นพิเศษ อันดับ ๒ ขั้น ๗,๒๐๐ บาท
๓๑ พฤษภาคม ๒๕๐๕	ตำแหน่งรองอธิบดีฝ่ายบำรุงรักษา
๓๐ กันยายน ๒๕๐๖	พ้นจากราชการ เพราะเกษียณอายุ เพื่อรับบำเหน็จบำนาญ
๒๗ มีนาคม ๒๕๐๘	ถึงแก่กรรม ณ โรงพยาบาลชลประทานปากเกร็ด ด้วยโรคหัวใจวาย

<u>ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์</u>

๒๐ กันยายน ๒๔๘๓	เบ็ญจมาภรณ์ช้างเผือก
๑๙ กันยายน ๒๔๘๔	จัตุรถาภรณ์มงกุฎไทย
๔ ธันวาคม ๒๔๙๑	จัตุรถาภรณ์ช้างเผือก
๕ พฤษภาคม ๒๔๙๓	เหรียญ ภปร.๙
๔ ธันวาคม ๒๔๙๓	ตริตาภรณ์มงกุฎไทย

๕ ธันวาคม ๒๔๙๖	เหรียญจักรพรรดิมาลา
๕ ธันวาคม ๒๔๙๖	ตริตาภรณ์ช้างเผือก
๒๑ กันยายน ๒๔๙๘	เหรียญรัตนาภรณ์ชั้นที่ ๓
๕ ธันวาคม ๒๔๙๘	ทวิติยาภรณ์มงกุฎไทย
๗ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๐	ทวิติยาภรณ์ช้างเผือก
๕ ธันวาคม ๒๕๐๓	ปรมาภรณ์มงกุฎไทย

คำไว้อาลัย

ฟู ได้จากพวกเราไปแล้ว แต่พวกเรายังคิดถึง พวกเรายังรัก และคิดถึงฟู และคุณความดีของฟูอยู่เสมอ ฟูจากไปแต่ตัว แต่ความดีของฟูยังอยู่ จึงเท่ากับฟูยังไม่ตาย

ในระหว่างศิษย์ของท่านเจ้าคุณราชกวี (อาบ) วัดบวรนิเวศด้วยกันจนกระทั่งปี ๒๕๐๘ ฟูเป็นผู้มีอายุอาวุโสสูงเป็นที่สอง แต่ฟูประพฤติปฏิบัติกับเพื่อนรุ่นน้อง ๆ ทุกคนด้วยความรัก และอบอุ่นเสมอต้นเสมอปลายตลอดมา พวกเราทุกคนรักฟู เพราะฟูรักพวกเราทุกคน เราพบกันเสมอ และอย่างน้อยปีละครั้ง ที่เรารวมกันทั้งครอบครัวไปร่วมทำบุญ สวดมนต์ เลี้ยงพระและบังสุกุลอุทิศส่วนกุศลถวายท่านเจ้าคุณราชกวีผู้ล่วงลับ ได้แสดงออกทั้งกตัญญู กตเวที และความรักใคร่ สามัคคีในหมู่คณะด้วย พวกเรารักกัน ลูก ๆ ของเราก็พลอยรักใคร่กันเป็นครอบครัวใหญ่ด้วย เมื่อเป็นครอบครัวใหญ่ เราก็ผนึกกำลังร่วมกันประกอบการกุศลสาธารณะที่เป็นประโยชน์ ได้รวบรวมปัจจัยเหลือจากถวายพระทุกปี รวมเป็นทุนมูลนิธิราชกวี ถวายมกุฏวิทยาลัย เป็นจำนวนกว่าหมื่นบาท เก็บดอกออกผลถวายพระภิกษุนักศึกษาที่ขาดแคลน ทั้งนี้ ฟูเพื่อนเราได้มีส่วนช่วยเป็นหัวแรง ครั้งสุดท้ายเมื่อเดือนตุลาคม ๒๕๐๗ คณะศิษย์อาจารย์พร้อมด้วยครอบครัวได้ร่วมกันทอดพระกฐินสามัคคี ณ วัดท้องคุ้ง อำเภอปากเกร็ด รวบรวมเงินได้ก้อนใหญ่ พอที่จะมุงหลังคาศาลาการเปรียญหลังใหญ่ได้ และในการนี้ฟูก็เป็นหัวแรง เป็นประธานแผนกการจัดพาหนะทาง-เรือ ซึ่งฟูทำไปเรียบร้อยน่าสรรเสริญและอนุโมทนาอย่างยิ่ง

เมื่อฟูออกจากราชการรับพระราชทานบำนาญเพราะเกษียณอายุ ด้วยความดีของฟู และด้วยความกรุณาของผู้บังคับบัญชา ฟูได้รับการจ้างให้ปฏิบัติหน้าที่นายช่างต่อไปซึ่งฟูพอใจ เพราะยังได้ทำงานเป็นประโยชน์ต่อบ้านเมืองอยู่ ยิ่งกว่านั้นฟูยังคิดจะสมัครผู้แทนราษฎร ถ้ามีโอกาส อาจจะเป็นเพียงความคิด แต่ก็เป็นเครื่องแสดงว่าฟูยังไม่เหน็ดเหนื่อยที่จะทำงานให้เป็นประโยชน์ต่อสังคม และชุมชนที่ตนอาศัยอยู่ ฟูมีอุดมคติว่า "เมื่ออายุสูงมากขึ้นนั้น มิใช่นอนรอความตาย แต่มีความคิดและความตั้งใจอยู่เสมอว่าจะทำประโยชน์ต่อชุมชนได้มากประการใดบ้าง" ข้อนี้สิ ซึ่งเราสรรเสริญและรำลึกถึงฟูอยู่เสมอ

ผมขอจารึกข้อคิดนึกถึงฟูเล็กน้อยนี้ ต่างดอกไม้ธูปเทียนคำนับศพฟูเพื่อนรัก ขอบูชาความดีของฟู และขอให้ฟูเป็นสุขแม้ว่าจะอยู่ในภพใดก็ตาม.

นายแพทย์ฝน แสงสิงห์แก้ว

ปลัดกระทรวงสาธารณสุข

๖ พฤษภาคม ๐๘

คุณฟู อนุศาสนนันทน์

เมื่อพูดถึงท่านผู้นี้ ทำให้ข้าพเจ้านึกถึงเวลาที่ท่านผู้นี้ได้ร่วมงานกับข้าพเจ้า ทำการก่อสร้างหัวงานโครงการแม่วัง จังหวัดลำปาง ในระหว่างดำเนินงานท่านได้ใช้สติกำลังของท่านอย่างเต็มความสามารถ พร้อมที่จะให้ความช่วยเหลือแก่ผู้ร่วมงานด้วยความยิ้มแย้มแจ่มใส ร่าเริงเสมอเป็นที่รักใคร่ของมิตรสหาย ผู้ร่วมงาน และผู้อยู่ใต้บังคับบัญชาของท่าน เมื่อผู้ใดมีทุกข์ ไปร้องขอความช่วยเหลือจากท่าน ท่านก็พร้อมที่จะให้ความช่วยเหลือเสมอ จนได้รับชื่อว่าเป็น "คนใจพระ" ด้วยคุณงามความดีประจำตัวท่านนี้ ท่านจึงได้รับการยกย่อง และแต่งตั้งให้ได้รับตำแหน่งสูงขึ้นเรื่อย ๆ จนครั้งสุดท้ายก็ได้รับแต่งตั้งเป็นรองอธิบดีฝ่ายบำรุงรักษา ของกรมชลประทาน ซึ่งเป็นตำแหน่งที่มีเกียรติสูง เมื่อท่านได้จากไปเช่นนี้ ก็ย่อมทำให้มิตรสหายผู้ร่วมงานและผู้อยู่ใต้บังคับบัญชาของท่านอาลัยยิ่ง

สุดท้ายนี้ข้าพเจ้าขอตั้งจิตอธิษฐานให้ท่านจงเป็นสุขในสัมปรายภพต่อไปเถิด.

หลวงธาราดิเรก

ในการพระราชทานเพลิงศพ คุณฟู อนุศาสนนันทน์ ณ วัดชลประทานรังสฤษฎ์นี้ โดยเหตุที่คุณฟู อนุศาสนนันทน์ เคยเป็นนายช่างอำนวยการกองสำรวจ ตั้งแต่วันที่ ๑ มีนาคม พ.ศ.๒๔๙๓ ถึงวันที่ ๒๒ มีนาคม พ.ศ.๒๔๙๖ บรรดาข้าราชการในกองสำรวจจึงขอแสดงความกตัญญูกตเวที โดยขอแถลงผลงานที่ท่านผู้นี้ได้ปฏิบัติมา จนเป็นผลให้งานของกองสำรวจเจริญก้าวหน้าจนทุกวันนี้ และจะขอกล่าวเฉพาะงานที่สำคัญ

ในสมัยที่ ม.ล.ชูชาติ กำภู ท่านอธิบดีปัจจุบัน ดำรงตำแหน่งนายช่างอำนวยการแผนกแบบ-แผน เมื่อปี พ.ศ.๒๔๘๑ คุณฟู อนุศาสนนันทน์ ได้รับมอบหมายให้ควบคุมงานสำรวจในเขตโครงการแม่กลองใหญ่ ตั้งแต่จังหวัดกาญจนบุรี สุพรรณบุรี ราชบุรี นครปฐม สมุทรสงคราม สมุทรสาคร จนจดชายทะเล โดยทำงานสำรวจแผนที่ระดับเป็นระวาง ๆ ยังผลให้งานสำรวจได้ผลนำมาใช้ในการออกแบบและปัจจุบันนี้ กรมชลประทานกำลังดำเนินการก่อสร้างอยู่

พ.ศ.๒๔๙๓ ท่านผู้นี้ได้มาดำรงตำแหน่งนายช่างอำนวยการกองสำรวจ เป็นคนที่ ๓ สืบต่อจาก คุณชู ประภาสถิตย์ สมัยนั้นเป็นสมัยที่กองสำรวจ ได้รับภาระในงานสำรวจและวางแนวคลองส่งน้ำตลอดจนสำรวจแปลงกรรมสิทธิ์ที่ดินของราษฎรที่ถูกเขตชลประทาน ในโครงการเจ้าพระยาใหญ่ รวมทั้งต้องมีหน้าที่รับผิดชอบในการจ่ายเงินค่าทดแทนที่ดินด้วย เพื่อให้งานดังกล่าวสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี กับจะต้องทยอยส่งผลของงานให้ทันกับงานออกแบบของกองวิชาการ ท่านจึงได้อุตส่าห์เสียสละความสุขส่วนตัวออกไปช่วยคุมงานสำรวจในสนามอยู่ตลอดเวลา จนถึง พ.ศ. ๒๔๙๖ จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งนายช่างใหญ่ ระบบการส่งน้ำ

ท่านเป็นคนเห็นการณ์ไกลในเรื่องกำลังงานของกรมฯ ได้ขออนุมัติกรมฯ รับผู้ที่จบการศึกษาชั้นมัธยมปีที่ ๖ ประมาณ ๖๐ คน มารับการอบรมวิชาช่างระดับที่หัวงานบรมธาตุ อำเภอเมือง จังหวัดชัยนาท มีกำหนด ๑ ปี และทำการสอบคัดเลือกบรรจุเป็นลูกจ้างรายวัน ในตำแหน่งช่างระดับ กองสำรวจได้อาศัยช่างเหล่านั้นเป็นกำลังงานในด้านงานสำรวจ ซึ่งได้ขยายออกไปอย่างมากมาย

ในด้านการรังวัดแบ่งแยกที่ดินก็เช่นเดียวกัน เนื่องจากช่างรังวัดของกรมที่ดินมีช่างแผนที่ไม่เพียงพอที่จะส่งมาช่วยงานแบ่งแยกที่ดินของราษฎรที่ถูกเขตชลประทาน จนเป็นเหตุให้ราษฎรที่ถูกเขตชล-ประทานได้รับความเดือดร้อน เพราะไม่สามารถรับเงินทดแทนได้โดยเร็ว ซึ่งเมื่อทางการได้ใช้ที่ดินของราษฎร ก็ควรจะได้จ่ายเงินค่าทำขวัญชดเชยแก่ราษฎรไปทันที เพื่อราษฎรเหล่านั้นจะได้นำเงินไปจัดหาที่ดินแปลงใหม่ชดเชยกับส่วนที่ได้เสียไป เพื่อแก้ไขปัญหานี้ คุณฟู อนุศาสนนันทน์ จึงได้ขออนุมัติต่อท่านอธิบดีกรมชลประทาน ทำความตกลงกับกรมที่ดิน เพื่อส่งช่างประเภทรายวันที่ได้อบรมไว้แล้วดังกล่าวข้างต้น

จำนวน ๒๐ คน พร้อมกับช่างตรีอีก ๒ นาย ที่จะให้ควบคุมงานแขนงนี้ ไปรับการอบรมวิชาและระเบียบการรังวัดแบ่งแยก ที่ส่วนการรังวัดกรมที่ดินมีกำหนด ๑ ปี ซึ่งทางกรมที่ดินและอธิบดีกรมชลประทานก็ได้อนุมัติในหลักการนี้ จึงได้ดำเนินการสอบคัดเลือกบุคคลดังกล่าวไปรับการอบรมเมื่อ พ.ศ.๒๔๙๙ และสอบได้เป็นช่างจัตวา ๒๐ คน และช่างตรี ๒ คน ช่างเหล่านี้กรมชลประทานได้ให้กรมที่ดินยืมตัว เพื่อแต่งตั้งให้เป็นเจ้าหน้าที่มาทำการรังวัดแบ่งแยกที่ดิน ในราชการของกรมชลประทาน ทำให้ผลงานแบ่งแยกที่ดินดำเนินไปด้วยดี จนทำการจ่ายเงินให้เจ้าของที่ดินได้โดยไม่ชักช้าดังที่เป็นมาแล้ว จึงนับว่าท่านผู้นี้ได้เป็นผู้ริเริ่มที่มองเห็นการณ์ไกล ทำให้งานทั้งในด้านการสำรวจและรังวัดแบ่งแยกที่ดิน ได้สำเร็จลุล่วงไปตามความประสงค์ของทางราชการเป็นอย่างดียิ่ง

เท่าที่กล่าวมาแล้วนี้ ก็เป็นเพียงผลงานส่วนน้อยที่ท่านผู้นี้ได้สร้างสรรความเจริญรุ่งเรืองให้แก่กองสำรวจ โดยอุปนิสัยเป็นผู้โอบอ้อมอารี ปกครองผู้ใต้บังคับบัญชาอย่างฉันท์ญาติสนิท ผู้ใดปฏิบัติการได้ผลดีก็ยกย่องสนับสนุน ผู้ใดประพฤติผิดพลาดไปบ้างก็ตักเตือนว่ากล่าวสั่งสอนจนผู้นั้นสำนึกกลับตนเป็นคนดี นับว่าท่านเป็นบุพการีที่ควรเคารพยิ่ง เมื่อท่านพ้นจากตำแหน่งนายช่างอำนวยการกองสำรวจ โดยได้เลื่อนขึ้นเป็นนายช่างใหญ่ และรองอธิบดีฝ่ายบำรุงรักษาโดยลำดับ ท่านก็ยังเป็นที่ระลึกถึงของบรรดาข้าราชการกองสำรวจ แต่เมื่อท่านไปในทางที่สูงขึ้นจึงคลายความเสียดายลงได้บ้าง ครั้นเมื่อวันที่ ๒๗ มีนาคม ๒๕๐๘ เมื่อข้าราชการกองสำรวจได้ทราบข่าวว่าท่านได้ถึงแก่อนิจกรรมที่โรงพยาบาลปากเกร็ดทั้ง ๆ ที่ท่านก็ไม่ได้ป่วยอะไรมากนัก ซึ่งเป็นการจากไปโดยไม่มีวันกลับมาเช่นนี้ จึงทำให้ข้าราชการกองสำรวจรู้สึกเศร้าสลดเป็นอันมาก ที่ต้องสูญเสียผู้มีพระคุณที่เคารพรักไปอย่างกระทันหัน

ในงานพระราชทานเพลิงศพของท่านครั้งนี้ ข้าราชการในสังกัดกองสำรวจผู้ยึดมั่นในความกตัญญูต่อผู้มีพระคุณ ขอตั้งสัตยาธิษฐาน ขอให้ดวงวิญญาณของท่านไปสิงสถิตย์ในสรวงสวรรค์ และได้เสวยทิพยสมบัติในสัมปรายภาพสืบไป.

กองสำรวจ

๓ พฤษภาคม ๒๕๐๙

ข้าพเจ้าขอขอบคุณ เจ้าภาพที่ได้ให้โอกาสแก่ข้าพเจ้า ได้เขียนไว้อาลัยแก่ คุณฟู อนุศาสนนันทน์ ผู้ถึงแก่กรรมไปแล้ว และจะได้รับพระราชทานเพลิงเผาศพในโอกาสนี้

ข้าพเจ้ารู้จักมักคุ้นกับคุณฟู อนุศาสนนันทน์ มาเป็นเวลานานปี นับแต่คุณฟูฯ ได้รับราชการเป็นนายช่างฝ่ายบูรณะของแผนกโครงการชลประทานหลวงวัดพร้าว จังหวัดสุพรรณบุรี ซึ่งขณะนั้นสังกัดอยู่กองบูรณะและรักษาน้ำ กองเดียวกันกับข้าพเจ้า ต่อจากนั้นคุณฟูฯ ได้ย้ายมาดำรงตำแหน่งที่สำคัญๆ ตลอดมาจนได้รับพระราชทานให้ดำรงตำแหน่งรองอธิบดีเป็นครั้งสุดท้าย จนกระทั่งครบเกษียณอายุราชการและได้ออกจากราชการรับบำนาญ คุณฟูฯ เป็นคนใจเย็น ยิ้มแย้มเสมอ คุยสนุก ผู้ที่คุยกับคุณฟูฯ จะทำให้อายุยืน คุณฟูฯ เป็นผู้ที่ทำงานขยันขันแข็ง เมื่อแม้จะทุ่มเถียงกับใคร ๆ เมื่อความเห็นไม่ตรงกัน คุณฟูฯ ก็ให้เหตุผลอย่างละมุนละไม ไม่มีความโกรธเข้าแทรกแซงเลย ด้วยคุณสมบัติและบุคคลิกลักษณะที่น่าเคารพนับถือ พวกเราจึงมักเรียกท่านว่าเจ้าคุณแม่กลอง สมัยที่ท่านไปเป็นนายช่างสำรวจวางโครงการแม่กลองในระยะแรก ในสมัยที่ก่อสร้างโครงการเจ้าพระยาใหญ่ ท่านดำรงตำแหน่งนายช่างใหญ่ระบบการส่งน้ำ แต่พวกเราชอบเรียกท่านอาจารย์ เพราะท่านมีเรื่องดี ๆ มาเล่าให้พวกเราฟัง และทำให้ลืมความเหนื่อยยากในการปฏิบัติหน้าที่เสียได้ ครั้งหนึ่งเมื่อตอนไปจัดซื้อที่ดิน เพื่อสร้างเขื่อนเจ้าพระยา รถเกิดไปเสียระหว่างทางในดง ระหว่างโคกสำโรงกับตาคลีเป็นเวลาเที่ยงคืน ฝนตกหนักสะพานหลายแห่งขาดเพราะถูกกระแสน้ำในห้วยหลากพัด พวกเราออกรถจากตาคลีตอนบ่ายตั้งใจจะไปรับประทานอาหารเย็นที่สระบุรี จึงไม่ได้เตรียมอาหารมากับรถ ต่างพากันหิวโหยและอ่อนแรงไปตาม ๆ กัน แต่อาจารย์ฟูฯ ไม่แสดงอาการวิตกกังวลอย่างไร ได้ไปขออาหารจากคนงานสร้างทาง ได้ข้าวต้มมา ๑ หม้อ กับหัวผักกาดเค็มหัวเล็ก ๆ แต่เค็มจัดมาบรรเทาความหิวไปได้มื้อหนึ่ง อาจารย์ฟูฯ เท้าเจ็บแต่ก็อุตส่าห์เดินไปพบกับหน่วยซ่อมทางซึ่งอยู่ไกลจากรถเสียสิ้นเวลาเดินไม่น้อยกว่าชั่วโมง เพื่อขอยืมรถแทรกเตอร์มาดึงรถที่ติดโคลนอยู่ พฤติการณ์นี้ข้าพเจ้ายังจำได้ติดตาจนกระทั่งเขียนคำอาลัยนี้ นี่เป็นเพียงเรื่องเดียวของหลาย ๆ เรื่องที่ข้าพเจ้านำมาเล่าให้ฟังเพื่อผู้อ่านจักได้ทราบว่า อาจารย์ฟูฯ มีความมานะอดทนและบากบั่นต่อการปฏิบัติหน้าที่ราชการเพียงใด

ในการสูญเสียคุณฟูฯ ที่ข้าพเจ้าเคารพนับถือไปคราวนี้ ข้าพเจ้ามีความเสียใจอย่างสุดซึ้งแต่ถึงแม้คุณฟูฯ จะถึงแก่กรรมไปแล้ว ความดีที่ท่านได้สร้างสมไว้ก็ยังคงจารึกเป็นอนุสรณ์ อันจะไม่มีวันลืมอยู่ในบรรดาญาติมิตรสหาย โดยเฉพาะผู้ที่รับราชการกรมชลประทานทั่วกันขอดวงวิญญาณของคุณฟูฯ จงสถิตย์

อยู่ในทิพย์วิมานอันมีแต่ความสงบสุขเกษมสำราญตลอดกัลปาวสาน.

นายเขียน สุขุยานนท์

นิติกรเอก กรมชลประทาน

คุณฟูฯ ได้พบกับข้าพเจ้าเป็นครั้งแรกในปีที่หนึ่ง คณะวิศวกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย เดือนมิถุนายน พ.ศ.๒๔๖๖ สี่สิบสองปีมาแล้ว เราเรียนหนังสือด้วยกันกับเพื่อนๆ อื่นอีกสามสิบกว่าคน แต่ครั้นถึงปี พ.ศ.๒๔๖๙ เราก็เรียนเสร็จออกมาเหลือจำนวนไม่ถึงสิบคน ในขณะระหว่างการเล่าเรียน เราไม่ค่อยจะได้สนิทสนมกันนักเพราะคุณฟูเป็นนักเรียนมาเช้ากลับบ้านเย็น ส่วนข้าพเจ้าพำนักอยู่ในหอวัง แต่รำลึกได้ว่า คุณฟูเป็นนักเรียนที่ฉลาด ใจเย็นสุขุม รักพวกพ้อง ตามใจเพื่อน

เราได้แยกย้ายกันออกไปฝึกงานหนึ่งปีเศษ แล้วก็ได้มาพบกันอีกที่กรมชลประทาน เมื่อต้นปี พ.ศ.๒๔๗๑ ถึงแม้ว่าจะได้อยู่กรมเดียวกัน ต่างคนก็ต่างแยกย้ายไปทำงานคนละท้องถิ่น จะพบกันก็ในเวลาที่เดินทางเข้ากรมเท่านั้น

พอสงครามโลกครั้งที่สองยุติลง คุณฟูก็มีโอกาสเดินทางไปรับการอบรมที่สำนักงานนายช่างใหญ่ของ **USBR** นอกนครเดนเวอร์ รัฐโคโลราโด สหรัฐอเมริกา คุณฟูได้พักอยู่ห้องเดียวกับข้าพเจ้าในนครนั้น และได้อยู่ร่วมห้องกันมาเป็นเวลาปีเต็ม แม้แต่ตอนก่อนจะกลับ เราก็ยังได้ไปตระเวนดูโครงการชลประทานทางตะวันตกเฉียงเหนือด้วยกัน มาแยกทางกันกลับที่ตะวันออกนี่เอง

ในตอนปลาย ๆ ของการรับราชการในกรมชลประทาน เราก็ได้ไปอยู่ใกล้ๆ กันอีกคล้าย ๆ เส้นชีวิตของเราเริ่มต้นมาจากแห่งเดียวกัน แล้วก็ไปบรรจบในบริเวณเดียวกัน คุณฟูไปเป็นนายช่างใหญ่ควบคุมการก่อสร้างระบบการส่งน้ำโครงการเจ้าพระยาใหญ่ ข้าพเจ้าก็ไปอยู่ที่ ๆ จะสร้างตัวเขื่อนเจ้าพระยา ความเปลี่ยนแปลงในตัวคุณฟู ที่ทำให้ข้าพเจ้าเห็นผิดแผกแปลกไปกว่าเมื่อครั้งยังเป็น นักเรียนวิศวกรรมนั้นก็คือ คุณฟูไว้หนวด และท่อนกลางตอนบั้นเอวชักใหญ่ขึ้นไม่เพรียวเหมือนเมื่ออายุยี่สิบกว่า ๆ

คุณฟูเป็นคนที่มีคติชีวิตที่น่าสนใจ ดำเนินชีวิตสม่ำเสมอ และยิ่งสูงอายุก็ยิ่งใจเย็นสุขุมมากขึ้น ในสมัยถอยหลังไปสักยี่สิบปี คนไทยเรามีอายุจนถึงหกสิบปีแล้วตาย ก็พูดกันว่าสมควรแล้ว แต่มาสมัยนี้ข้าพเจ้าเห็นว่า คุณฟูน่าจะได้โอกาสพักผ่อนมีชีวิตสบาย ๆ ต่อไปสักห้าปีเป็นอย่างน้อย เมื่อภายหลังซึ่งได้ทำงานมาเกือบสี่สิบปี ข้าพเจ้าได้ทราบข่าวการมรณะกรรมของคุณฟูด้วยความสลดใจ ลาก่อนเถอะเพื่อน ในไม่ช้าพวกเราก็ต้องตามเพื่อนไปทุกคน.

ชู ประภาสถิตย์
บ้านไร่ชะอำ เพชรบุรี
๑๖ ธันวาคม ๐๘

คุณฟู อนุศาสนนันทน์ กับผม เพิ่งจะมารู้จักกันก็ต่อเมื่อผมได้ย้ายมารับราชการในกองคลัง กรมชลประทาน ในปลาย พ.ศ.๒๔๘๔ และก็มิได้มีหน้าที่ติดต่อใกล้ชิดกันมากนักเพราะท่านเป็นช่าง แต่ผมเป็นฝ่ายธุรการ โดยหน้าที่ที่ต้องติดต่อกัน ก็คือ ผมมีหน้าที่ต้องเบิกจ่ายเงินให้ ซึ่งเป็นที่ต้องการของฝ่ายช่างทุกคน ฉะนั้น ความจำเป็นจึงทำให้เราต้องรู้จักกัน พบปะกันเป็นครั้งคราว นานปีเข้า ราก็พอเข้าใจซึ่งกันและกัน และเคารพรักใคร่กันฐานเพื่อนข้าราชการร่วมกรมกัน เห็นใจช่วยเหลือกัน ให้งานส่วนใหญ่ในหน้าที่บรรลุไปในทางที่ถูกที่ควรและรวดเร็ว ตามความสังเกตของผมเห็นว่าคุณฟูเป็นผู้ฝักใฝ่งานในหน้าที่มาก ลงแรงสั่งสอนอบรมวิชาการแก่ลูกน้องเพื่อให้ปฏิบัติงานได้ผลดี เป็นประโยชน์ต่อราชการ และเพิ่มคุณสมบัติประจำตัวของผู้ใต้บังคับบัญชา ทั้งมีน้ำใจเยือกเย็นอดทน สมเป็นผู้ใหญ่ดังคำสอนในมงคลสูตรว่า "ขันตี จะ โสวะจัสสตา" เป็นมงคลอันประเสริฐ น่าเสียดายที่มามีอายุสั้น แต่พระบรมศาสดาก็ได้กล่าวไว้แล้วเป็นคติเตือนใจว่า.-

อจีรํ วตยํกาโย ปฐวิํ อธิเสสฺสติ
ฉุฑฺโฑ อเปตวิญฺญาโณ นิรตฺถวํ กลิงฺครํ
กายนี้ไม่ยั่งยืนหนอ ไม่ช้าก็ต้องตาย ทิ้งร่างอันปราศจากวิญญาณ
ไว้ทับถมแผ่นดิน ดังท่อนไม้ไร้ค่า

เพื่อให้เรา ๆ ที่ยังมีชีวิตอยู่ จะได้รำลึกไว้ ไม่ปล่อยตัวลืมตายไปเสีย หมกมุ่นเพลิดเพลินไปตามอารมณ์ ดีบ้างชั่วบ้าง เพราะกรรมทั้งดีและชั่วจะติดตามเราไป ดังที่พระท่านว่า.-

กมฺมสฺสกา ฯลฯ ยํ กมฺมํ กริสฺสนฺติ กลฺยาณํ วา ปาปกํ วา
ตสฺส ทายาทา ภวิสฺสนฺติ "เขามีกรรมเป็นของตน ฯลฯ เขาทำ
กรรมใดไว้ ดีก็ตามชั่วก็ตาม จักเป็นผู้รับผลแห่งกรรมนั้น"

แม้ในหนังสือ Holy Scriptures ในศาสนาคริสเตียน บท Galatians ข้อ ๖ อนุ ๗ - ๑๐ ก็กล่าวว่า.-

7. Do not be misled: God is not one to be mocked. For whatever a man is sowing, this he will also reap: 8. because he who is sowing with a view

to his flesh will reap corruption from his flesh, but he who is sowing with a view to the spirit will reap everlasting life from the spirit. 9. So let us not give up in doing what is fine, for in due season we shall reap if we do not tire out 10. Really, then, as long as we have time favorable for it, let us work what is good toward all, but especially toward those related to (us) in the faith. ดังนี้เป็นต้น

เมื่อระลึกได้เช่นนี้แล้ว เราผู้อยู่หลังก็ควรเร่งทำความดีไว้ มีโอบอ้อมอารีเพื่อนร่วมงาน และผู้น้อยใต้บังคับบัญชา ให้ได้ผลดังพุทธพจน์ที่ว่า

ยํ ยํ ชนปทํ ยาติ นิคเม ราชธานิโย
สพฺพตฺถ ปูชิโต โหติ โย มิตฺตานํ น ทุพฺภติ
บุคคลใดมิได้ประทุษร้ายเหล่ามิตร บุคคลผู้นั้นไปสู่ชนบทนิคมราชธานีใด ๆ ก็เป็นผู้อันหมู่ชนในชนบทนิคมราชธานีนั้น ๆ ทั้งหมด บูชามิให้ขัดสนอย่างใดอย่างหนึ่ง

และพึงตั้งใจปฏิบัติราชการในหน้าที่ และงานอื่นใดที่ผู้ใหญ่มอบหมาย ให้ปรากฏอนุสรณ์ คุณงามความดีไว้

ในที่สุดนี้ ไม่ว่าคุณฟู อนุศาสนนันทน์ จะได้จุติไปอยู่ในภพใด ๆ ขอจงได้รับส่วนบุญที่บรรดามิตรสหายและญาติกำลังบำเพ็ญอยู่นี้ และขออาราธนาอำนาจคุณพระศรีรัตนตรัย จงดลบันดาลให้คุณฟู อนุศาสนนันทน์ ได้ประสบแต่สุขคติเทอญ.

วงษ์ สาระนาค
๗ ธันวาคม ๒๕๐๘

เมื่อข้าพเจ้าเข้ารับราชการในกรมชลประทาน ใน พ.ศ. ๒๔๗๕ ข้าพเจ้าก็ได้เริ่มรู้จักคุณฟู อนุศาสนนันทน์ แล้ว แต่เราต่างก็มิได้มีโอกาสพบปะกันเท่าใดนัก เพราะต่างก็มีงานที่ต้องปฏิบัติอยู่ห่างกัน คุณฟูฯ ต้องไปอยู่หน่วยชลประทานสายที่ ๕ และข้าพเจ้าประจำทำงานอยู่ในกองแบบแผนในพระนคร ความสนิทสนมในตอนนั้นจึงเรียกได้ว่าไม่มีเท่าใดนัก จนกระทั่งเวลาได้ล่วงเลยไปราว ๑๐ ปี จึงได้มีโอกาสพบกันอย่างใกล้ชิด ในตอนนั้น ข้าพเจ้าจำได้ว่า ภายหลังน้ำท่วมใหญ่ใน พ.ศ. ๒๔๘๕ และภายหลังที่ได้ไปตรวจท้องที่ที่ได้ถูกน้ำท่วมในภาคกลาง เสร็จแล้วข้าพเจ้าได้ถือโอกาสไปตรวจราชการในลุ่มแม่น้ำแม่กลองต่อไปอีก ในขณะนั้นข้าพเจ้ามีตำแหน่งเป็นหัวหน้ากองสำรวจ และคุณฟูฯ เป็นผู้รักษาราชการนายช่างภาคแม่กลองจึงได้พบกันอย่างใกล้ชิดและมีความสนิทสนมกันยิ่งขึ้น เราได้ไปตรวจราชการตามหน่วยงานต่าง ๆ ด้วยกัน เราได้ไปพบปะและวิสาสะกับข้าหลวงประจำจังหวัดและข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ใน ๓ - ๔ จังหวัดของภาคนี้ด้วยกัน เราต้องค้างคืนอยู่ด้วยกันตลอดเวลาเกือบ ๒ อาทิตย์ที่ตรวจราชการในภาคนี้ ข้าพเจ้าจำได้ว่ารู้สึกประทับใจในความสามารถและบุคคลิกลักษณะของนายช่างฟูฯ ผู้นี้เป็นอย่างยิ่งในด้านวิชาการนั้นถึงแม้ว่าคุณฟูฯ จะมิใช่นักเรียนนอกในขณะนั้น ก็มีความรู้เป็นเยี่ยมและสามารถใช้ความรู้นั้นปฏิบัติงานได้ดีกว่านักเรียนนอกอีกหลายคนเสียอีก นอกจากนั้นคุณฟูฯ ยังทำตนให้เป็นที่เลื่อมใสและชอบพอระหว่างข้าราชการคนสำคัญ ๆ ในจังหวัดต่าง ๆ ของภาคนั้นเป็นอย่างดี เมื่อข้าพเจ้าไปตรวจงานจึงได้รับความสะดวกทุกประการ งานของกรมชลประทานในภาคนั้นก็ดำเนินไปอย่างสะดวกและรวดเร็ว คุณฟูฯจะพูดจาสิ่งใดก็เป็นที่เชื่อถือของข้าราชการในจังหวัดเหล่านั้น สำหรับเรื่องเหล่านี้ข้าพเจ้ามาทราบได้ดียิ่งขึ้นต่อเมื่อข้าพเจ้าออกจากราชการมาแล้ว และมาทำงานอยู่กับบริษัทปูนซีเมนต์ไทย จำกัด และมีหน้าที่ต้องติดต่อกับกรมชลประทานเกี่ยวกับธุระการงาน ซึ่งต้องผ่านคุณฟูฯ ขณะที่เป็นนายช่างใหญ่และรองอธิบดี ข้าพเจ้าต้องติดต่อกับคุณฟูฯ ในฐานะข้าพเจ้าเป็นเอกชนผู้หนึ่ง และในตอนนี้อีกครั้งหนึ่งที่ข้าพเจ้าพบว่า คุณฟูฯ นั้นนอกจากจะเป็นมิตรที่ดีแล้ว ยังเป็นข้าราชการตัวอย่างที่ดีอีกด้วยในสายตาของประชาชนทั่วไป ทั้งนี้ เป็นเพราะว่า คุณฟูฯ เป็นผู้ที่พยายามรักษาคำพูดอย่างมั่นคง เชื่อถือได้ และมีอุมดคติสูง ให้ความยุติธรรมแก่ผู้ที่มาติดต่อ แต่ในเวลาเดียวกันก็มิยอมให้เสียผลประโยชน์ของราชการได้ จะไม่ทำสิ่งใดที่ส่อให้เป็นที่

เสื่อมเสียแก่ศักดิ์ศรีของข้าราชการได้ คุณสมบัติเหล่านี้ผู้ที่รู้จักสนิทสนมเท่านั้นจึงจะทราบซึ้งได้ดี ข้าพเจ้าจึงรู้สึกเป็นเกียรติอย่างมากที่ได้มีโอกาสรู้จักสนิทสนมและนับถือคุณฟู อนุศาสนนันทน์ ผู้นี้ตลอดมา ข้าพเจ้าไม่สงสัยเลยว่าข้าราชการที่ดีเช่นคุณฟูฯ นั้นจะไม่มีอีก แต่จะค้นพบได้ก็จะต้องอาศัยกาลเวลา ตำแหน่งหน้าที่และสิ่งแวดล้อมที่ยั่วยุเท่านั้น ที่จะพิสูจน์ออกมาได้แน่ว่าเป็นคนดีจริง ๆ เช่น คุณฟูฯ นี้.

ม.ร.ว.ระพีพันธุ์ เกษมศรี
อดีตนายช่างหัวหน้ากองสำรวจ

ฟู อนุศาสนนันทน์ เพื่อนรัก ผู้จากไปอยู่ภพใหม่

วันที่ ๒๗ มีนาคม ๒๕๐๘ เวลาประมาณ ๐๕.๐๐ น. เป็นกำหนดเวลาที่ฟู อนุศาสนนันทน์ เพื่อนรัก ต้องจากพวกเราไปด้วยโรคหัวใจวายอย่างกระทันหัน โดยไม่มีใครได้คาดคิดมาก่อน ที่โรงพยาบาลชลประทาน จังหวัดนนทบุรี เป็นการจากไปอย่างไม่มีโอกาสที่จะกลับมาพบกันอีก ได้นำความเศร้าโศกเสียใจมาสู่ครอบครัวและบรรดาญาติมิตรที่สนิทอย่างสุดซึ้ง ในระหว่างเวลาที่ฟูยังมีชีวิตอยู่ได้สะสมคุณงามความดีไว้มากมาย ทั้งในทางส่วนตัวและราชการ ดังที่ได้ทราบกันดีในหมู่เพื่อนฝูงและท่านที่รู้จักคุ้นเคยทั่วไป

ฟู อนุศาสนนันทน์ ได้เติบโตมาจากลูกศิษย์ท่านเจ้าคุณอาจารย์พระราชกวี (อาบ อุปคุตโต) คณะแดงรังษี วัดบวรนิเวศวิหาร จังหวัดพระนคร มาด้วยกัน ได้สำเร็จการศึกษาวิศวกรรมศาสตร์จากจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย แล้วได้ทราบว่าไปทำงานอยู่ทางภาคใต้พักหนึ่ง จึงสมัครเข้ารับราชการที่กรมชลประทาน ได้รับการเลื่อนตำแหน่งหน้าที่การงานสูงขึ้นตามลำดับจนถึงตำแหน่งรองอธิบดีกรมชลประทาน อายุครบ ๖๐ ปี ออกจากราชการรับบำเหน็จบำนาญ แต่ด้วยคุณงามความดีความสามารถการงานในหน้าที่ความซื่อสัตย์สุจริต ทำงานตรงไปตรงมา ถือราชการเป็นใหญ่ ปกครองผู้ใต้บังคับบัญชาด้วยความเที่ยงธรรม ให้ความร่มเย็นเป็นสุขทั่วหน้ากัน เสมอต้นเสมอปลายตลอดมาด้วยดี เป็นที่รักใคร่นับถือไว้วางใจจากผู้ใต้บังคับบัญชาและผู้บังคับบัญชาที่ใกล้ชิดเป็นอย่างดีทางราชการจึงได้จ้างฟูไว้ให้ปฏิบัติหน้าที่ราชการในกรมชลประทานต่อไปอีกจนถึงวันคายุไข

เมื่อฟู อนุศาสนนันทน์ ถึงแก่กรรมแล้ว ทางกรมชลประทานซึ่งมี ม.ล.ชูชาติ กำภู รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงพัฒนาการแห่งชาติ และอธิบดีกรมชลประทาน ซึ่งเคยเป็นผู้บังคับบัญชาของฟู มาก่อนได้กรุณาอุปการะช่วยเหลือเป็นเจ้าภาพจัดการศพให้โดยตลอด ตั้งแต่วันถึงแก่กรรมจนถึงวันฌาปนกิจ นับว่าเป็นเกียรติอย่างสูง เป็นที่ชื่นชมยินดีแก่ครอบครัวและบรรดาญาติมิตรอย่างยิ่ง ในนามของครอบครัวและบรรดาญาติมิตรและลูกศิษย์ท่านเจ้าคุณอาจารย์พระราชกวี (อาบ อุปคุตโต) ขอขอบพระคุณอย่างสูงไว้ ณ โอกาสนี้ด้วย แม้ฟูผู้ล่วงลับไปแล้ว หากได้ทราบด้วยญาณวิถีอย่างหนึ่งอย่างใดก็ตาม คงซาบซึ้งในพระคุณ

อย่างสูงนี้เช่นเดียวกัน และดวงวิญญาณของฟูคงจะเป็นสุขยิ่งขึ้น

ด้วยคุณงามความดีที่ฟูได้ปฏิบัติมาแล้ว ในระหว่างเวลาที่ยังมีชีวิตอยู่ ขออำนาจเดชะบารมีคุณพระศรีรัตนตรัยและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งมวลในสากลพิภพนี้ จงคุ้มครองคลบันดาลให้ดวงวิญญาณอันบริสุทธิ์ผองใสของฟูเพื่อนรักได้ประสบอิฐผลความสุขความเจริญในสัมปรายภพตลอดไปชั่วกาลนานเทอญ.

พ.ต.ท. เพี้ยน โหละสุต

๒ เมษายน ๒๕๐๘

ฟู อนุศาสนนันท์ เพื่อนเสมือนพี่ ศิษย์เจ้าพระคุณพระราชกวี อุปฺคุตฺโต (อาบ) อาจารย์เดียวกันกับข้าพเจ้า ซึ่งเรารักและนับถือกันมาก เพราะฟูเป็นผู้ใหญ่ที่มีอารมย์ขบขันเป็นกันเอง เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่มีน้ำใจนักเลง หากพวกเราผู้เป็นศิษย์ร่วมอาจารย์ออกปากขอให้ช่วยเหลืออะไรแล้ว ถ้าฟูสามารถจะช่วยได้ไม่เคยปฏิเสธ ทำตัวเหมือนพี่ชายคนหัวปี

เราได้แยกครัว จากเจ้าคุณอาจารย์ซึ่งเสมือนบิดาออกไปประกอบอาชีพส่วนตัว เมื่อสำเร็จการศึกษา เมื่อท่านมรณภาพประมาณ ๓๐ ปีเศษมาแล้ว ในหน้าที่ต่าง ๆ กัน แต่เราก็ได้พบปะวิสาสะกันอยู่เป็นเนืองนิตย์ พบกันคราวไรต้องมีเรื่องสนุกเย้าแหย่กันอยู่เสมอ เหมือนเมื่อครั้งเราเป็นเด็กวัดอยู่ด้วยกันไม่มีเปลี่ยนแปลง ฟูเป็นนายช่างชลประทาน มักเร่ร่อนไปสร้างประตูน้ำในที่ต่าง ๆ สร้างที่นั่นเสร็จย้ายไปสร้างใหม่ที่โน่น แต่เราเองก็ติดตามไปเยี่ยมเยียนกันอยู่เสมอ จึงทำให้สนิทสนมกันมากโดยเฉพาะอย่างยิ่งฟูกับข้าพเจ้าเมื่อครั้งยังหนุ่มรุ่นกะทง ข้าพเจ้าเคยผิดหวังในชีวิต ถึงกับจะออกป่า หากออกไปจริง ๆ คงไม่แน่นักว่าจะไปเป็นโจรป่าหรือเจ้าผู้ครองป่า แต่ก่อนจะออกป่าอย่างว่า แวะไปเยี่ยมฟูพี่ชายใหญ่ตามระเบียบ เมื่อไปพบฟูเข้าข้าพเจ้าจำความไว้ไม่ได้บอกว่าจะออกป่า แต่เมื่อเห็นชีวิตในป่าดงพงพีของฟูที่ไปทำงานชลประทานเข้า ข้าพเจ้าได้คิดว่าจะออกป่าไปหาวิมานอะไร ทำไมไม่รู้จักใช้ชีวิตต่อสู้กับธรรมชาติ ต่อสู้กับการผิดหวัง สมหวังอย่างชีวิตฟูบ้างเล่า เมื่อได้คิดจึงหวลกลับเข้ากรุง บำเพ็ญชีวิตใหม่ในกรุงมาจนกระทั่งทุกวันนี้อย่างนี้จะไม่ให้นับว่าฟูเป็นบุคคลตัวอย่างให้ข้อคิดในการต่อสู้แก่ข้าพเจ้ากระไรได้ ดังนั้น เมื่อฟูเพื่อนเสมือนพี่ต้องมาจากไปอย่างกระทันหันโดยไม่มีวันกลับมา ทำให้ข้าพเจ้าต้องน้ำตาคลอหน่วย จริงอยู่ธรรมชาติไม่เคยยกเว้นใครที่จะให้อยู่ค้ำโลก แต่ความรัก ความอาลัย ทำให้ข้าพเจ้าไม่อาจเว้นความอาลัยรักในตัวฟูเสียได้ ข้าพเจ้าผู้อยู่หลังขอตั้งจิตอธิษฐานอุทิศส่วนกุศลอันใดที่ข้าพเจ้าได้ทำดีแล้ว ขอบุญกุศลนั้นจงดลบันดาลให้ฟูไปสู่สุขคติภพจงทุกเมื่อเทอญ.

เชย วัณณรถ

๖ พฤษภาคม ๒๕๐๘

พี่ฟู อนุศาสนนันทน์ เพื่อนเสมือนพี่ ศิษย์ผู้ร่วมเจ้าคุณอาจารย์เดียวกัน ได้จากพวกเราไปอย่างไม่มีวันกลับมาอีกเฉพาะร่างกาย แต่คุณความดีที่พี่ฟู อนุศาสนนันทน์ ได้กระทำไว้ให้แก่ทางราชการและบุคคลทั่วไป เมื่อยังมีชีวิตอยู่จะคงอยู่มิรู้ลืมเลือน

ผมไม่เคยคิดหรือสังหรณ์ใจใด ๆ มาก่อนเลยว่า พี่ฟู อนุศาสนนันทน์ จะมาด่วนจากศิษย์ร่วมอาจารย์ไปเร็วเช่นนี้ การจากไปของพี่ฟู อนุศาสนนันทน์ ครั้งนี้ ได้นำความเศร้าโศกและอาลัยอย่างสุดที่ผมจะพรรณาได้ถูกต้อง พี่ฟู อนุศาสนนันทน์ ยังอยู่พวกเราลูกศิษย์ร่วมอาจารย์ได้รับความอบอุ่น ความรักใคร่ ความเมตตาปราณีระหว่างศิษย์ร่วมอาจารย์เสมือนบุตรร่วมบิดาเดียวกัน ทุก ๆ ปีกลางเดือนมิถุนายน เราจะต้องมาพบปะร่วมกันทำบุญอุทิศให้เจ้าคุณอาจารย์ผู้มีพระคุณของเราไม่เว้นแต่ละปี เสร็จจากทำบุญเราก็ร่วมรับประทานอาหารกัน ต่อแต่นี้ไปเราจะขาดสมาชิกอีกคนหนึ่งของศิษย์ร่วมอาจารย์ พี่ฟู อนุศาสนนันทน์ เป็นผู้ที่จากพวกเราไปเป็นคนที่ ๔ ของศิษย์ทั้งหมด

พี่ฟู อนุศาสนนันทน์ เป็นผู้มีจิตใจโอบอ้อมอารี เพรียบพร้อมไปด้วยคุณธรรมอย่างสูง มีจิตใจเลื่อมใสในพระบวรพุทธศาสนา มีความยึดมั่นในพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธองค์อย่างแท้จริง เฝ้าประพฤติและปฏิบัติตนอยู่ในศีลธรรมอันดี มุ่งประกอบการบุญการกุศลเป็นเนืองนิจ ละเว้นการทำบาปและกรรมชั่วโดยสิ้นเชิง

ผมขอให้อำนาจกุศลผลบุญที่พี่ฟู อนุศาสนนันทน์ ได้บำเพ็ญมาแล้วแต่อดีตตลอดจนผลบุญซึ่งศิษย์ร่วมอาจารย์ได้ทำตลอดทุก ๆ ครั้งโดยมิได้ขาด รวมทั้งอานิสงส์ที่บรรดาญาติมิตรร่วมกันบำเพ็ญ อุทิศให้ในครั้งนี้ จงดลบันดาลให้ดวงวิญญาณอันบริสุทธิ์ของพี่ฟู อนุศาสนนันทน์ ไปสู่สุขคติในสัมปรายภพนั้นเทอญฯ.

ประเวศ ตุลยศีตะ
โรงพยาบาลสมเด็จเจ้าพระยา ธนบุรี

ด้วยงานพระราชทานเพลิงศพ คุณฟู อนุศาสนนันทน์ สหายรักร่วมอาจารย์ครั้งนี้ ข้าพเจ้าขอนำเอาเรื่องที่ผู้วายชนม์ได้เล่าให้เพื่อนฝูงที่สนิทกันฟังอยู่เสมอ ถึงการที่ได้เคยไปทัศนาจรที่แม่น้ำสาย (จังหวัดเชียงราย) กับแม่น้ำปากจั่น (จังหวัดชุมพร) ในสมัยพระยาพหลพลพยุหเสนานั้นว่าเดิมดินแดนส่วนนั้นเป็นของอังกฤษตามสัญญาปักปันเขตแดนเดิม ซึ่งมีเนื้อที่มากกว่าเนื้อที่เขาพระวิหาร แต่ดินแดนนั้นอยู่ติดกับฝั่งไทยที่จังหวัดเชียงรายกับจังหวัดชุมพร ซึ่งถ้าถือตามร่องน้ำแล้วดินแดนนั้นควรต้องเป็นของไทย ดังนั้น รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ (หลวงประดิษฐ์มนูธรรม หรือนายปรีดี พนมยงค์) แห่งรัฐบาลของพระยาพหลพลพยุหเสนา ซึ่งเป็นรัฐบาลของคณะราษฎร ได้ใช้วิธีเจรจากับรัฐบาลอังกฤษ จนได้ผลสำเร็จ ให้รัฐบาลอังกฤษโอนดินแดนนั้นให้เป็นของประเทศไทย ดินแดนที่เจรจาได้มาโดยสันติวิธีทางการทูต ๒ แห่งนี้ เป็นที่ลุ่มราบคุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การเพาะปลูก เป็นประโยชน์ในทางเศรษฐกิจมาก (ราชกิจจานุเบกษา พ.ศ.๒๔๗๙ เล่ม ๕๓ หน้า ๑๕๓๔ ถึง ๑๕๔๑ และ พ.ศ.๒๔๘๓ เล่ม ๕๗ หน้า ๔๔๖ ถึง ๔๕๒)

ตอนที่ประเทศไทยเรียกร้องเขาพระวิหาร ได้พบและคุยกันกับผู้วายชนม์อีก เขายังได้แสดงความเห็นว่า ถ้าได้ใช้วิธีเจรจาที่เหมาะสมเหมือนกับที่กระทรวงการต่างประเทศแห่งรัฐบาลพระยาพหลพลพยุหเสนาได้ทำแล้ว ก็อาจจะทำให้ประเทศไทยไม่ต้องแพ้คดีเขาพระวิหาร

คุณฟู อนุศาสนนันทน์ เป็นข้าราชการประจำชั้นผู้ใหญ่แต่ก็สนใจและมีทัศนะทางการเมืองเป็นอิสระ ไม่งมงายเป็นห่วงใยถึงผลได้เสียของประเทศชาติ ตลอดชีวิตราชการ ได้ปฏิบัติหน้าที่มาด้วยดีแม้จะเกษียณอายุราชการแล้ว ทางการก็ได้จ้างพิเศษให้ไปทำประโยชน์แก่ราชการอีก ชีวิตระหว่างเพื่อนฝูง เขาเป็นคนพูดน้อย แต่ทำจริง เพื่อนเดือดร้อนขอให้ช่วยอะไร ไม่เคยพลาด พวกเราศิษย์ร่วมอาจารย์รักคุณฟูอย่างพี่กันทุกคน สรุปแล้ว มิตรผู้นี้สมควรเป็นบุคคลชั้นตัวอย่างได้ ขอเรียกว่าเขาตายหอม ท่ามกลางความรักและอาลัยถึง

ขออานุภาพแห่งกุศลบุญราศี ที่ญาติมิตรได้บำเพ็ญทักษิณานุปทานกิจ จงสัมฤทธิ์อิฐวิบูลมนุญผลดลบันดาลให้คุณฟู อนุศาสนนันทน์ ประสพสันติสุขในสัมปรายภพทุกทิพาราตรีกาล.

เยื้อน พานิชวิทย์

๑๑ พฤษภาคม ๒๕๐๘

แม้ข้าพเจ้าจะมีโอกาสได้ทำงานร่วมกับคุณฟู อนุศาสนนันทน์ จริง ๆ เพียง ๔ เดือนเศษ แต่ในระยะเวลาเพียงเท่านั้นก็ได้รู้จักอุปนิสัยใจคอว่าเป็นผู้ที่น่านับถือและยกย่อง เราเริ่มงานฝายสบอาง ที่หัวงานโครงการเหมืองแม่วังฝั่งซ้าย จังหวัดลำปาง ในเดือนธันวาคม ๒๔๘๐ คุณฟูเป็นหัวแรงสำคัญในการก่อสร้างครั้งนั้น เพราะนอกจากจะได้รับมอบหมายงานส่วนใหญ่ของฝายแล้ว ยังรับหน้าที่เสมือนผู้ใหญ่บ้านของคนงานหญิงชาย ๓,๐๐๐ คนเศษ ในบริเวณหัวงานนั้นด้วย ความโอบอ้อมอารีและการเป็นกันเองกับคนทุกชั้น ทำให้คุณฟูเป็นที่เคารพนับถือของนายช่างอื่น ๆ ตลอดจนหัวหน้าและกรรมกรทั่วไป

ในเดือนเมษายน ๒๔๘๑ งานสร้างฝายเสร็จพอดี ข้าพเจ้าต้องลาไปรับราชการทหาร จนกระทั่งได้รับยศเป็นนายสิบตรี และเมื่อปลดกองหนุนแล้วกลับไปเป็นนายช่างภาคลำปางในเดือนกรกฎาคม ๒๔๘๑ คุณฟูได้ย้ายไปประจำกรมเสียแล้ว อย่างไรก็ตามเราก็ยังได้พบปะกันบ่อยครั้ง บางทีชะตาชีวิตก็ดลบันดาลให้เราประสพเหตุการณ์คล้ายกัน เช่นเมื่อข้าพเจ้าถูกตำรวจพม่าจับที่ท่าขี้เหล็กคุณฟูก็ถูกตำรวจไทยจับที่ท่าผา แต่เราก็ผ่านพ้นภัยไปโดยเรียบร้อยทั้งสองคน

ภายหลัง พ.ศ.๒๔๙๓ เมื่อข้าพเจ้าจากงานชลประทานไปอยู่บริษัทก็ยังได้รับความช่วยเหลืออย่างดีจากคุณฟู ทั้งในทางส่วนตัวและในเรื่องที่เกี่ยวกับการงาน จึงรู้สึกเสียดายยิ่งเมื่อได้ทราบข่าวว่าคุณฟูถึงแก่กรรม ภายหลังจากที่ออกรับพระราชทานบำนาญเพียงไม่กี่เดือน ข้าพเจ้าคิดว่าคนที่มีชีวิตร่าเริงและ Active อย่างคุณฟูนี้ ถ้ายังปฏิบัติงานอย่างเดิม หรือทำงานอื่นใดที่ต้องใช้กำลังกายและสติปัญญาอย่างที่เคยทำมาแล้ว คงจะมีอายุยืดยาวไปกว่านี้อีกนานปีทีเดียว.

เฉลียว ทองอุไทย

บริษัทปูนซีเมนต์ไทย จำกัด

อาจารย์ฟู อนุศาสนนันทน์ อดีตรองอธิบดีฝ่ายส่งน้ำและบำรุงรักษา ซึ่งได้ถึงแก่กรรมด้วยโรคหัวใจวาย เมื่อวันที่ ๒๗ มีนาคม ๒๕๐๘ เป็นผู้ที่รู้จักกันดีในหมู่ข้าราชการทุกฝ่ายของกรมชลประทาน เพราะท่านได้ดำรงตำแหน่งหน้าที่ราชการมาตั้งแต่ปี พ.ศ.๒๔๗๐ ตราบจนถึงเกษียณอายุ เมื่อเดือนกันยายน ปี พ.ศ.๒๕๐๖ โดยเฉพาะในพวกนายช่าง ช่าง ทุกเหล่า ได้มีความใกล้ชิดสนิทสนมกับท่านมากเป็นพิเศษ เพราะได้ร่วมงานกันในการสำรวจ ในการสร้างระบบการส่งน้ำในโครงการเจ้าพระยาใหญ่ ในการปฏิบัติหน้าที่ในตำแหน่งรองอธิบดีฝ่ายส่งน้ำและบำรุงรักษา ทุกตำแหน่งที่ท่านได้ปฏิบัติท่านได้ให้ความรู้ ความเข้าใจ วิธีการปฏิบัติ อย่างละเอียดต่อผู้ที่ได้ปฏิบัติงานอยู่กับท่าน ซึ่งเป็นที่รัก และเคารพนับถือ สำหรับผู้ใต้บังคับบัญชาอยู่จนทุกวันนี้

สำหรับกระผม อาจารย์ฟู อนุศาสนนันทน์ เป็นลูกศิษย์อาจารย์เดียวกับกระผมคือท่านเจ้าคุณพรหมมุนี วัดบวรนิเวศวิหาร ทุกครั้งที่กระผมได้มีโอกาสไปหาอาจารย์ที่วัดบวรฯ ท่านอาจารย์มักจะถามถึงอาจารย์ฟูฯ เสมอ กระผมได้มีโอกาสใกล้ชิดสนิทสนมกับท่าน เมื่อได้ร่วมเดินทางไปฝึกงานและดูงานในสหรัฐอเมริกา เมื่อเดือนพฤษภาคม พ.ศ.๒๔๙๐ เหตุที่สนิทสนมกับท่านมาก เพราะเมื่อร่วมเดินทางดูงานอยู่ในสหรัฐอเมริกานั้น ฝรั่งหลาย ๆ คนว่ากระผมนั้นเป็นบุตรของอาจารย์ฟูฯ เพราะมีลักษณะหลาย ๆ อย่างที่ละม้ายคล้ายคลึงกัน ซึ่งตั้งแต่นั้นมา กระผมก็ได้ทำตัวเป็นบุตรตลอดมา

เมื่อท่านดำรงตำแหน่งนายช่างใหญ่ระบบส่งน้ำ ในโครงการเจ้าพระยาใหญ่ ท่านทราบงานของท่านอย่างละเอียดในเขตโครงการย่อย คลองส่งน้ำ คลองซอยสายต่าง ๆ ในตำบล อำเภอ จังหวัดของโครงการเจ้าพระยาใหญ่ ท่านจะบอกงานของท่านต่อผู้บังคับบัญชา ผู้ใต้บังคับบัญชา และชาวนาผู้ใช้น้ำชลประทานได้อย่างถูกต้องว่า งานในเขตคลองนั้น ตำบลนั้นได้เสร็จแล้ว งานในเขตอำเภอนั้นกำลังทำอยู่ งานที่ทำไปแล้วนั้นจะต้องแก้ไข และต้องช่วยกันทำอย่างนั้น มิฉะนั้น น้ำจะไม่ได้ทั่วกันทุกแปลงนา หรือจะทำให้การใช้น้ำนั้นมากเกินไป เหตุที่ท่านสามารถบอกได้ เพราะท่านเดินเข้าถึงงานทุกแห่ง และท่านก็เคยเป็นนายช่างอำนวยการกองสำรวจมาแล้วด้วย งานระบบส่งน้ำในเขตโครงการเจ้าพระยาใหญ่มีงานอยู่ในเนื้อที่ชลประทาน ๕,๗๑๘,๐๐๐ ไร่ คือ คลองส่งน้ำ คลองซอย ยาวประมาณ ๙,๐๐๐ กม. อาคารต่าง ๆ ประมาณ ๕,๐๐๐ แห่ง หมู่บ้านประมาณ ๘,๙๐๐ หมู่บ้าน ตำบล ๑,๑๖๔ ตำบล และ ๑๑๕ อำเภอ ๑๘ จังหวัด

เมื่อท่านมาดำรงตำแหน่งรองอธิบดีฝ่ายส่งน้ำและบำรุงรักษา ในปี พ.ศ.๒๕๐๕ กระผมได้ทราบว่าท่านมีโรคเบาหวานและความดันโลหิตสูง ท่านก็ได้รักษาตัวและระมัดระวังในเรื่องอาหารการกิน แต่ถึงกระนั้นท่านก็ยังไม่ทิ้งราชการของท่าน ด้วยการออกไปตรวจราชการทางท้องถิ่นเสมอ และเมื่อกลับมา กระผมก็ได้รับความรู้ใหม่ในงานเพิ่มเติมอยู่เสมอ สามารถกล่าวได้ว่า งานส่งน้ำและบำรุงรักษาในเขตโครงการเจ้าพระยาใหญ่ กระผมเป็นคนหนึ่งที่ท่านได้ถ่ายทอดให้มากที่สุด

อาจารย์ฟู ได้ถึงแก่กรรมด้วยโรคหัวใจวาย เมื่อวันที่ ๒๗ มีนาคม ๒๕๐๘ ซึ่งเป็นธรรมดาของชีวิตที่มีอยู่ ๒ อย่าง คือ ธรรมดาเกิด และธรรมดาตาย เมื่อเกิดมาแล้วก็ต้องตาย คนเราเวลาเกิดก็มิได้ขออนุญาตใครเกิด ชีวิตเกิดมาด้วยอำนาจของกรรม เมื่อเวลาตายก็มิได้ขออนุญาตใครตาย ชีวิตต้องตายไปตามอำนาจของกรรม กระทำความดีไว้มากในอดีตและปัจจุบันก็ตายดีไปสู่สุขคติ กระทำความชั่วไว้มากทั้งในอดีตและปัจจุบัน ก็ตายเลวไปสู่ทุคติ

อาจารย์ฟูฯ เป็นผู้ที่ตายดี เพราะในระหว่างที่มีชีวิตอยู่ ได้ใกล้ชิดอยู่กับสงฆ์ ใกล้ชิดอยู่กับวัด รู้เหตุแห่งความเจริญ รู้เหตุแห่งความเสื่อม ทางโลก และทางราชการก็ได้รู้ชอบ ปฏิบัติชอบ ทำความเจริญให้แก่การงาน ให้แก่ผู้ที่อยู่ร่วม และแก่ตนเองตลอดเวลาได้ปฏิบัติตามมงคลสูตร ทั้งปฐมวัย มัชฌิมวัย และปัจฉิมวัย

รูปํ ชีรติ มจฺจานํ นามโคตฺตํ น ชีรติ

รูปกายของสัตว์ทั้งหลายย่อยยับไป แต่ชื่อและโคตร์หาย่อยยับไปไม่

ขอกุศลทั้งหลายที่อาจารย์ฟูฯ ได้บำเพ็ญมาแล้ว จงเป็นผลานิสงฆ์ให้อาจารย์ผู้ล่วงลับไปแล้วจงประสบแต่ความสะอาด สว่าง และสงบ ในภพอันควรแก่คติวิสัยเทอญ.

จาริน อัตถะโยธิน

ช่างพิเศษด้านส่งน้ำและบำรุงรักษา

๒๐ ธันวาคม ๒๕๐๘

บิดาแห่งระบบการส่งน้ำ

โครงการเจ้าพระยาใหญ่

เขื่อนเจ้าพระยาและประตูเรือสัญจร

ประตูระบายและประตูเรือสัญจร บรมธาตุ
ปากแม่น้ำน้อย

ประตูระบายและประตูเรือสัญจร มโนรมย์
ปากคลองอนุศาสนนันท์ (ชัยนาท - ป่าสัก)

การขุดคลองอนุศาสนนันท์ (ชัยนาท - ป่าสัก)
ตอนเริงราง

คลอง ๑ ขวา ของแม่น้ำน้อย ตอนบรมธาตุ

ตรวจงานรถขุด ขุดคลองซอยของคลองอนุศาสนนันท์

บิดาแห่งระบบการส่งน้ำ โครงการเจ้าพระยาใหญ่

- - - - -

เป็นที่ทราบกันดีอยู่แล้วว่า งานชลประทานโครงการเจ้าพระยาใหญ่ ได้ริเริ่มมา ตั้งแต่รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่เนื่องจากฐานะการเงินของประเทศไม่อำนวยให้ เพราะรัฐบาลมีภาระที่จะต้องทำนุบำรุงประเทศในกิจการด้านอื่น ๆ ก่อน ประกอบกับขณะนั้นการทำนาในทุ่งราบภาคกลางก็ยังไม่ได้เพาะปลูกกันเป็นเนื้อที่ ยังมีที่รกร้างว่างเปล่าอยู่มากด้วย ฉะนั้น งานก่อสร้างโครงการเจ้าพระยาใหญ่จึงได้เลื่อนเรื่อยมา

ครั้นต่อมาเมื่อ พ.ศ.๒๔๙๑ ภายหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ ขณะที่หลายประเทศขาดแคลนอาหาร เป็นโอกาสดีที่ประเทศของเราจะส่งพืชผลออกไปขายยังตลาดต่างประเทศได้มากยิ่งขึ้นรัฐบาลในสมัยนั้นจึงตกลงใจเปิดงานก่อสร้างโครงการชลประทานเจ้าพระยาใหญ่ ตามข้อเสนอของกรมชลประทานซึ่งได้รับความสนับสนุนจากคณะผู้เชี่ยวชาญขององค์การอาหารและเกษตรแห่งสหประชาชาติ

โครงการชลประทานเจ้าพระยาใหญ่ มีองค์ประกอบที่สำคัญอยู่ ๒ ประการ คือ

๑. ตัวเขื่อนทดน้ำ

๒. ระบบการส่งน้ำ

<u>ตัวเขื่อนทดน้ำ</u> ตั้งอยู่ที่ตำบลบางหลวง อำเภอสรรพยา จังหวัดชัยนาท เป็นหัวงานของโครงการ เริ่มขุดดินบ่อก่อสร้างเมื่อ พ.ศ.๒๔๙๖ ก่อสร้างแล้วเสร็จและพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบันได้เสด็จไปกระทำพิธีเปิดเมื่อวันที่ ๗ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๐๐ เขื่อนทดน้ำแห่งนี้ได้รับพระราชทานนามว่า "เขื่อนเจ้าพระยา"

<u>ระบบการส่งน้ำ</u> การที่จะนำน้ำที่เขื่อนเจ้าพระยา ได้ทดให้สูงขึ้นไปสู่พื้นที่ จำนวน ๕,๗๐๐,๐๐๐ ไร่ ให้ได้นั้น ย่อมจะต้องอาศัยระบบการส่งน้ำที่จะจัดสร้างขึ้น และเป็นที่ทราบกันดีอยู่แล้วว่าระบบการส่งน้ำของโครงการเจ้าพระยาใหญ่ ได้แบ่งพื้นที่ที่จะส่งน้ำออกเป็น ๒ ฝั่ง ของแม่น้ำเจ้าพระยา คือ

ฝั่งซ้ายของแม่น้ำเจ้าพระยา มี

๑. คลองชัยนาท - ป่าสัก ได้เริ่มขุดคลองจากริมแม่น้ำเจ้าพระยาในท้องที่อำเภอมโนรมย์ ผ่านจังหวัดชัยนาท, ลพบุรี, สระบุรี และจังหวัดพระนครศรีอยุธยา สามารถส่งน้ำช่วยเหลือพื้นที่เพาะปลูกได้ ๑,๐๒๘,๐๐๐ ไร่

๒. คลองชัยนาท - อยุธยา ได้เริ่มขุดคลองจากริมแม่น้ำเจ้าพระยาตอนเหนือเขื่อนเจ้า-

พระยา ผ่านจังหวัดชัยนาท, สิงห์บุรี, อ่างทอง, ลพบุรี และจังหวัดพระนครศรีอยุธยาสามารถส่งน้ำช่วยเหลือพื้นที่เพาะปลูกได้ ๔๑๔,๐๐๐ ไร่ รวมเนื้อที่ชลประทานฝั่งซ้าย ๑,๔๔๒,๐๐๐ ไร่

ฝั่งขวาของแม่น้ำเจ้าพระยามี

๑. ได้ใช้ไม่น้ำน้อยซึ่งเป็นลำน้ำธรรมชาติ ชักน้ำออกจากแม่น้ำเจ้าพระยาที่วัดบรมธาตุผ่านจังหวัดชัยนาท, สิงห์บุรี, อ่างทอง, สุพรรณบุรี และจังหวัดพระนครศรีอยุธยา สามารถส่งน้ำช่วยเหลือพื้นที่เพาะปลูกได้ ๑,๒๓๒,๐๐๐ ไร่

๒. ใช้คลองมะขามเฒ่าต่อกับแม่น้ำสุพรรณซึ่งเป็นลำน้ำธรรมชาติ ชักน้ำออกจากแม่น้ำเจ้าพระยาที่อำเภอวัดสิงห์ ผ่านจังหวัดชัยนาทและจังหวัดสุพรรณบุรี สามารถส่งน้ำช่วยเหลือพื้นที่เพาะปลูกได้ ๗๐๐,๐๐๐ ไร่ รวมเนื้อที่ชลประทานฝั่งขวา ๑,๙๓๒,๐๐๐ ไร่

รวมเป็นเนื้อที่ซึ่งเขื่อนเจ้าพระยาจะทดน้ำให้แก่ระบบการส่งน้ำทั้งฝั่งขวาและฝั่งซ้าย ซึ่งได้รับน้ำโดยตรงเป็นเนื้อที่ประมาณ ๓,๓๗๔,๐๐๐ ไร่ เมื่อรวมเนื้อที่ตอนล่างซึ่งได้สร้างการชลประทานไว้ก่อนแล้วอีกประมาณ ๒,๓๒๖,๐๐๐ ไร่ จะเป็นเนื้อที่ที่ได้รับผลประโยชน์จากเขื่อนเจ้าพระยาทั้งหมดประมาณ ๕,๗๐๐,๐๐๐ ไร่

สำหรับงานก่อสร้างระบบการส่งน้ำโครงการเจ้าพระยาใหญ่ อาจารย์ฟู อนุศาสนนันทน์ ได้เป็นผู้เริ่มงานมาตั้งแต่ต้น กล่าวคือ ตอนสมัยอาจารย์ฟูฯ เป็นหัวหน้ากองสำรวจ เมื่อ พ.ศ.๒๔๙๓ กองสำรวจได้ส่งช่างออกไปทำระดับพื้นภูมิประเทศต่อจากที่กองสำรวจได้ทำไว้แล้วเมื่อประมาณ พ.ศ.๒๔๘๓-๒๔๘๕ และเมื่อได้สำรวจทำระดับพื้นที่เสร็จแล้ว จึงได้ทำการวางแนวคลองส่งน้ำสายต่าง ๆ ซึ่งเป็นงานระบบการส่งน้ำ โครงการเจ้าพระยาใหญ่ที่รัฐบาลตกลงใจที่จะก่อสร้างนั่นเอง

เนื่องจากงานก่อสร้างโครงการเจ้าพระยาเป็นโครงการชลประทานที่ใหญ่ที่สุดในประเทศไทย และเป็นโครงการที่สำคัญยิ่งในการพัฒนาประเทศในด้านเกษตรกรรม ซึ่งกรมชลประทานได้รับมาดำเนินงานตามแผนพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติเป็นอันดับแรก ผู้ที่จะได้รับมอบหมายให้ควบคุมรับผิดชอบในงานก่อสร้างโครงการนี้ ย่อมต้องเป็นผู้ที่ทางราชการพิจารณาเห็นว่ามีความรู้ความสามารถ และมีความชำนิชำนาญเป็นอย่างดี ดังนั้น เมื่อกรมชลประทานได้รับอนุมัติจากรัฐบาล ให้เริ่มดำเนินการก่อสร้างได้แล้ว ใน พ.ศ.๒๔๙๖ อาจารย์ฟูฯ ผู้ซึ่งได้รับการพิจารณาว่าเป็นผู้ที่เหมาะสม จึงได้รับพระบรมราชโองการแต่งตั้งให้เป็นนายช่างใหญ่ มีหน้าที่ควบคุมงานก่อสร้างระบบการส่งน้ำ โครงการเจ้าพระยาทั้งหมด ซึ่งนับว่าท่านได้รับความไว้วางใจจากทางราชการ ให้ได้รับหน้าที่ที่สำคัญที่สุดของกรมชลประทานในสมัยนั้นหน้าที่หนึ่ง

เมื่อได้รับแต่งตั้งให้ทำหน้าที่ควบคุมงานก่อสร้างระบบการส่งน้ำแล้ว ท่านได้เริ่มงานนี้ทันที เริ่มตั้งแต่เปิดงานก่อสร้างหัวงานตามคลองส่งน้ำสายใหญ่ ทำการขุดคลอง สร้างอาคารตามลำคลองและอื่น ๆ เรื่อยไปตามลำดับ ตั้งแต่ พ.ศ.๒๔๙๖ จนเสร็จตามโครงการ งานก่อสร้างต่าง ๆ ของโครงการนี้ พอจะนำมากล่าวได้เป็นสังเขปดังนี้

๑. งานก่อสร้างอาคารขนาดใหญ่ มีประตูระบายน้ำขนาดใหญ่ ๑๐ แห่ง ประตูน้ำ ๙ แห่ง ไซฟอนลอดคลองสายใหญ่ ๓๐ แห่ง สะพานคอนกรีต ๔๕ แห่ง

๒. งานก่อสร้างอาคารขนาดกลางและขนาดเล็ก มีประตูระบายปากคลอง กลางคลองและปลายคลอง สะพานหมู่บ้าน ท่อลอดถนนและลำคลองธรรมชาติ อาคารรับน้ำและระบายน้ำป่าท่อส่งน้ำเข้านา ท่อระบายน้ำทิ้ง เป็นต้น มีประมาณ ๔,๖๕๐ แห่ง

๓. งานขุดคลองส่งน้ำ มีขุดคลองสายใหญ่ ๕ สาย รวมยาว ๖๗๑ กม. ขุดคลองซอยและแยกซอย ๒๔๗ สาย รวมยาว ๒,๑๒๖ กม. คันกั้นน้ำ ๗ สาย ขุดคลองลัด ๑๐ แห่ง ถมทำนบดินปิดกั้นแม่น้ำ ๖ แห่ง

๔. งานประกอบอื่น ๆ มีสร้างที่ทำการหัวงาน สร้างบ้านพักเจ้าหน้าที่ประจำหัวงาน โรง-งาน โรงพัสดุ โรงไฟฟ้า บ้านพักพนักงานรักษาคลอง และอาคาร เป็นต้น อาคารบ้านพักต่าง ๆ เหล่านี้ต้องสร้างไว้เป็นระยะ ๆ ตามแนวคลองทุกสาย เพื่อใช้ในการดำเนินงานด้านส่งน้ำ และบำรุงรักษาตลอดไป ซึ่งมีอยู่เป็นจำนวนมาก

รวมสิ้นค่าใช้จ่ายในการก่อสร้างระบบการส่งน้ำเป็นเงินประมาณ ๗๖๗ ล้านบาท

เนื่องจากโครงการเจ้าพระยาใหญ่มีอาณาเขตกว้างใหญ่ไพศาลครอบคลุมพื้นที่ถึง ๘ จังหวัด สภาพภูมิประเทศก็เป็นที่ลุ่มที่ดอนไม่สม่ำเสมอกัน จึงเป็นอุปสรรคต่องานก่อสร้างเป็นอย่างยิ่ง อาคารชลประทานและงานประกอบอื่น ๆ นับเป็นพัน ๆ แห่งก็กระจัดกระจายอยู่ห่างไกลกัน สิ่งเหล่านี้เป็นภาระอันหนักยิ่งของผู้ควบคุม ในการที่จะควบคุมดูแลงานได้โดยใกล้ชิด และให้ดำเนินการไปได้ตามเป้าหมายโดยสะดวก แต่ด้วยความสามารถอันยอดเยี่ยมประกอบกับความมานะพยายามของอาจารย์ฟูฯ สามารถควบคุมการดำเนินงานก่อสร้างระบบการส่งน้ำนี้ให้สำเร็จไปได้ตามความมุ่งหมายของทางราชการ ทั้งนี้ นอกจากท่านจะมีความสามารถในการวางแผนงาน การบริหารงาน และการแก้ไขปัญหาอันเกิดจากอุปสรรคต่าง ๆแล้ว ยังไม่รู้สึกย่อท้อต่อความเหนื่อยยากตรากตรำ อุตส่าห์เดินทางออกไปตรวจตราพิจารณาแก้ไขอุปสรรคต่าง ๆ ในท้องที่ทั่วทุกแห่งอยู่เป็นประจำตลอดเวลาที่ทำหน้าที่ควบคุมงานนี้อยู่ อันเป็นมูลเหตุสำคัญอีกประการหนึ่งที่ช่วยให้ข้าราชการและพนักงานในท้องถิ่นมีกำลังใจต่อสู้กับความเหนื่อยยาก ช่วยกันดำ-

เนินงานด้วยความตั้งใจจนงานก่อสร้างโครงการนี้สำเร็จลุล่วงไปได้โดยปราศจากอุปสรรคใด ๆ

ในด้านการปฏิบัติต่อผู้ที่อยู่ใต้บังคับบัญชาและผู้ที่รู้จักคุ้นเคย ก็ได้ปฏิบัติตนเป็นที่น่าเคารพยำเกรง มีความโอบอ้อมอารีเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แก่ผู้น้อย เมื่อผู้ใดมีเรื่องเดือดร้อนหรือต้องการคำปรึกษาใด ๆ ท่านก็ช่วยเหลือและให้คำปรึกษาด้วยความเต็มใจ มิได้มีความรังเกียจเดียดฉันท์ จึงเป็นที่เคารพรักใคร่ของผู้ที่อยู่ใต้บังคับบัญชาและผู้ที่ได้รู้จักคุ้นเคยทุกท่าน ด้วยการปกครองบังคับบัญชาตามแบบฉบับที่ควรยกย่องสรรเสริญของอาจารย์ฟูฯ นี่เอง จึงทำให้ผู้อยู่ใต้บังคับบัญชาทุกชั้นมีความเคารพรักใคร่และเชื่อฟังคำสั่งด้วยความบริสุทธิ์ใจ และเป็นกำลังใจอันสำคัญยิ่งที่ช่วยให้ทุกคนตั้งใจปฏิบัติงานในหน้าที่จนงานก่อสร้างระบบการส่งน้ำสำเร็จผลสมตามความมุ่งหมายอันเป็นเกียรติคุณที่ยิ่งใหญ่ที่ทุกคนมีส่วนได้รับด้วย จากผลงานอันดีเด่นและความมานะพยายามปฏิบัติหน้าที่ราชการมาด้วยความซื่อสัตย์สุจริตได้ก่อให้เกิดคุณประโยชน์ต่อประเทศชาติอย่างใหญ่หลวง ต่อมาเมื่องานก่อสร้างระบบการส่งน้ำใกล้จะเสร็จเรียบร้อย ในปี พ.ศ. ๒๕๐๕ ท่านได้รับพระบรมราชโองการแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งรองอธิบดีฝ่ายบำรุงรักษารับราชการสนองพระเดชพระคุณต่อมา จนครบเกษียณอายุราชการ และยังคงรับตำแหน่งผู้เชี่ยวชาญประจำกรมต่อมาจนถึงอนิจกรรม นับว่าอาจารย์ฟู เป็นผู้เริ่มต้นงานระบบการส่งน้ำ โครงการเจ้าพระยาใหญ่ ตั้งแต่แรกเริ่มและควบคุมดำเนินงานมาจนสำเร็จ ตามโครงการโดยสมบูรณ์ อันควรยกย่องให้เป็นบิดา แห่งระบบการส่งน้ำ โครงการเจ้าพระยาใหญ่อย่างแท้จริง

บัดนี้อาจารย์ฟู อนุศาสนนันทน์ ได้อำลาจากโลกนี้ไปแล้วคงทิ้งแต่ผลงานอันดีเด่นและคุณงามความดีเหลือไว้เป็นอนุสรณ์ของชนรุ่นหลังแม้ว่าทุกคนจะตระหนักในความไม่เที่ยงแท้แน่นอนของสังขารและทุกอย่างในโลกล้วนเป็นอนิจจัง แต่การที่ท่านจากไปอย่างไม่มีวันกลับได้ยังความเศร้าสลดและความอาลัยอาวรณ์มาสู่บรรดาผู้ที่เคยอยู่ใต้บังคับบัญชาของท่านอย่างสุดซึ้ง

ด้วยอำนาจแห่งกุศลกรรมที่ท่านได้ประกอบคุณงามความดีตลอดมา ขอให้อำนาจแห่งกุศลกรรมนั้น จงน้อมนำดวงวิญญาณของท่านไปสู่สุคติ ในสัมปรายภพด้วยเทอญ.

โครงการเจ้าพระยาใหญ่

โครงการ

เ จ้ า พ ร ะ ย า ใ ห ญ่

โครงการเจ้าพระยาใหญ่

โครงการเจ้าพระยาใหญ่

โครงการเจ้าพระยาใหญ่ เป็นโครงการที่สำคัญที่สุดในด้านการเกษตรของทุ่งราบภาคกลาง ที่ได้รับการเสนอแนะให้ทำ โดยผู้เชี่ยวชาญชาวต่างประเทศถึง ๓ ครั้งด้วยกัน ครั้งแรก โดยนาย เย โฮมัน วันเดอร์ ไฮเด ผู้เชี่ยวชาญการชลประทานชาวฮอลันดา (พ.ศ. ๒๔๔๕-๒๔๕๒ ในรัชกาลที่ ๕) ครั้งที่สอง โดย เซอร์ ธอมัส วอร์ด ผู้เชี่ยวชาญชาวอังกฤษ (พ.ศ. ๒๔๕๖ ในรัชกาลที่ ๖) แต่การเงินของประเทศในสมัยนั้นไม่อำนวยให้ จึงต้องระงับไว้ก่อน ถึงอย่างไรก็ตาม กรมชลประทาน (กรมทดน้ำในสมัยนั้น) ก็ได้ก่อสร้างโครงการย่อย ๆ ของโครงการเจ้าพระยาใหญ่บางโครงการขึ้นในบริเวณใกล้ชายทะเลที่น้ำในแม่น้ำท้นตลิ่งได้นานพอก่อน ทั้งนี้ โดยการเสนอแนะของ เซอร์ ธอมัส วอร์ด

ครั้งที่สามใน พ.ศ.๒๔๙๑ คณะผู้เชี่ยวชาญขององค์การอาหารและเกษตรแห่งสหประชาชาติ (FAO) ก็ได้ให้ความสนับสนุนโครงการเจ้าพระยาใหญ่ของกรมชลประทานอีกครั้งหนึ่ง (ในรัชกาลที่ ๙) ในครั้งนี้ รัฐบาลเห็นชอบด้วย จึงขอกู้เงินจากธนาคารโลกเป็นจำนวน ๑๘ ล้านเหรียญอเมริกัน โดยเสียดอกเบี้ยร้อยละ ๔ ต่อปี ต้องชำระคืนให้เสร็จสิ้นภายในเวลา ๒๐ ปี สัญญาลงวันที่ ๒๗ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๙๓ ทั้งนี้เป็นเงินกู้รายแรกที่ธนาคารโลกให้ประเทศในเอเชียและตะวันออกไกล เงินจำนวนนี้ ส่วนใหญ่กรมชลประทานได้นำไปใช้จ่ายในการซื้อเครื่องจักร์ เครื่องมือ และวัสดุต่าง ๆ ที่ไม่สามารถจะผลิตขึ้นเองในประเทศได้ โดยให้บริษัทต่าง ๆ ทั่วโลกเข้าแข่งขันประกวดราคากัน มีบริษัทที่เข้าประกวดราคาสิ่งของต่าง ๆ รวมแล้วเกือบ ๑,๕๐๐ บริษัท โดยวิธีนี้ ทำให้ประหยัดเงินได้ประมาณ ๔๕ ล้านบาท นอกเหนือไปจากเงินกู้แล้ว รัฐบาลได้ตั้งเงินงบประมาณแผ่นดินสมทบอีก ๑.๐๖๗.๗ ล้านบาท

การเตรียมอัตรากำลัง

ประเทศไทยเป็นประเทศกสิกรรม รัฐบาลทุกยุคทุกสมัยจึงส่งเสริมให้มีการชลประทานอย่างรวดเร็ว แต่การสร้างโครงการชลประทานนั้น นอกจากจะต้องอาศัยเงินทุน เครื่องจักร์ เครื่องมือและวัสดุก่อสร้างต่าง ๆ แล้ว จะต้องอาศัยกำลังคนเป็นปัจจัยสำคัญในการทำงานด้วย คนทำงานในระดับนายช่าง และช่าง เป็นปัญหาสำคัญที่สุด นายช่างที่สำเร็จจากมหาวิทยาลัยหรือสถาบันการศึกษาในระดับเดียวกัน จะต้องได้รับโอกาสในการปฏิบัติงานเพื่อฝึกฝนตนเองเป็นเวลานานถึง ๑๐-๑๕ ปี จึงจะมี

ความสามารถพอที่จะควบคุมและดำเนินงานสำคัญต่าง ๆ เป็นที่ไว้วางใจได้

ตั้งแต่กรมชลประทานได้เริ่มสร้างโครงการป่าสักใต้ เป็นโครงการแรกใน พ.ศ. ๒๔๕๘ ก็ได้เริ่มสะสมกำลังช่างเป็นต้นมา แต่ถึงกระนั้น อัตราการขยายตัวของงานก็มีมากกว่า กรมฯ จึงเปิด "โรงเรียนช่างชลประทาน" ขึ้น เมื่อวันที่ ๑ สิงหาคม พ.ศ.๒๔๘๑ โดยรับนักเรียนจากผู้ที่สำเร็จเตรียมอุดมศึกษา แผนกวิทยาศาสตร์ นอกจากนั้นยังได้เปิดโอกาสให้ช่างจัตวาของกรมชลประทาน ที่ได้รับเงินเดือนไม่เกิน ๕๐ บาท เข้าร่วมเรียนด้วย กำหนดเวลาเรียน ๒ ปี เมื่อสำเร็จแล้ว กรมชลประทานบรรจุให้เป็นข้าราชการชั้นจัตวา เงินเดือน ๕๐ บาท โรงเรียนช่างชลประทานสมัยแรกนี้ เปิดการสอนอยู่ ๔ รุ่นก็หยุดไป ขณะนี้มีจำนวนผู้ที่สำเร็จการศึกษาและยังคงรับราชการอยู่ในกรมชลประทาน ๑๒๕ คน จากจำนวนนักเรียนทั้งหมด ๒๑๘ คน ในการก่อสร้างโครงการเจ้าพระยาใหญ่ ทั้งหัวงานและระบบการส่งน้ำ กรมชลประทานก็ได้กำลังจากผู้ที่สำเร็จการศึกษานี้ ร่วมกับช่างและนายช่างที่สำเร็จจากสถาบันอื่น ๆ ในประเทศไทย ช่วยกันทำงานจนสำเร็จ

เมื่อสงครามโลกครั้งที่ ๒ สิ้นสุดลงแล้ว ปัญหาเรื่องช่างและนายช่างไม่พอทำงานเกิดขึ้นอีก จึงเปิดโรงเรียนช่างชลประทานขึ้นอีกครั้งหนึ่ง เมื่อวันที่ ๒ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๙๒ เปลี่ยนชื่อใหม่เป็น "โรงเรียนการชลประทาน" ขยายเวลาเรียนเป็น ๓ ปี นักเรียนที่สำเร็จออกมาได้รับการบรรจุเป็นข้าราชการชั้นตรี อัตราเงินเดือน ๙๐ บาท ซึ่งปัจจุบันนี้โรงเรียนการชลประทานได้รับการปรับปรุงให้ดีขึ้น และโอนไปเป็น "คณะวิศวกรรมชลประทาน" ของมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์แล้ว ผู้ที่สำเร็จการศึกษาตามหลักสูตร ๕ ปี จะได้รับปริญญาช่างชลประทานบัณฑิต และมีสิทธิเข้าทำงานด้านวิศวกรรมโยธาได้โดยทั่วไป

การสำรวจ

การสำรวจภูมิประเทศเพื่อทำการชลประทานนั้น กรมชลประทานได้ทำการสำรวจครั้งใหญ่ในปี พ.ศ. ๒๔๘๒ เป็นต้นมา จนกระทั่งถึงปี พ.ศ. ๒๔๙๒ ซึ่งเป็นปีที่รัฐบาลไทยส่งผู้แทนไปขอกู้เงินจากธนาคารโลกนั้น กรมชลประทานก็ได้มีแผนที่ Contour มาตราส่วน ๑:๒๐,๐๐๐ ที่แสดงแนวคลองและอาคารของระบบการส่งน้ำ นำไปแสดงต่อธนาคารโลกด้วย เมื่อได้กู้เงินแล้ว การสำรวจภูมิประเทศนี้ได้กระทำเพิ่มเติมอีก จากปี พ.ศ. ๒๔๙๕ ถึง พ.ศ. ๒๔๙๙

ในการสำรวจทางอุทกวิทยานั้น ความจริง การสำรวจน้ำนั้นได้เริ่มขึ้นตั้งแต่ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยที่พระองค์ท่านได้โปรดเกล้าให้สร้างเสาหินสำหรับวัดระดับน้ำ

ประจำปีของทุ่งราบเจ้าพระยา ที่จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เมื่อปีเถาะ พ.ศ. ๒๓๗๔ เป็นเวลา ๑๓๔ ปีล่วงมาแล้ว ทั้งนี้ ก็เพื่อต้องการทราบสภาวะของน้ำในปีต่างๆ เป็นต้นว่า น้ำงาม น้ำแล้ง หรือน้ำท่วมใหญ่ อันเป็นผลสะท้อนต่อการทำนา ซึ่งเป็นหลักประกันการเศรษฐกิจของชาติทุกสมัยมาโดยตรง การวัดระดับน้ำได้ดำเนินติดต่อกันมา จนกระทั่งถึงปี พ.ศ. ๒๔๔๘ คือประมาณ ๗๔ ปีต่อมา รัฐบาลได้ตั้งกรมชลประทานขึ้น จึงได้เริ่มทำการสำรวจน้ำขึ้นทั่วประเทศ เป็นโครงการใหญ่นับแต่นั้นเป็นต้นมา ดังนั้น ในการออกแบบก่อสร้างโครงการเขื่อนเจ้าพระยา กรมชลประทานก็มีสถิติทางอุทกวิทยานานเกินพอสำหรับใช้งานนี้

การออกแบบ

กรมชลประทานได้ขอยืมนายช่างออกแบบชั้นอาวุโสของกรมชลประทานอเมริกัน ๒ นาย คนหนึ่งเป็นหัวหน้าควบคุมการออกแบบตัวเขื่อนเจ้าพระยา อีกคนหนึ่งเป็นหัวหน้าควบคุมออกแบบระบบการส่งน้ำ นายช่างชั้นรองๆ ลงมาเป็นนายช่างไทยของกรมชลประทานทั้งสิ้น การควบคุมการออกแบบทั้งหมดนี้ ท่านอธิบดีกรมชลประทาน ม.ล.ชูชาติ กำภู เป็นผู้ควบคุมโดยใกล้ชิด และตามหลักการก่อสร้างงานใหญ่ ๆ เช่นนี้ จำเป็นจะต้องมีนายช่างที่ปรึกษาของบริษัทใดบริษัทหนึ่งร่วมให้ความคิดเห็นอยู่ด้วย กรมชลประทานจึงได้ขอให้กรมชลประทานอเมริกันเป็นคณะที่ปรึกษาในการออกแบบนี้

การก่อสร้างตัวเขื่อน

ในปี พ.ศ. ๒๔๙๕ การสำรวจหัวงาน การวางแนวคลองสายใหญ่ คลองซอย คลองแยก และการจัดซื้อที่ดินของโครงการชลประทานเขื่อนเจ้าพระยา ได้จัดทำเสร็จไปแล้วเป็นส่วนใหญ่ เครื่องจักร์ เครื่องมือ วัสดุก่อสร้างที่สั่งซื้อจากต่างประเทศก็ตกเข้ามาถึงกรุงเทพฯ ประมาณ ๖๐% การคำนวณอาคารและคลองส่งน้ำขั้นสุดท้าย ก็ได้สำเร็จลุล่วงไปตามแผนกำหนดงาน กรมชลประทานได้เปิดหน้าผาเขาแก้ว ริมทางหลวงพหลโยธิน ห่างจากหัวงานไปทางทิศเหนือเป็นระยะทางประมาณ ๓๐ กม. เพื่อนำหินมาใช้ในการผสมคอนกรีตเป็นส่วนใหญ่ ส่วนทราย ใช้ทรายที่โกยจากท้องแม่น้ำในบริเวณใกล้เคียงหัวงานได้ รวมความแล้ว ปริมาณงานเบื้องต้นที่ได้จัดทำทั้งหมดในปี พ.ศ. ๒๔๙๕ นี้ เพียงพอสำหรับการก่อสร้างที่จะเริ่มขึ้นในปี พ.ศ. ๒๔๙๖ ได้ จึงได้ทำพิธีวางศิลาฤกษ์เมื่อวันที่ ๖ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๙๖

ลักษณะของเขื่อนเจ้าพระยา ประกอบด้วยเขื่อนระบายน้ำเป็นเขื่อนขนาดช่องกว้าง ๑๒.๕๐ เมตร จำนวน ๑๖ ช่อง ตัวเขื่อนมีความกว้างทั้งหมด ๒๓๗.๕๐ เมตร สูงจากพื้นท้องน้ำถึงสันคอม่อ ๑๔.๐๐ เมตร ฐานของเขื่อนระบายเป็นคอนกรีตเสริมเหล็กหนัก ตอนใต้คอม่อมีความหนา ๒.๕๐ เมตร

ใต้ฐานไม่มีเข็มรองรับเพราะพื้นดินเบื้องล่างเป็นทราย รับน้ำหนักได้โดยไม่ต้องใช้เข็มราก แต่ได้ตอกเข็มพืดเหล็กเพื่อกันน้ำลอดใต้ฐานไว้ ตัวตอม่อเป็นคอนกรีตเสริมเหล็ก หนา ๒.๕๐ เมตร ยาว ๒๐.๐๐ เมตร มีระดับสันตอม่ออยู่ที่ + ๑๙.๐๐ มีสะพานติดตั้งเครื่องกว้าน สำหรับยกบานระบายเหล็กทั้ง ๑๖ บาน และยังมีสะพานสำหรับการจราจร กว้าง ๗.๐๐ เมตร ทางเท้า ๒.๐๐ เมตร รถหนัก ๒๐ ตัน ข้ามได้อีกสะพานหนึ่ง

สำหรับประตูน้ำอยู่ติดกับเขื่อนระบายด้านขวามือ โดยมีธรณีด้านเหนือน้ำอยู่ที่ + ๑๑.๐๐ พื้นอ่างอยู่ที่ระดับ + ๔.๓๐ ความกว้างของอ่าง ๑๔ เมตร ความยาวของอ่าง ๑๗๐.๕๐ เมตร สะพานจราจรตอนข้ามประตูน้ำทำเป็นสะพานหกได้ เพื่อให้เรือซึ่งมีหลังคาสูงมากผ่านไปได้โดยสะดวก

สำหรับหางด้านตอม่อริมซ้ายของเขื่อนระบายน้ำ ได้สร้างโรงไฟฟ้าพลังน้ำผลิตกระแสไฟฟ้าได้เป็นจำนวน ๓๐๐ กิโลวัตต์ เพื่อใช้ปิดเปิดบานระบายและบานประตูน้ำ พร้อมทั้งจุดไฟฟ้าให้ความสว่างในบริเวณหัวงานด้วย

ในการเปลี่ยนทางน้ำเดิมให้ไหลผ่านเขื่อนนี้ ต้องขุดช่องลัด มีขนาดความกว้าง ๒๓๗.๕๐ เมตร มีความยาว ๙๐๐.๐๐ เมตร

การปิดลำน้ำเดิมด้วยทำนบดิน กระทำในตอนเย็นของวันที่ ๒๕ มกราคม พ.ศ. ๒๔๙๙ ปิดเสร็จในตอนเช้าของวันรุ่งขึ้น และได้ก่อสร้างทำนบดินให้สูงขึ้นมาเป็นทำนบดินสูง ๑๕.๐๐ เมตร ยาว ๒๕๐ เมตร ตอนบนกว้าง ๑๕ เมตร ทำผิวถนนกว้าง ๘.๐๐ เมตร ตอนฐานกว้าง ๑๒๐.๐๐ เมตร ทำนบดินนี้เสร็จเมื่อเดือนกรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๙๙ กรมชลประทานได้ปล่อยให้เรือแพซึ่งคอยผ่านประตูน้ำอยู่ตั้งแต่ต้นปีผ่านประตูน้ำไปได้ในวันที่ ๑๔ สิงหาคม ปีเดียวกัน

เพื่อความปลอดภัยไม่ให้น้ำไหลข้ามเขื่อนได้ กรมชลประทานได้สร้างฝายระบายน้ำฉุกเฉินบนคันกั้นน้ำใหญ่เหนือเขื่อนฝั่งซ้าย มีความยาว ๑ กม. มีระดับสันฝายอยู่ที่ + ๑๗.๐๐ ซึ่งสามารถจะระบายน้ำหลากในรอบ ๑๐๐ ปีได้

สำหรับพิธีเปิดเขื่อน ได้กระทำขึ้นในวันที่ ๗ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๐๐ โดยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้ทรงเสด็จมาเป็นองค์ประธาน

การก่อสร้างระบบการส่งน้ำ

งานในระบบการส่งน้ำที่สำคัญ ส่วนใหญ่ได้เริ่มก่อสร้างขึ้นพร้อมกับการก่อสร้างหัวงานเขื่อน อย่างไรก็ตาม งานบางส่วนในระบบการส่งน้ำของโครงการเจ้าพระยานี้ ก็ได้กระทำสำเร็จไปบ้างแล้ว

ก่อนที่จะมีการก่อสร้างหัวงาน ทั้งนี้ เพื่อเป็นการเพิ่มผลผลิตข้าวให้ได้บ้าง (ตามคำแนะนำของ เซอร์ ธอมัส วอร์ด) เมื่อการก่อสร้างหัวงานเขื่อนเสร็จแล้ว จึงได้ผลสมบูรณ์ โครงการเหล่านี้คือ

๑. โครงการเชียงราก-คลองด่าน เริ่มสร้าง พ.ศ. ๒๔๖๔ เสร็จ พ.ศ. ๒๔๗๔ เนื้อที่ได้รับประโยชน์ ๗๔๑,๐๐๐ ไร่ (ส่วนหนึ่งที่ได้รับน้ำจากโครงการเจ้าพระยาใหญ่)

๒. โครงการโพธิ์พระยา เริ่มสร้าง พ.ศ. ๒๔๖๔ เสร็จ พ.ศ. ๒๔๗๕ เนื้อที่ชลประทาน ๓๑๒,๐๐๐ ไร่

๓. โครงการสามชุกเดิม เริ่มสร้าง พ.ศ. ๒๔๗๖ เสร็จ พ.ศ. ๒๔๙๘ เนื้อที่ชลประทาน ๓๖๒,๗๐๐ ไร่

๔. โครงการมะขามเฒ่า เริ่มสร้าง พ.ศ. ๒๔๘๐ เสร็จ พ.ศ. ๒๕๐๗ (เสร็จพร้อมกับงานอื่น ๆ ทั้งหมด) เนื้อที่ชลประทาน ๑๐๓,๐๐๐ ไร่

๕. โครงการทุ่งฝั่งตะวันตก เริ่มสร้าง พ.ศ. ๒๔๘๒ เสร็จ พ.ศ. ๒๕๐๖ เนื้อที่ชลประทาน ๘๑๒,๐๐๐ ไร่

ฝั่งขวาของแม่น้ำเจ้าพระยา

<u>ลุ่มแม่น้ำสุพรรณ</u> ใช้แม่น้ำสุพรรณเป็นคลองส่งน้ำสายใหญ่ มีความยาว ๑๑๕ กิโลเมตร และขุดคลองมะขามเฒ่า-อู่ทอง เป็นคลองส่งน้ำสายใหญ่อีก ๑ สาย ยาว ๑๐๔ กิโลเมตร ลุ่มแม่น้ำนี้แบ่งออกเป็น ๔ ตอน คือ โครงการมะขามเฒ่า โครงการท่าโบสถ์ โครงการสามชุก และโครงการโพธิ์พระยา แต่ละโครงการมีประตูระบายใหญ่ทดน้ำในแม่น้ำสุพรรณ และมีประตูน้ำให้เรือแพเดินผ่านได้ตลอดปี มีคลองซอยแผ่ออกไปในทุ่งพร้อมทั้งอาคารตามคลอง รวมคลองซอย ๕๒ คลอง มีความยาว ๗๒๔ กิโลเมตร

<u>ลุ่มแม่น้ำน้อย</u> ใช้แม่น้ำน้อยเป็นคลองส่งน้ำสายใหญ่ มีความยาว ๑๒๗ กม. แบ่งเป็น ๔ โครงการ คือ โครงการบรมธาตุ โครงการชัณสูตร โครงการยางมณี และโครงการผักไห่ แต่ละโครงการมีประตูระบายใหญ่ทดน้ำในแม่น้ำน้อย พร้อมทั้งประตูน้ำสำหรับเรือแพสัญจร มีคลองซอยรวมทั้งสิ้น ๘๑ คลอง รวมความยาว ๘๙๗ กม. พร้อมทั้งอาคารตามคลอง นอกจากนี้จะต้องขุดคลองผักไห่-เจ้าเจ็ด ยาว ๑๕ กม. เพื่อส่งน้ำไปให้โครงการทุ่งฝั่งตะวันตกอีกสายหนึ่ง

<u>โครงการทุ่งฝั่งตะวันตก</u> ตอนบนเป็นที่ดอนยากที่จะรับน้ำได้เพียงพอ ตอนใต้พื้นที่แบนจนจดทะเล และตอนกลางเป็นแอ่ง ทุกปีต้องอาศัยน้ำฝนทำนาในตอนต้นปี และต้องอาศัยน้ำที่ท้นขึ้นมาจากแม่น้ำเก็บกักไว้ใช้ในปลายฤดู ความขาดแคลนน้ำทำให้การทำนาไม่ค่อยจะได้ผลเกิน ๕๐% โครงการนี้

ได้ขุดคลองสร้างประตูระบายและประตูน้ำสำหรับเรือแพสัญจรไว้บ้างแล้ว จึงได้ส่งน้ำจากแม่น้ำน้อยลงมาเพิ่มเติมให้มีน้ำใช้ได้ตลอดปี สำหรับที่ดอนและที่ราบแบนเกินไป ก็จำเป็นต้องใช้เครื่องฉุดระหัดช่วยกันยกน้ำเข้านาบ้างในบางตำบล

ฝั่งซ้ายของแม่น้ำเจ้าพระยา

ลุ่มคลองชัยนาท-ป่าสัก เนื่องด้วยทางฝั่งตะวันออกไม่มีคลองธรรมชาติที่แยกออกจากแม่น้ำเจ้าพระยาบนที่ดอน จึงต้องขุดคลองชัยนาท-ป่าสัก เป็นคลองส่งน้ำสายใหญ่ เริ่มออกจากอำเภอมโนรมย์เลียบที่ดอนไปลงแม่น้ำป่าสักที่เหนือเขื่อนพระราม ๖ เป็นความยาว ๑๓๒ กม. ตอนต้นคลอง ความกว้างก้นคลอง ๕๔.๐๐ เมตร ความลึก ๔.๐๐ เมตร ลุ่มน้ำนี้แบ่งเป็น ๔ โครงการ คือ โครงการมโนรมย์ โครงการช่องแค โครงการโคกกะเทียม และโครงการเริงราง แต่ละตอน มีประตูระบายใหญ่ทดน้ำในคลองสายใหญ่นี้ และมีประตูน้ำสำหรับเรือแพสัญจรได้ตลอดปี มีคลองซอยรวมทั้งหมด ๗๒ คลอง รวมความยาว ๕๔๖ กม. พร้อมทั้งอาคารตามคลอง

น้ำที่เหลือตอนปลายคลองนี้ทิ้งลงแม่น้ำป่าสัก ด้านเหนือเขื่อนพระราม ๖ และอัดทดให้สูงขึ้นโดยเขื่อนพระราม ๖ แล้วก็จะส่งไปตามคลองระพีพัฒน์ ในเขตโครงการป่าสักใต้ ลงไปให้โครงการนครหลวง และส่วนหนึ่งให้โครงการเชียงราก-คลองด่าน จนจดชายทะเล

ลุ่มคลองชัยนาท-อยุธยา ต้องขุดคลองชัยนาท-อยุธยา เป็นคลองส่งน้ำสายใหญ่เหนือเขื่อนฝั่งซ้าย เลียบที่ดอนริมแม่น้ำเจ้าพระยา ไปจนถึงอำเภอเมือง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา รวมความยาว ๑๒๐ กม. มีคลองซอยรวม ๒๓ คลอง รวมความยาว ๒๓๙ กม. พร้อมทั้งอาคารตามคลอง

โครงการนครหลวง ต้องขุดคลองส่งน้ำสายใหญ่แยกออกจากคลองระพีพัฒน์ ประมาณ กม. ที่ ๔ ของคลองระพีพัฒน์ ลงไปจนถึงอำเภอบางปะอิน ยาว ๕๖ กม. มีคลองซอย ๑๓ คลอง รวมความยาว ๑๒๐ กม. พร้อมทั้งอาคารตามคลอง

โครงการเชียงราก-คลองด่าน ได้ขุดคลอง สร้างประตูระบาย ประตูเรือสัญจร ไว้ตามริมแม่น้ำ เพื่อชักน้ำในปลายฤดูเข้าไปเก็บกักไว้ให้นา แต่แล้วในต้นฤดูหรือเวลาน้ำแล้งไม่สามารถจะหาน้ำส่งให้แก่นาได้ เมื่อโครงการเจ้าพระยาเสร็จ จะได้รับน้ำจากคลองชัยนาท-ป่าสัก ดังกล่าวมาแล้ว ส่งลงมาให้ทุ่งนี้ได้ตลอดฤดูกาล ทำให้การขาดแคลนน้ำหมดไป นอกจากนี้ยังสามารถจะระบายน้ำเปรี้ยวและล้างตะกอนจากคลองในฤดูแล้ง เพื่อกันดินบูดเน่าซึ่งเป็นอันตรายแก่การเพาะปลูกได้อีกด้วย

รวมอาคารในระบบการส่งน้ำทั้งหมด มีขนาดใหญ่ ๙๗ แห่ง ขนาดกลาง ๑๕๑ แห่ง และ

ขนาดเล็กอีก ๔,๖๕๐ แห่ง

คลองส่งน้ำสายใหญ่เฉพาะที่ต้องขุดใหม่ ๕ คลอง รวมความยาว ๔๒๙ กม. บริมาตรดิน ๔๐ ล้าน ม.๓

คลองซอย ๒๔๑ คลอง รวมความยาว ๒,๑๒๖ กม. บริมาตรดินขุด ๒๔ ล้าน ม.๓

การก่อสร้างระบบการส่งน้ำ ได้ดำเนินการก่อสร้าง โดยนายช่างของกรมชลประทานล้วน เดิมกะไว้ว่า จะให้เสร็จบริบูรณ์ในปี พ.ศ. ๒๕๐๓ แต่เนื่องจากเงินงบประมาณประจำปีได้ถูกตัดทอนลง งานก่อสร้างทั้งหมดจึงมาเสร็จในปี พ.ศ. ๒๕๐๗ แต่อย่างไรก็ตาม เขื่อนเจ้าพระยาได้เริ่มทดน้ำเข้าระบบการส่งน้ำ ส่งน้ำไปให้แก่เนื้อที่ชลประทานได้บางส่วนแล้ว ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๐๐ เป็นต้นมา

ประโยชน์ที่ได้รับจากโครงการเจ้าพระยาใหญ่

๑. ภายในพื้นที่ของโครงการเจ้าพระยาใหญ่ ก่อนสร้างเขื่อนเจ้าพระยา มีพื้นที่ทำนา ๓,๗๘๔,๒๓๘ ไร่ ผลิตข้าวได้ประมาณ ๘๘๕,๗๖๖ เกวียน เฉลี่ยผลผลิตแล้ว ได้ข้าว ๒๓๔ กก. ต่อไร่ ภายหลังจากที่ได้ทำการชลประทานแล้ว เนื้อที่เพาะปลูกได้เพิ่มเป็น ๕,๗๑๘,๐๐๐ ไร่ จากการสำรวจในเมื่อสิ้นปี พ.ศ. ๒๕๐๗ ได้ข้าว ๒,๕๒๕,๗๒๒ เกวียน ผลผลิตเฉลี่ยได้ ๔๕๑ กก. ต่อไร่

๒. ในการปลูกพืชฤดูแล้ง สามารถกระทำได้โดยใช้น้ำจากการชลประทาน ซึ่งคาดว่าจะผลิตถั่วได้ประมาณปีละ ๑๐๐,๐๐๐ ตัน

๓. เปิดสายคมนาคมทางน้ำที่มีน้ำลึกอย่างน้อย ๒.๐๐ เมตร ตลอดปี จากกรุงเทพฯ ขึ้นไปถึงปากน้ำโพ ได้เป็น ๓ สายด้วยกัน คือ แม่น้ำสุพรรณ แม่น้ำน้อย และคลองชัยนาท-ป่าสัก ซึ่งก่อนสร้างโครงการนี้ ใช้แม่น้ำเจ้าพระยาได้เพียง ๔ เดือนเท่านั้นในปีหนึ่ง

๔. คันคลองส่งน้ำสายใหญ่และคลองซอยสายใหญ่ ถ้าได้ตกแต่งคันและทำผิวจราจรแล้ว จะได้ถนนในทุ่งราบภาคกลางอีกไม่น้อยกว่า ๘๐๐ กม. เป็นการส่งเสริมการคมนาคมทางบกอีกทางหนึ่งด้วย

งานที่กำลังทำต่อไป

การระบายน้ำในทุ่งเจ้าพระยา

เมื่อกรมชลประทานได้ทำการทดน้ำ และส่งน้ำ ให้แก่พื้นที่ในเขตโครงการเจ้าพระยาแล้ว เพื่อที่จะให้โครงการดังกล่าวมาได้ผลสมบูรณ์ตามเป้าหมาย ก็เป็นความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมี "งานระบายน้ำ" ซึ่งเป็นงานสำคัญที่จะต้องทำเพิ่มขึ้นควบคู่ไปกับงานทดน้ำและส่งน้ำ จึงจะช่วยทำให้โครงการ

ที่คิดไว้แล้วได้ผลสมบูรณ์ตามเป้าหมายได้ "งานระบายน้ำ" ในทุ่งเจ้าพระยาจัดทำขึ้นโดยยึดถือวัตถุประสงค์ดังนี้ คือ

๑. เพื่อระบายน้ำที่ขังตามที่ลุ่ม เมื่อตอนต้นฤดูฝนตกลงมาก ระบายทิ้งออกไปเพื่อให้ทำการไถหว่านได้สะดวก

๒. เพื่อระบายน้ำในฤดูน้ำมากให้ไหลออกไปสู่แม่น้ำหรือลำธารธรรมชาติและไหลลงสู่ทะเลเร็วขึ้น

๓. เพื่อระบายน้ำออกจากพื้นที่นาในฤดูเก็บเกี่ยวให้ได้รวดเร็วขึ้น

๔. เพื่อลดและรักษาระดับน้ำใต้ดินซึ่งมีอยู่ตามธรรมชาติ ไม่ให้สูงขึ้นมากกว่าเดิม เป็นการบำรุงรักษาดินไม่ให้ดินเน่าเสีย อันจะทำให้เป็นอันตรายต่อการเพาะปลูก จนปลูกพืชไม่ได้ผล หรือได้รับผลผลิตน้อยลง

แผนปฏิบัติงานระบายน้ำที่จัดทำ มีหลักดังต่อไปนี้คือ

๑. จะขุดคลองระบายสายใหญ่และสายซอย ในบริเวณที่น้ำท่วมเสมอเมื่อมีฝนตกหนักเป็นอันดับแรก

๒. จะขุดคลองระบายสายใหญ่ ในบริเวณทั่วไปเป็นอันดับสอง

๓. จะขุดคลองระบายสายซอยเป็นอันดับสาม

โครงการเจ้าพระยาใหญ่ได้เริ่มงานสร้างทางระบายน้ำระยะแรกแล้ว โดยวางแผนทำงานจากปี พ.ศ.๒๕๐๘ ถึง พ.ศ.๒๕๑๓ ค่าใช้จ่ายทั้งหมดประมาณ ๑๐๘.๘ ล้านบาท ซึ่งมีงานขุดคลองระบายสายใหญ่ ๑๓ สาย ขุดคลองระบายสายซอย ๖๒ สาย รวมปริมาตรดิน ๑๒,๖๒๘,๕๔๐ ม.^{3} พร้อมทั้งอาคารต่าง ๆ ในคลอง ๑๐๑ แห่ง งานที่ได้ทำไปแล้วถึงปลายปี พ.ศ.๒๕๐๘ นี้ ประกอบด้วยงานสำรวจวางแนวคลองระบาย รวมความยาว ๕๒๖ กม. ตั้งสถานีวัดน้ำฝนถาวรเพิ่มขึ้น ๙๓ สถานี ฝังท่อวัดน้ำใต้ดิน ๔๔๖ จุด (เพื่อศึกษาระดับน้ำใต้ดินมาใช้ประกอบในการออกแบบการระบายน้ำ) ขุดคลองระบายสายใหญ่ ๓ สาย ขุดคลองระบายสายซอย ๑๐ สาย รวมระยะทาง ๓๙๓ กม. ปริมาตรดิน ๒,๙๕๐,๐๐๐ ม.^{3} มีอาคารตามคลอง ๖ แห่ง สิ้นเงิน ๘,๒๔๕,๐๐๐ บาท งานที่เหลือก็จะจัดทำต่อตามแผนที่ได้วางไว้

การทำคัน-คูน้ำในเขตโครงการเจ้าพระยาใหญ่

เมื่อกรมชลประทานได้สร้างระบบการส่งน้ำไปจนถึงขั้นส่งน้ำเข้าสู่แปลงเพาะปลูกโดยท่อส่งน้ำเข้านา ซึ่งเป็นอาคารสุดท้ายในกิจการชลประทานประเภทเหมืองฝาย แต่การที่จะกระจายน้ำไปสู่

แปลงเพาะปลูกให้ทั่วถึงกันทุกแปลงนั้น จำเป็นต้องสร้างระบบการชลประทานขึ้นในพื้นที่เล็ก ๆ ที่ได้รับน้ำจากท่อส่งน้ำเข้านานั้นด้วย โดยวิธีการทำคันและคูน้ำ คันนาคือคันดินที่ทำขึ้นบนพื้นที่นา เพื่อกักน้ำเอาไว้ในนาไม่ให้ไหลลงไปสู่ที่ลุ่ม และทำคูน้ำซึ่งเป็นร่องน้ำที่ทำหน้าที่รับน้ำจากท่อส่งน้ำเข้านา ให้กระจายไปทั่วพื้นที่นานั้น และคูน้ำยังทำหน้าที่ระบายน้ำจากพื้นที่นาลงสู่คลองระบายในฤดูเก็บเกี่ยว หรือระบายน้ำฝนซึ่งตกหนักและท่วมพื้นที่นาตอนต้นฤดูอีกด้วย

กรมชลประทานได้เริ่มทำคัน-คูน้ำ เป็นการทดลองมาตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๙๒ เพื่อให้ชาวนาได้เห็นเป็นตัวอย่าง ส่วนการทำคัน-คูน้ำในเขตโครงการเจ้าพระยาใหญ่ เริ่มจากปี พ.ศ.๒๕๐๔-๒๕๐๗ ทำคันและคูน้ำไปได้ ๙๕๐,๐๐๐ ไร่ และจะต้องทำเพิ่มเติมจากปี พ.ศ.๒๕๐๘-๒๕๑๑ อีก ๔,๐๕๐,๐๐๐ ไร่ รวมเป็น ๕,๐๐๐,๐๐๐ ไร่ ทั้งนี้ โดยอาศัยกำลังเงินจากเงินกู้ ๔๖,๔๐๐,๐๐๐ บาท และจากเงินงบประมาณแผ่นดิน ๘๒,๓๒๘,๑๙๕ บาท

การขนส่งทางบกภายในเขตโครงการเจ้าพระยาใหญ่

เมื่อกรมชลประทานได้ทำการชลประทานขึ้น เพื่อเป็นการเพิ่มผลผลิตทางเกษตร ในเขตโครงการเจ้าพระยาใหญ่แล้ว ความจำเป็นในการลำเลียงผลผลิตจากทุ่งนาออกสู่ตลาดก็ตามมา จะอาศัยใช้ถนนหนทางที่มีอยู่เดิมรวมทั้งเส้นทางขนส่งทางน้ำที่เกิดขึ้นใหม่ก็ยังไม่เพียงพอ กรมชลประทานจึงได้วางแผนทำ Feeder Road ภายในเขตโครงการเจ้าพระยาใหญ่ขึ้น เส้นทาง Feeder Road นี้ นอกจากประโยชน์ในการแก้ปัญหาการขนส่งผลผลิตทางเกษตรดังกล่าวมาแล้ว ยังเกิดประโยชน์ในการนำความเจริญมาสู่ท้องถิ่นมากมาย ทั้งนี้ เนื่องจากการคมนาคมติดต่อระหว่างท้องถิ่นต่าง ๆ สะดวกขึ้น

การสร้างทางขนส่งในเขตโครงการเจ้าพระยาใหญ่ ทางกองทางชลประทานได้วางแผนก่อสร้างดังต่อไปนี้

๑. ทางสาย ชัยนาท-สิงห์บุรี-อ่างทอง ระยะทาง ๙๒ กม. เริ่มทำในปี พ.ศ. ๒๕๐๖ พอถึงปลายปี พ.ศ. ๒๕๐๘ ทำเสร็จแล้ว ๗๐ กม. จากชัยนาท เหลือระยะทางอีกประมาณ ๒๒ กม. จะถึงอ่างทอง ซึ่งจะทำเสร็จในปี พ.ศ. ๒๕๐๙

๒. ทางเชื่อมในเขตเจ้าพระยา ระยะแรกมีระยะทาง ๕๕๔ กม. จากปี พ.ศ. ๒๕๐๗ ถึงปี พ.ศ. ๒๕๑๓ ค่าลงทุน ๑๘๑.๓ ล้านบาท งานที่ทำไปแล้วในปี พ.ศ. ๒๕๐๗ เป็นงานสำรวจ ในปี พ.ศ.๒๕๐๘ ทางสายเขื่อนเจ้าพระยา-วัดสิงห์ ทำไปได้ ๒๖ กม. และสายบนคันคลอง ๑ ขวา บรมธาตุ ทำไปได้ ๑๖ กม. จากเขื่อนเจ้าพระยา รวมเป็น ๔๒ กม.

๓. ทางสายวัดสิงห์-อุทัยธานี ระยะทาง ๑๓ กม. จะทำในปี พ.ศ. ๒๕๑๐ ค่าลงทุน ๑๓ ล้านบาท

๔. ทางสายสุพรรณ-ศรีประจันต์-สิงห์บุรี ระยะทาง ๙๓ กม. เริ่มจากปี พ.ศ.๒๕๑๐ ถึงปี พ.ศ.๒๕๑๔ ค่าลงทุน ๙๓ ล้านบาท

๕. ทางเชื่อมในเขตเจ้าพระยาระยะที่สอง ระยะทาง ๒๐๐ กม. ทำในปี พ.ศ.๒๕๑๔-๒๕๑๖ ค่าลงทุน ๙๔.๔ ล้านบาท

โครงการเขื่อนกักตุนน้ำของลุ่มน้ำเจ้าพระยา

งานชลประทานหรืองานพัฒนาลุ่มน้ำเพื่อใช้ประโยชน์ต่าง ๆ นั้น จะขาดการกักตุนน้ำต้นทุนเพื่อเก็บเอาไว้ใช้ในเวลาขาดแคลนเสียไม่ได้ เพราะน้ำตามธรรมชาตินั้นแต่ละปีย่อมมีมากไปบ้าง น้อยไปบ้าง กรมชลประทานจึงได้วางโครงการเพื่อสร้างเขื่อนกักตุนน้ำ บนสาขาสำคัญของลุ่มน้ำเจ้าพระยาไว้ เพื่อเก็บกักน้ำในฤดูน้ำเอาไว้ เหลือปล่อยมาเฉพาะที่จะใช้เท่านั้น น้ำที่เก็บไว้นั้นก็จะปล่อยมาใช้ในฤดูแล้ง หรือเมื่อเกิดการขาดแคลน การที่มีเขื่อนกักตุนน้ำทำให้สามารถขยายเนื้อที่ที่ได้รับประโยชน์จากการส่งน้ำเพิ่มขึ้น ทำให้เกิดการปลูกพืชในฤดูแล้งได้อีกหนหนึ่ง เพราะมีน้ำเก็บไว้ใช้ตลอดปีและยังเป็นการบรรเทาอุทกภัยอีกด้วย

โครงการเขื่อนกักตุนน้ำของลุ่มน้ำเจ้าพระยา มีดังนี้

แม่น้ำปิง ได้สร้างเขื่อนภูมิพลขึ้นเสร็จแล้วและจะสร้างที่กึ๊ด แม่น้ำแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งเป็นสาขาของแม่น้ำปิงต่อไป (จะเริ่มงานในปี พ.ศ.๒๕๑๑)

แม่น้ำวัง สร้างที่กิ่วลม จังหวัดลำปาง เริ่มงานเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๐๗ งานเบื้องต้นขณะนี้ทำไปแล้ว ๑๒%

แม่น้ำยม จะสร้างที่ผาขอ ศรีสัชนาลัย จังหวัดสุโขทัย (จะเริ่มงานในปี พ.ศ. ๒๕๑๓)

แม่น้ำน่าน สร้างที่ท่าปลา จังหวัดอุตรดิตถ์ การทำงานเบื้องต้นเริ่มเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๐๗ จนถึงปลายปี พ.ศ.๒๕๐๘ ทำไปได้ ๓๓% แล้ว

นอกจากสาขาทั้ง ๔ ในภาคเหนือแล้ว จะสร้างในภาคกลางที่ห้วยบ้านหมี่ จังหวัดลพบุรี และห้วยกระเสียว จังหวัดสุพรรณบุรี อีก ๒ โครงการ สำหรับงานสร้างอ่างเก็บน้ำห้วยกระเสียว จะเริ่มงานเบื้องต้นในปี พ.ศ. ๒๕๐๙ นี้

เขื่อนกักตุนน้ำที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ เฉพาะที่สำคัญคือเขื่อนภูมิพล และเขื่อนท่าปลา ซึ่งจะ

ช่วยให้ทุ่งสามเหลี่ยมบน คือ พื้นที่ระหว่างกำแพงเพชร สุโขทัย อุตรดิตถ์ นครสวรรค์ ได้พ้นจากน้ำท่วมประจำปี และจะสามารถทำการชลประทานแบบทดน้ำและส่งน้ำ บนทุ่งสามเหลี่ยมบนนี้ได้อีกประมาณ ๕ ล้านไร่

ในงานพระราชทานเพลิงศพ คุณฟู อนุศาสนนันทน์ ครั้งนี้ คณะกรรมการดำเนินงานได้ขอให้อาตมาหาบทความทางธรรม เพื่อพิมพ์แจกเป็นธรรมทานสักสองเรื่อง อาตมามีความยินดีที่จักสนองให้ตามความประสงค์

เห็นว่าบทปาฐกถาของท่านเจ้าคุณพระราชชัยกวี ที่ท่านแสดง ณ พุทธสมาคมครั้งหลังสุดเป็นเรื่องที่เหมาะแก่งานนี้ จึงจัดให้เป็นเรื่องแรก

เรื่องที่สอง เป็นบทความที่อาตมาได้เขียนไว้นานแล้ว เห็นว่าเหมาะกับสมัยนี้ จึงจัดให้อีกเรื่อง

หวังว่าหนังสือนี้คงเป็นประโยชน์แก่ผู้ได้รับแจกตามสมควร ขอกุศลนี้จงสำเร็จแด่คุณฟู ผู้ถึงแก่กรรมไปแล้วจงทุกประการ เทอญ.

พระปัญญานันทมุนี
ชลประทานรังสฤษดิ์
๑ พ.ค. ๐๘

สิ่งที่เข้าใจผิดกันอยู่
โดย
พุทธทาสภิกขุ

- - - - -

เพื่อนสหธรรมมิกและท่านสาธุชนผู้สนใจในธรรมทั้งหลาย

อาตมาไม่ได้มาแสดงปกฐกถาที่พุทธสมาคมเป็นเวลาตั้ง ๑๐ กว่าปีมาแล้ว ฉะนั้น ถ้าพูดนานไปบ้างก็คงได้รับอภัย สำหรับเรื่องที่จะพูดในวันนี้ก็ล้วนแต่เป็นเรื่องเบ็ดเตล็ด ไม่ค่อยจะสำคัญอะไร หากแต่ว่าเป็นเรื่องที่ตั้งอยู่ในฐานะที่เป็นอุปสรรคแก่การเข้าใจธรรมะให้ตรงกัน หรือว่าจะไม่ทำความเจริญให้แก่วงการพระพุทธศาสนาในประเทศไทยของเราให้ก้าวหน้ายิ่ง ๆ ขึ้นไป หัวข้อเรื่องในวันนี้มีว่า "สิ่งที่รู้สึกว่ายังเข้าใจผิดต่อกันและกันอยู่" หัวเรื่องนี้ท่านทั้งหลายก็คงจะสันนิษฐานได้ว่า หมายถึงเรื่องที่เรามีความเห็นยังไม่ลงรอยกันอยู่บางเรื่อง และอีกอย่างหนึ่งก็ขอให้เข้าใจว่า การแสดงปาฐกถานี้ไม่ได้เป็นการชี้ว่าใครผิดหรือใครถูก ซึ่งเป็นของไม่จำเป็นที่จะต้องทำ แต่เป็นเรื่องที่ควรบอกว่าอะไรเป็นอะไร หรือแม้แต่จะบอกว่า อะไรผิดอะไรถูก ก็ยังดีกว่าบอกว่าใครผิดหรือใครถูก ดังนั้น อาตมาจึงให้หัวข้อว่า สิ่งที่รู้สึกว่ายังเข้าใจผิดกันอยู่หรือสิ่งที่ยังไม่อาจจะเข้าใจกันได้ในเวลานี้ และทุกคนควรจะถือว่าเป็นสิทธิหรือหน้าที่ที่จะคุ้ยเขี่ยสิ่งเหล่านี้ ให้เป็นที่กระจ่างออกไปเพื่อประโยชน์แก่ส่วนรวม อาตมาก็อยู่ในฐานะที่เป็นเพียงคนหนึ่งในหลาย ๆ คนที่จะช่วยกันทำหน้าที่อันนี้เพื่อประโยชน์แก่ส่วนรวม นี้เป็นสิ่งที่จะต้องทำความเข้าใจกันในเบื้องต้น แล้วอาตมาจะได้กล่าวถึงสิ่งที่ว่านั้น เป็นหัวข้อ ๆ ไปตามลำดับ

ข้อแรก คือว่าหลักธรรมะขั้นโลกุตตระนั้น ใช้เป็นข้อปฏิบัติแก่ฆราวาสในชีวิตประจำวันได้หรือไม่ มีคนส่วนมากทีเดียวคิดว่ามันคนละเรื่องกัน ข้อปฏิบัติสำหรับไปนิพพานนั้นคนละเรื่องกันกับข้อปฏิบัติที่เป็นอยู่ในชีวิตประจำวันของคนทั่วไป ส่วนอาตมาเองอยู่ในพวกที่เห็นว่าไม่ใช่อย่างนั้น ข้อปฏิบัติที่เป็นโลกุตตระก็มีหลักเกณฑ์อย่างเดียวกันกับข้อปฏิบัติที่จะดับทุกข์อยู่ในบ้านในเรือน ในชีวิตของฆราวาส จะต่างกันก็เพียงระดับหรือปริมาณ แต่หลักเกณฑ์นั้นต้องเป็นอันเดียวกันแท้ ยกตัวอย่างเช่นเรื่องพระรัตนตรัย คือ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ผู้ที่จะไปนิพพานก็มีหลักเกณฑ์เรื่องพระรัตนตรัยอย่างเดียวกันกับผู้ที่จะอยู่ตามบ้านเรือนเป็นฆราวาส หรือว่าเรื่องที่สูงไปกว่าระดับของฆราวาส เช่น เรื่องอิทธิบาท ๔ คือ ฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา อันเป็นเครื่องทำให้สำเร็จในสิ่งที่ต้องการจะทำ นี้ก็เป็นหลักเกณฑ์อันเดียวกัน

แม้สำหรับผู้ที่ปฏิบัติเพื่อไปนิพพาน และผู้ปฏิบัติเพื่อมีชีวิตอยู่ในโลกตามประสาชาวบ้าน ไม่ต้องแก้ไข ผิดกันแต่ระดับหรือปริมาณ แต่ความหมายนั้นตรงเป็นอันเดียวกัน หรือเรื่องมรรคมีองค์ ๘ ที่รู้จักกันดีนี้ เกือบจะไม่ต้องอธิบาย ใคร ๆ ก็ต้องยอมรับว่าอริยมรรคมีองค์ ๘ นั้น เป็นหนทางที่จัดไว้สำหรับการบรรลุนิพพานโดยตรง แต่ว่ามรรคมีองค์ ๘ นั้น ชาวบ้านเอามาใช้ปฏิบัติได้เต็มที่โดยไม่ต้องอั้น แม้แต่เรื่องโภชฌงค์ ๗ ประการ ซึ่งเป็นองค์แห่งการตรัสรู้โดยตรง อาตมาก็ยังถือว่านำมาใช้แก่ชีวิตประจำวันของชาวบ้านได้เช่นเดียวกับเรื่องมรรคมีองค์ ๘ เช่น สติ หมายถึงระลึกให้ทั่วถึง ธรรมะวิจยะ หมายถึงเลือกเอาแต่ที่เหมาะที่สม วิริยะ หมายถึงการระดมกำลังในการปฏิบัติ ปีติ หมายถึงการหล่อเลี้ยงกำลังของความเพียรนั้นไว้ด้วยอำนาจของความพอใจ ปัสสัทธิ หมายถึงทุกอย่างสงบลงรูปเข้ารูปกันได้ สมาธิ คือระดมกำลังจิตในครั้งสุดท้ายเต็มที่ อุเบกขา คือรอได้คอยได้จนกว่าสิ่งนั้นจะลุถึงจุดหมายปลายทาง เพราะฉะนั้นย่อมใช้ได้แม้แต่การทำไร่ทำนา ด้วยหลักเกณฑ์อันเดียวกัน

ทีนี้ ก็มาถึงเรื่องสูงสุด คือเรื่องสุญญตาเรื่องความว่างจากตัวตน ซึ่งเป็นเรื่องสำหรับการบรรลุธรรมในขั้นเหนือโลกหรือที่เรียกว่าโลกุตตระโดยตรง นี่ก็ยังเป็นเรื่องสำหรับฆราวาสตามบ้านเรือนได้ เพราะพระพุทธเจ้าท่านตรัสไว้เองอย่างนั้น ซึ่งเราจะได้วินิจฉัยกันคือ มีฆราวาสกลุ่มหนึ่งไปทูลถามถึงสิ่งซึ่งจะเป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่เขาตลอดกาลนาน พระพุทธองค์ได้ตรัสว่า เรื่องสุญญตาหรือเรื่องที่เกี่ยวกับ "ความว่าง" นั้น เป็นเรื่องที่เป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่ฆราวาสทั้งหลายตลอดกาลนาน ไปหารายละเอียดอ่านเอาเองจากสังยุตตนิกายมหาวารวรรค นี่ขอให้คิดถึงข้อนี้ และไปคิดดูว่า การที่พูดว่าหลักธรรมะในขั้นโลกุตตระเอามาใช้กับชาวบ้านไม่ได้นั้นมีเหตุผลอย่างไร อาตมายืนยันว่าใช้ได้เต็มที่ โดยใจความโดยความคาดหมายโดยหลักการแล้ว ตรงกันไม่มีอะไรที่จะต้องแก้ไข ผิดกันแต่ระดับและปริมาณ ถ้าเราคิดดูว่าถ้าเรื่องธรรมะชั้นสูงนี้ไม่เหมาะแก่ชาวบ้านแล้ว ท่านจะสอนโลกุตตรธรรมแก่ชาวบ้านทำไม ซึ่งก็เป็นเรื่องธรรมะในขั้นสูงเหมือนกัน เหตุผลมันมีว่าชาวบ้านเป็นผู้ที่ตกจมอยู่ในกองเพลิง คือความเร่าร้อนหรือความทุกข์ เพราะฉะนั้น ชาวบ้านยิ่งต้องการสิ่งที่ดับไฟดับทุกข์ยิ่งกว่าใคร ๆ หมด พวกที่อยู่ในป่าในดงไม่มีความร้อนมากอย่างนั้น ชาวบ้านมีความร้อนมากเหลือประมาณ ดังนั้น จึงต้องการสิ่งที่ดับร้อนได้ สิ่งที่จะดับร้อนได้ไม่มีธรรมะพวกไหนนอกจากพวกที่ดับกิเลสตัณหาเพื่อไปนิพพาน โดยเฉพาะเช่นเรื่องสุญญตาที่พระพุทธองค์ตรัสว่าเป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่พวกท่านทั้งหลายที่เป็นฆราวาสครองเรือน แออัดอยู่ด้วยบุตรภรรยา ลูบไล้กระแจะจันทร์ของหอมอย่างนี้เป็นต้น นี่คือข้อที่หนึ่งที่ยังเข้าใจผิดกันอยู่ หรืออาจเข้าใจไม่ได้สำหรับคนบางคน

ข้อที่สอง เรื่องว่าจิตของคนเราโดยพื้นฐานนั้นว่างจากกิเลสหรือเต็มอัดอยู่ด้วยกิเลส หมาย

ความว่าตามปกติจิตมนุษย์นี้ว่างจากกิเลสหรือว่าเต็มอัดอยู่ด้วยกิเลส ซึ่งพูดสั้น ๆ ว่า จิตนี้มีกิเลสเป็นพื้นฐานหรือว่ามีความว่างจากกิเลสเป็นพื้นฐาน อาตมาอยู่ในพวกที่ว่าจิตนี้ว่างอยู่เป็นพื้นฐาน สิ่งที่เรียกว่ากิเลสนั้นเพิ่งเกิดเป็นคราว ๆ และเป็นส่วนน้อย ข้อนี้ก็อาศัยพระพุทธภาษิตที่ว่า"ภิกษุทั้งหลายจิตนี้ประภัสสร เศร้าหมองไปเพราะอุปกิเลสที่เป็นอาคันตุกะเข้ามา คำว่าอาคันตุกะ ใคร ๆ ก็ทราบดีว่า คือแขกเหรื่อมาที่บ้านเรือนเราเป็นครั้งคราว อุปกิเลสเป็นสิ่งที่เข้ามาในจิตเป็นครั้งคราวเหมือนอาคันตุกะ เมื่ออาคันตุกะไม่มาก็หมายความว่าไม่เศร้าหมองคือไม่มีกิเลสและจิตก็อยู่ในฐานะที่ว่างจากกิเลส ถ้าถามว่ามีอะไร ก็มีสิ่งที่ไม่ใช่กิเลส คือ โพธิ หรือสติปัญญา หรือสติสัมปชัญญะก็แล้วแต่จะเรียก ขอให้พิจารณาดูว่าวันหนึ่งคืนหนึ่งนั้น กิเลสเกิดขึ้นแก่เรา ทำให้เรามีตัณหาอุปาทานนั้นกี่ครั้ง และครั้งหนึ่งนานเท่าไร อย่าได้เดาอย่าได้เชื่อตำราหรือตามคนที่พูดตาม ๆ กันมา จงพิจารณาดูด้วยตนเองของตนว่า วันหนึ่งคืนหนึ่งมีกิเลสเกิดขึ้นครอบงำจิตให้เราร้อนด้วยตัณหาอุปาทานนั้นเป็นเวลากี่ครั้ง ครั้งละกี่นาที แล้วท่านจะต้องพบว่า โดยส่วนใหญ่แล้วไม่ได้มีตัณหาอุปาทานเกิดขึ้นเผาลนเราร้อนอะไร เพราะอุปกิเลสจะเกิดได้ต่อเมื่อมีอารมณ์ อารมณ์ก็ไม่ใช่ว่ามีตลอดไป และอารมณ์เกิดแล้วไม่ได้หมายความว่าทำให้เกิดกิเลสตลอดไป เมื่อไม่ได้ยึดถืออารมณ์โดยความเป็นตัวกู - ของกู อารมณ์นั้นก็ไม่ได้ทำให้เกิดกิเลส จึงมีการเสวยอารมณ์อยู่ได้โดยไม่ต้องมีกิเลส เพราะมีสติสัมปชัญญะอยู่แทน จึงเป็นอันว่า คืนหนึ่งวันหนึ่งนั้นเราสบายมากกว่าที่เราจะร้อนเพราะกิเลสเมื่อจิตว่างจากตัณหาอุปาทานที่มีความหมายว่าเป็นตัวเราว่าของเราอย่างนี้ อาตมาเห็นว่าควรจะเรียกจิตชนิดนี้ว่า "จิตว่าง" คือว่างจากกิเลสซึ่งเป็นเหตุให้เกิดความรู้สึกว่าตัวกูว่าของกู เมื่อ "ตัวตน - ของตน" ไม่มีอย่างนี้ จะเรียกว่ามีตัวตนได้อย่างไร จิตนั้นไม่ได้มีตัวตนที่ยึดมั่นว่าเป็นตัวตน ฉะนั้น จิตนั้นจึงว่างจากตัวตน เป็นคำที่เหมาะแล้วที่จะเรียกจิตชนิดนี้ว่าเป็นจิตที่ว่างจากความรู้สึกว่ามีตัวตนหรือมีอะไร ๆ เป็นของตน แต่จะพูดว่าจิตที่ว่างจากความรู้สึกว่าตัวตนมันยืดยาด เพราะฉะนั้นจึงเรียกสั้น ๆ ว่า "จิตว่าง" คือ ว่างจากสิ่งที่มันวุ่น สิ่งที่มันวุ่นคือความรู้สึกว่าตัวตน - ของตน ดังนั้น เราควรจะขอบใจ "จิตว่าง" เพราะว่าด้วย "จิตว่าง" นี้เองทำให้เราอยู่สบาย เราไม่เป็นโรคเส้นประสาท นอนไม่หลับ เราไม่เป็นโรควิกลจริต หรือว่าเราไม่ต้องฆ่าตัวตายเพราะชีวิตวุ่นวายมากเกินไป ฉะนั้น ควรจะขอบใจ "จิตว่าง" ซึ่งเป็นสิ่งที่มีคุณแก่เรา ทำให้เราอยู่ได้โดยเป็นปกติสุข ให้เรามีกำลังสามารถจะต่อสู้กับกิเลส ที่จะเป็นอาคันตุกะเข้ามาเป็นครั้งคราว นี้เรียกว่าเป็นปัญหาที่สำคัญอยู่มาก เพราะว่ามันเป็นหลักพื้นฐานว่า จิตนี้ว่างอยู่หรือว่าจิตนี้วุ่นอยู่ ถ้าคนหนึ่งถือว่าจิตนี้โดยพื้นฐานว่างอยู่ กับอีกคนหนึ่งถือว่าจิตนี้โดยพื้นฐานวุ่นอยู่แล้ว หลักเกณฑ์มันต้องต่างกันในการศึกษาและการปฏิบัติธรรมะ ฉะนั้น เราจะต้องเข้าใจกันให้ถูกต้อง เราจึงจะใช้หลักธรรมะของพระพุทธเจ้าได้ถูกต้อง โดยเราจะต้องค้นให้พบว่า

ระบบของธรรมะของพระพุทธเจ้านั้นมีไว้สำหรับข้อเท็จจริงที่ว่า จิตนี้ว่างอยู่เป็นพื้นฐานหรือว้าวุ่นอยู่เป็นพื้นฐาน คือ ว่าจิตนี้มีกิเลสอยู่เป็นพื้นฐานหรือว่าว่างจากกิเลสอยู่เป็นพื้นฐานนั่นเอง สำหรับคำว่า "จิตว่าง" ในที่นี้สำหรับปุถุชนทั่วไปนั้น เราหมายถึงว่างจากกิเลสที่ไม่เกิดตามธรรมดา แต่ถึงอย่างไรก็ตาม ในขณะที่จิตว่างจากกิเลสแล้วย่อมผ่องใส ย่อมเป็นประภัสสร ย่อมรุ่งเรืองอยู่ด้วยสติสัมปชัญญะ หรือปัญญาโดยแน่นอน สำหรับ "จิตว่าง" ของพระอรหันต์นั้น ต่างกันเพียงว่าเด็ดขาด เพราะพระอรหันต์มีสติสมบูรณ์ไม่มีช่องว่าง ส่วนเราปุถุชนมีสติไม่สมบูรณ์ มีช่องว่างให้กิเลสเป็นอาคันตุกะเข้ามาได้ ต่างกันเพียงเท่านี้ ข้อปฏิบัติทั้งหลายที่จะต้องปฏิบัติ ก็ปฏิบัติเพียงเพื่อให้สติสมบูรณ์ แล้วก็จะไม่มีช่องว่างให้กิเลสเกิดขึ้นมา นี่นับว่าเป็นข้อที่สอง

ข้อที่ ๓ เรื่องมีว่า ความอยากหรือความต้องการหรือความปรารถนานั้น ไม่เป็นกิเลสไปเสียหมดเหมือนที่คนเข้าใจกันอยู่โดยมาก อาตมาไม่อยู่ในพวกนั้น แต่อยู่ในพวกที่เห็นว่าความอยากหรือความต้องการนั้นมีอยู่ ๒ ประเภทด้วยกัน ถ้าความอยากหรือความต้องการนั้นมีมูลมาจากวิชชาหรือปัญญาแล้ว ไม่ควรจะจัดเป็นกิเลสเป็นตัณหาเป็นโลภะหรืออะไรทำนองนั้น ต่อเมื่อความอยากหรือความต้องการนั้นมีมูลมาจากอวิชชาความโง่ เมื่อนั้นจึงจะจัดความอยากหรือความต้องการนั้นว่าเป็นโลภะเป็นตัณหาเป็นกิเลส แม้แต่สิ่งที่เรียกว่าความหวัง ก็อย่าลืมว่าความหวังที่หวังด้วยวิชชา ไม่ได้หวังด้วยอวิชชานั้นก็มีอยู่ ฉะนั้น ความหวังอันนี้ไม่ควรจะเป็นกิเลสเสมอไป แม้แต่สิ่งที่เรียกว่าวิจิกิจฉา (ความสงสัย) ก็อย่าได้เข้าใจไปว่ามันจะเป็นกิเลสไปเสียหมด ถ้าสงสัยด้วยสติสัมปชัญญะ สงสัยด้วยวิชชา คือความต้องการที่จะรู้อย่างนี้ไม่ควรจะจัดเป็นวิจิกิจฉา ชนิดที่เป็นกิเลส วิจิกิจฉาที่เป็นกิเลสนั้นต้องมีมูลมาจากอวิชชา ความหลงงมงาย คนเราจะไม่ให้สงสัยไม่ได้ คนที่ได้รับการศึกษาดี มีสติปัญญา ก็จะต้องสงสัยอยากรู้ด้วยสติปัญญานั่นเอง ว่าบางอย่างนั้นเป็นอย่างไร ไม่ควรจะปรับว่าเป็นกิเลสไปเสียหมด ขอให้จำกัดความอยู่ที่ว่า ถ้ามีมูลมาจากอวิชชาความโง่แล้ว ความอยากความต้องการความหวังความสงสัยเหล่านั้นเป็นกิเลส แต่ถ้ามีมูลมาจากวิชชาแล้วไม่ควรจะจัดเป็นกิเลส ใครขืนจัด อาตมาเห็นว่าเป็นการตู่พระพุทธวจนะ พระพุทธวจนะ จะจัดความอยากเป็นตัณหาก็ต่อเมื่อความอยากนั้นมีมูลมาจากอวิชชา ขืนจัดก็เป็นการด่าเพื่อนมนุษย์กันโดยไม่มีเหตุผลว่าเขาเป็นคนมีกิเลสเสียเรื่อย อยากอะไรนิดหนึ่งก็ไม่ได้ อยากทำมาหากินก็ไม่ได้ อะไรทำนองนี้ ถ้าความอยากของเขามีมูลมาจากวิชชาจากสติปัญญาแล้ว อาตมาเห็นว่าไม่ควรว่าเขามีกิเลสที่ตรงนั้น ข้อนี้ยืนยันได้จากพระพุทธภาษิตเรื่องปฏิจสมุปบาท เพราะตัณหา อุปาทาน ภพ ชาติ นั้น มีมูลมาจากอวิชชาซึ่งเป็นรากเง่าอยู่ที่อันดับต้นต่อที่สุด อวิชชาทำให้เกิดสังขาร สังขารทำให้เกิดวิญญาณ วิญญาณทำให้เกิดนามรูป นามรูปทำให้เกิดอายตนะ อายตนะทำให้เกิดผัสสะ ผัสสะทำให้เกิดเวทนา เวทนาของ

ผู้ปราศจากสติย่อมทำให้เกิดตัณหา ตัณหาทำให้เกิดอุปาทาน อุปาทานทำให้เกิดภพ ภพทำให้เกิดชาติอย่างนี้ ท่านจงดูว่าที่ต้นตอของสายของปฏิจสมุปบาทนี้มีอะไร ท่านจะต้องพบว่ามีอวิชชา ดังนั้นตัณหานี้อุปาทานนี้ต้องมีมูลมาจากอวิชชา ถ้าเริ่มขึ้นด้วยวิชชาแล้วสิ่งที่เรียกว่าตัณหาหรืออุปาทานนี้จักไม่มี ฉะนั้น ขอให้ถือเอาพระพุทธภาษิตเรื่องปฏิจสมุปบาทเป็นหลักว่า ความอยากที่ไม่มีรากฐานมาจากอวิชชานั้น ยังไม่ควรจัดว่าเป็นตัณหาหรือเป็นกิเลส แม้จะมีประโยค ๆ หนึ่งว่า "จงละตัณหาด้วยตัณหา" นี้ก็ไม่ใช่พระพุทธภาษิต เป็นคำกล่าวของพระอานนท์ มีเพียงประโยคเดียวในพระไตรปิฎก และเป็นการเล่นสำนวน ไม่ใช่กล่าวตามที่เป็นจริงด้วย ภาษาธรรมดาเป็นการเล่นสำนวนเพื่อเร้าใจ คนที่ได้ยินประโยคนี้แล้วเอาไปยึดมั่นถือมั่น เพราะเข้าใจว่าตัณหานี้เป็นของดี เอามาเป็นเครื่องมือละตัณหาได้ อย่างนี้เป็นการเข้าใจผิด ขอยืนยันตามหลักเดิมว่า ถ้าความอยากนั้นมีมูลมาจากอวิชชา จึงจะเป็นตัณหา ถ้าไม่มีมูลมาจากอวิชชาแล้วไม่เป็นตัณหา เป็นความอยากเป็นความต้องการด้วยสติปัญญาและคนควรจะมีเสียด้วย เพราะถ้าไม่มีแล้วคนเราก็ไม่อยากทำอะไร ไม่อยากเรียนอะไร ไม่อยากจะพ้นทุกข์ด้วยซ้ำไป

แต่ขอเตือนว่า ความอยากแม้อยากจะดับทุกข์ แม้อยากจะไปนิพพานนั่นแหละ ก็ยังมีอยู่เป็นสองประเภท คืออยากไปนิพพานนั้น ถ้าอยากด้วยความโง่อยากด้วยอวิชชา เพราะเห่อ ๆ ตาม ๆ เขาไปอย่างนี้ก็มี อยากไปนิพพานอย่างนี้เป็นตัณหาแน่นอน แต่ถ้าอยากไปนิพพานด้วยสติสัมปชัญญะ ด้วยความรู้ที่ถูกต้องที่ครบถ้วน ต้องการจะดับกิเลส ต้องการจะดับทุกข์ความอยากอย่างนี้ไม่เป็นตัณหา ท่านลองพิจารณาดูว่าเป็นเรื่องเดียวกันแท้ ๆ อยากไปนิพพานด้วยกันทั้งนั้น แต่ความอยากของคนพวกหนึ่งเป็นตัณหาของอีกพวกหนึ่งไม่เป็นตัณหา เพราะว่ามีมูลมาจากอวิชชาหรือว่ามีมูลมาจากวิชชานี่เอง เช่นอยากเรียนอภิธรรมอย่างนี้ ถ้าอยากเรียนเพราะเห่อ ๆ เข้าไปก็เป็นตัณหา แต่ถ้าอยากเรียนด้วยความรู้ความเข้าใจที่แจ่มแจ้ง มีเหตุมีผล อย่างนี้ไม่เป็นตัณหา แม้ว่าจะอยากเรียนอย่างใจจะขาด ขอให้คิดดูถึงข้อนี้ให้มาก ว่าถ้าหลักพื้นฐานในข้อนี้ผิดเสียแล้ว จะทำความยุ่งยากลำบากให้กับพวกเราสักเท่าไร พระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสเรื่องตัณหาเรื่องความดับทุกข์นี้ไว้มากมาย และเป็นหลักเกณฑ์ที่เปลี่ยนแปลงไม่ได้ แต่เรามาเข้าใจผิดกันเสียเองถึงความหมายของคำว่า "ตัณหา" มักถือว่าถ้าอยากแล้วเรียกว่าโลภเรียกว่าตัณหาไปเสียหมดในอริยสัจ ๔ ประการ ตัณหาที่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ หรือที่เรียกว่าทุกขสมุหทัยนั้น ต้องมีมูลมาจากอวิชชาความโง่ความหลงเสมอไป ถ้าไม่มีมูลมาจากอวิชชาแล้วไม่เป็นตัณหา ไม่เป็นทุกขสมุหทัยในที่นั้น เมื่อหลักเกณฑ์เรื่องอริยสัจเป็นเรื่องที่สำคัญอย่างยิ่งดังนี้แล้ว เราก็ควรจะระมัดระวังให้มากในการที่จะพูดอะไรถึงเรื่องตัณหา หรือจะสั่งสอนกันแนะนำกันถึงคำว่าตัณหา ถ้าวางหลักลงไปผิด ถือว่าเป็นตัณหาไปหมดแล้วคนทั้งหลายหรือว่าลูกเล็กเด็กแดงนี้จะทำอย่างไรกัน มันก็จะเน่าจะเหม็นไปด้วยกิเลสไม่มีวันสร่าง ทั้งวัน

ทั้งคืนไม่มีว่างจากกิเลส นั่นเพราะว่ามันต้องอยากต้องการอะไรอยู่เสมอ พระพุทธเจ้ายืนยันอยู่ว่าจิตโดยพื้นฐานว่างจากกิเลส สะอาด สงบ สบายดีอยู่ เพราะว่าเราไม่ได้มีกิเลสตลอดเวลา เราอยากเราต้องการอะไรที่ไม่ได้อยากด้วยอวิชชาก็มีอยู่มาก ฉะนั้น เราจึงอยู่เป็นมนุษย์ที่น่าดูอยู่ได้ ความเข้าใจผิดในเรื่องนี้สำคัญอย่างนี้จะเป็นการปรักปรำเพื่อนมนุษย์กันมากเกินไป ถ้าจะถือเสียว่าขึ้นชื่อว่าความอยากแล้วก็เป็นกิเลสทั้งนั้น ทุกคนจะมอมแมมไปด้วยกิเลสจนดูไม่ได้ เรื่องนี้จริงหรือเปล่า พระพุทธเจ้าสอนอย่างนี้จริงหรือเปล่า และความจริงแท้ ๆ ของธรรมชาติเป็นอย่างนี้หรือเปล่ากิเลสตัณหาต้องมีมูลมาจากอวิชชาคือความโง่ความหลงเสมอไป เมื่อเกิดเรื่องขึ้นทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย คราวหนึ่งนั้นไม่ใช่ว่าจะเป็นอวิชชาไปเสียทุกครั้ง ในบางครั้งก็ยังมีสติสัมปชัญญะ คือเป็นไปในฝ่ายของวิชชาของปัญญาของญาณได้อยู่ อารมณ์ที่มากระทบนั้นอย่าได้เข้าใจว่ามากระทบเพื่อให้เกิดกิเลสโดยเสมอไป มันสุดแล้วแต่คนต้อนรับ ถ้าต้อนรับด้วยสติสัมปชัญญะด้วยปัญญา อารมณ์ที่มากระทบก็เป็นบทเรียน เป็นความรู้ เป็นการศึกษา เป็นการเพิ่มพูนปัญญา เป็นของดีอย่างยิ่ง ไม่ควรรังเกียจ แต่ถ้าอารมณ์มากระทบแล้วไม่มีสติสัมปชัญญะ ก็มีสิ่งที่เรียกว่าอวิชชาความโง่ความหลงครอบงำเกิดขึ้นผสมโรง มันจึงเผลอสติแล้วก็ยึดมั่นถือมั่นในอารมณ์นั้นหรือผลที่เกิดมาจากอารมณ์นั้น อย่างนี้จึงจะเป็นตัณหาเป็นการเสียหาย ส่วนอีกทางนั้นเป็นการได้ประโยชน์ อารมณ์แท้ ๆ มากระทบเรานี้มาเพื่อให้ประโยชน์มากกว่า แต่ว่าเป็นความโง่ความหลงงมงายของเราเองจึงต้องเป็นทุกข์ต้องเดือดร้อน แต่ถึงอย่างนั้น เราก็คงจะฉลาดขึ้นบ้าง เพราะได้รับความทุกข์ความร้อนเป็นบทเรียนหลาย ๆ หนเข้า ฉะนั้น จึงเป็นอันว่ามันเป็นไปในทางดี อย่ามองกันไปในทางแง่ร้ายเสียหมด นี้เรียกว่าเป็นข้อที่สามของสิ่งที่เรายังเข้าใจผิดกันอยู่ จนเราสนทนาธรรมกันไม่ได้

ข้อที่ ๔ เรื่องปฏิจสมุปบาท ก็ไม่ได้เป็นเรื่องข้ามภพข้ามชาติ หรือคร่อมภพคร่อมชาติทั้ง ๓ ชาติดังที่เข้าใจกันอยู่โดยมาก ที่เราสอน ๆ เรียน ๆ กันอยู่นั้นมีว่า ปฏิจสมุปบาทส่วนแรกเป็นเรื่องในอดีตชาติ ถัดมาเป็นผลปัจจุบันในปัจจุบันชาติ ถัดไปเป็นเหตุปัจจุบันในปัจจุบันชาติและส่วนสุดท้ายเป็นผลในชาติอนาคต ซึ่งทำให้เข้าใจไปว่า ปฏิจสมุปบาทสายหนึ่งหรือ ๑๒ ปัจยาการนั้นกินเนื้อที่ตั้งสามชาติ กินเวลานานถึงสามภพ ส่วนอาตมาอยู่ในพวกที่มีความเห็นว่าปฏิจสมุปบาทวงหนึ่งนั้น กินเวลาชั่วที่เสวยอารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง แล้วเผลอสติไม่มีสติ ถืออารมณ์นั้นเป็นตนเป็นของตน แล้วเกิดทุกข์ขึ้นมา นี้เรียกว่าปฏิจสมุปบาท เพราะบริบูรณ์ทั้งสายทั้ง ๑๒ ปัจยาการในกรณีเดียวเท่านั้น ดังนั้น ในวันหนึ่ง ๆ ปฏิจสมุปบาทก็มีได้หลายสายหรือหลายวง ไม่ใช่สายเดียววงเดียวต้องกินเวลาถึง ๓ ชาติ ข้อนี้เราจะรู้ได้จากพระพุทธภาษิตที่มีอยู่มากมาย ที่เป็นพระบาลีมีอยู่ในพระไตรปิฎกขอให้ตรวจดูกันด้วยความตั้งอกตั้งใจ พระพุทธภาษิตทั้งหมดนั้นไม่ได้ส่อให้เห็นที่ตรงไหนว่าปัจยาการ ๑๒ นี้ ต้องข้ามภพข้ามชาติ คร่อมภพคร่อมชาติ

ตั้ง ๓ ชาติ อันเป็นเรื่องเข้าใจผิดของอรรถกถาจารย์ในรุ่นหลังเอง ไปเข้าใจอย่างนั้นแล้วก็พูดไว้อย่างนั้น จนเรื่องปฏิจจสมุปบาทนี้แทบจะไม่มีประโยชน์อะไรแก่ใคร มีหลักสูตรอยู่ในการเรียนของภิกษุเป็นนักธรรม ตรี โท เอก แล้วก็เข้าใจไม่ได้ เอาไปใช้ประโยชน์อะไรนิดเดียวก็ไม่ได้ ตีกันยุ่งไปหมด ถามเข้าก็จนและงง เรื่องที่วิเศษที่สุดของพระพุทธศาสนาจึงกลายเป็นหมันเพราะความงมงายของคนเหล่านั้น ถ้าเราไม่งมงายกันในลักษณะนี้แล้ว เรื่องที่ประเสริฐที่สุดของพระพุทธศาสนาคือปฏิจจสมุปบาทนี้ จะมีประโยชน์แก่เราอย่างยิ่ง เป็นสิ่งที่ใช้ได้ในชีวิตประจำวัน รู้และปฏิบัติและได้ผลในชีวิตประจำวันทีเดียว เดี๋ยวนี้เป็นหมันเหมือนกับเป็นสิ่งที่เก็บไว้ดูเล่นในพิพิธภัณฑ์ สอนก็สอนกันอย่างนกแก้วนกขุนทอง ไม่มีประโยชน์อะไรแก่ใคร เพราะความที่ไปเข้าใจว่าปฏิจจสมุปบาทสายหนึ่งกินเวลานานถึง ๓ ภพ ๓ ชาติ ดังที่กล่าวแล้ว

สำหรับเรื่องปฏิจจสมุปบาทนี้ ขอให้เข้าใจกันไปในทางที่ว่าเป็นเรื่องอริยสัจ ขอให้ไปค้นดูในบาลีพวกอังคุตรนิกายเช่น จิตนิบาต จะพบว่าพระพุทธเจ้าได้ตรัสอริยสัจอย่างสมบูรณ์เป็นปฏิจจสมุปบาท จนทำให้เรามองเห็นชัดว่า อริยสัจอย่างสมบูรณ์แบบนั้น ทรงแสดงด้วยปฏิจจสมุปบาท อริยสัจอย่างย่อ คือตามธรรมดาสามัญพูดกันสั้น ๆ เร็ว ๆ นั้น แสดงอย่างที่เราได้ยินได้ฟังกันโดยมากทั่วไปอย่างสามัญ โดยย่อก็ว่า ทุกข์คืออาการทรมาน เหตุให้เกิดทุกข์คือตัณหา ทุกขนิโรธ คือดับทุกข์ดับตัณหา หนทางดับตัณหา คือมรรคมีองค์ ๘ และในอริยสัจสมบูรณ์แบบก็แสดงทุกข์อย่างเดียวกัน พอถึงแสดงสมุทัยก็ทรงจำแนกปฏิจจสมุปบาทเต็มทั้งสายในฝ่ายสมุปยวาร ครั้งทรงแสดงนิโรธก็ทรงแสดงปฏิจจสมุปบาทเต็มทั้งสายในฝ่ายนิโรธวาร เมื่อทรงแสดงมรรคก็ทรงแสดงมรรคมีองค์ ๘ เหมือนกัน และทรงเรียกนี้ว่า อริยสัจโดยตรงเหมือนกัน ฉะนั้น ขอให้เข้าใจว่าเรื่องปฏิจจสมุปบาทนี้ เป็นเรื่องอริยสัจแท้ ๆ ไม่มีทางเป็นอย่างอื่น อริยสัจนี้เป็นเรื่องที่ต้องใช้โดยตรง ต้องปฏิบัติเพื่อดับทุกข์ให้ได้โดยตรงและทันที ไม่ใช่รอเอาไว้ชาติหน้า ความทุกข์เป็นสิ่งที่เราต้องรู้จักมันเดี๋ยวนี้ แล้วกำจัดมันเดี๋ยวนี้ อย่างน้อยก็ในชาตินี้ ในฐานะที่มันเป็นศัตรูปัจจุบันไม่ใช่อดีต ไม่ใช่อนาคต ไม่ใช่ศัตรูในอดีตศัตรูในอนาคต มันเป็นศัตรูปัจจุบัน ดังนั้น เราจึงต้องจัดการกันในปัจจุบัน ดังนั้น เรื่องอริยสัจนี้เป็นเรื่องในปัจจุบันชาติ ต้องจัดการกันให้เสร็จ อย่าแบ่งแยกปฏิจจสมุปบาทออกเป็นตอน ๆ แล้วเอาตอนนี้ไปไว้เป็นชาติอดีตเอาตอนหนึ่งไว้ชาติปัจจุบัน เอาอีกตอนหนึ่งไว้เป็นชาติอนาคต อย่างนั้นเป็นเรื่องความเขลาเป็นเรื่องงมงายอย่างยิ่ง เพราะมันทำไม่ได้ เมื่อตัวผลคือความทุกข์มันอยู่ที่ชาตินี้ แล้วเหตุมันอยู่ที่ชาติอดีตอย่างนี้ เราจะดับมันได้อย่างไร ลองถามใครดูก็ได้แม้กระทั่งเด็ก ๆ ว่า ถ้าตัวผลคือความทุกข์มันอยู่ชาตินี้แล้ว เหตุมันอยู่ในอดีตชาติอย่างนี้ จะไปตัดเหตุหรือว่าดับทุกข์ได้อย่างไร หรือถ้าว่าเหตุของความทุกข์อยู่ในชาตินี้แล้ว จะไปให้ผลต่อชาติหน้า อย่างนี้มันจะมีประโยชน์แก่ใคร มันขัดกันหมดกับข้อที่ว่าธรรมะเป็นของไม่กำหนดกาลเวลา ดังนั้น การดับทุกข์ซึ่งมีเหตุ

นั้น จะต้องดับได้โดยกาลที่ติดต่อเนื่องกันทีเดียว ไม่ต้องเอาไปไว้แยกกันคนละชาติคนละภพ มันเป็นเรื่องที่น่าหวัว ไม่มีอะไรจะน่าหวัวเท่า นี่ก็คือความเป็นหมันของความรู้เรื่องปฏิจสมุปบาทที่เข้าใจผิดกันอยู่ ไปดูพุทธภาษิตแล้วจะเห็นได้ว่าเนื่องกันเป็นสาย แปรบเดียวหมดกันไปทั้งสาย เป็นความทุกข์เต็มครบทั้งสายของปฏิจสมุปบาท วันหนึ่งเกิดได้หลายสายหรือหลายวงของปฏิจสมุปบาท รายละเอียดเกี่ยวกับเรื่องนี้มันยาวเกินไปเหลือที่จะนำมากล่าวในวันเดียวอย่างนี้ได้ อาตมาเชื่อว่าคงจะได้กล่าวกันสักวันหนึ่งให้สมบูรณ์ อาตมากำลังอธิบายเรื่องนี้และบันทึกไว้เป็นประจำวัน สักวันหนึ่งก็คงจะได้พิมพ์ออกมาให้อ่านกันได้ ฉะนั้นขอฝากไว้แต่เพียงเท่านี้ เป็นข้อที่สี่ของสิ่งที่เรายังเข้าใจผิดกันอยู่

สำหรับเรื่องที่ ๕ ก็คือว่าอย่าได้ฝากตัวไว้กับหนังสือรุ่นหลัง ๆ อย่าได้ฝากตัวไว้กับคัมภีร์รุ่นหลัง ๆ อย่ามอบกายถวายชีวิตโดยเชื่อง่ายเกินไป อาตมาอยู่ในพวกที่ไม่ยอมเชื่อเอาง่าย ๆ ไปอย่างนั้น แต่ก็มีเพื่อนมนุษย์ด้วยกันจำนวนมากเป็นตรงกันข้าม คือกลับไปเชื่อคัมภีร์รุ่นหลัง ๆ ดายไปหมด แล้วไม่สนใจกับพระคัมภีร์ดั้งเดิมหรือทีแรก เช่น ตัวพระไตรปิฎกโดยตรงที่ว่าไม่ให้ฝากเนื้อฝากตัวไว้กับคัมภีร์รุ่นหลัง โดยเชื่อดายไปนี้ก็เพราะว่า แม้แต่ตัวพระไตรปิฎกเอง ซึ่งเป็นคัมภีร์รุ่นแรกที่สุดก็ยังต้องระวังเพราะมีสิ่งที่ปลอมปนเพิ่มเติมเข้าไปอยู่ไม่น้อยเหมือนกัน นี่ไม่ต้องพูดถึงคัมภีร์รุ่นหลัง ๆ แล้วยิ่งกว่านั้นแม้แต่คำที่เขียนอยู่ในพระไตรปิฎกและบอกว่าออกจากพระโอษฐ์เองก็ยังต้องระวังให้ดีเพราะพระพุทธเจ้าท่านก็ตรัสเตือนไว้ว่า อย่าเชื่อคัมภีร์ แม้พระองค์ตรัสอะไรออกมาเอง พระองค์ก็ยังตรัสว่า อย่าเชื่อพระองค์ทันที ต้องพิจารณาให้เห็นว่าเป็นอย่างนั้นจริง ๆ ก่อน แล้วจึงเชื่อ พระพุทธเจ้าทรงย้ำอย่างนี้มากและพระสาวกเช่นพระสารีบุตรก็ยังย้ำอย่างนี้แหละ ยังย้ำต่อกันและกันในที่เฉพาะพระพักตร์ ว่าแม้คำที่ออกจากพระโอษฐ์พระพุทธเจ้าโดยตรง และมาเข้าหูคนฟังโดยตรง นั่งอยู่ด้วยกันตรงนั้น ก็ว่าอย่าเชื่อทันที ต้องดูว่ามันเป็นอย่างนั้นจริงหรือมันมีเหตุผลอย่างนั้นจริงหรือเปล่า แม้คำตรัสที่เปล่งเสียงออกมาโดยตรงก็ยังเป็นอย่างนี้แล้ว พระไตรปิฎกจะเป็นอย่างไร แล้วคัมภีร์รุ่นหลัง ๆ ต่อมาอีก เช่น อรรถกถาฎีกานี้จะเป็นอย่างไร อย่างคัมภีร์วิสุทธิมรรค พ.ศ. ตั้งร่วมพันจึงได้เขียนขึ้นเถลไถลออกไปหลายเรื่อง เช่นว่าการเจริญภาวนาจะได้อานิสงส์สี่ประการนี้ พระพุทธเจ้าไม่ได้ตรัสแยกกันอย่างหนังสือวิสุทธิมรรคว่ามันเป็นเรื่องเถลไถลของหนังสือวิสุทธิมรรคเอง เรื่องของฝ่ายพราหมณ์ฝ่ายฮินดูติดเข้าไปอยู่เป็นอันมากแล้วเราจะไปฝากเนื้อฝากตัวด้วยได้อย่างไร คัมภีร์ชั้นหลังเช่นคัมภีร์อภิธรรมก็มีมติของผู้แต่งเจืออยู่อย่างเห็นได้ชัด ยิ่งฎีกาของคัมภีร์นี้ ก็ยิ่งมีมติของผู้แต่งฎีกาเพิ่มเติมเจือเข้าไปมากยิ่งขึ้น นี่แหละจึงว่าอย่าได้ฝากเนื้อฝากตัวไว้กับคัมภีร์ชั้นหลัง ๆ โดยเชื่อดายไปหมด ต้องกล้าวิพากษ์วิจารณ์กันบ้างสักนิดก็ยังดี เพียงเป็นลูกศิษย์ของสมเด็จกรมพระยาวชิรญาณวโรรส ที่ท่านกล้าใช้ความคิดความเห็นวิพากษ์วิจารณ์ข้อความ

ในคัมภีร์ทุกอันดับกระทั่งพระบาลีพระไตรปิฎก แต่ถ้าเราจะเอาเต็มที่โดยเป็นลูกศิษย์ของพระพุทธเจ้าแล้ว ต้องถึงขนาดที่ว่า แม้ข้อความที่ออกจากพระโอษฐ์ของพระพุทธเจ้ามาเข้าหูเรา เราก็ยังไม่เชื่อทันที ยังต้องคิดเอาจนเราเห็นจริง จนเป็นความรู้ของเราเองแล้ว เราจึงจะเชื่อ นี่อาตมาขอชวนว่าลองมีความกล้าหาญวิจารณ์กันดูสักนิดเป็นไง คือ ไม่เชื่อหนังสือคัมภีร์ชั้นหลัง ๆ ให้มันดายไปอย่างนี้ นี่เป็นข้อที่ ๕ ที่ขอให้นำไปคิดไปนึกกันดู ว่ายังเป็นสิ่งที่ยังเข้าใจผิดกันอยู่ เมื่อคนพวกหนึ่งมอบกายถวายชีวิตแก่คัมภีร์รุ่นหลังแล้ว อีกพวกหนึ่งไม่ยอมมอบอย่างนี้ จะคุยกันได้อย่างไร จะสนทนาธรรมกันได้อย่างไร นับว่าเป็นข้อที่ ๕ ที่อยากจะฝากไว้ให้เพื่อนสหธรรมิกทั้งหลายลองนำไปคิดดู

ข้อที่ ๖ จะขอยกเอาเรื่องพระอภิธรรมปิฎกโดยตรงมาวินิจฉัย พระอภิธรรมปิฎกเป็นปิฎกที่สามของพระไตรปิฎก และไม่ได้อยู่ในรูปของพระพุทธวจนะ หัวข้อธรรมหรือเนื้อความเพียงบางส่วนเท่านั้นที่เป็นของพระพุทธเจ้า ฉะนั้น เราต้องระวังเลือกให้ดี ๆ ว่าข้อความส่วนไหนเป็นพระพุทธวจนะ และเมื่อว่าโดยตัวหนังสือหรือโดยคำพูดแล้ว อภิธรรมปิฎกไม่ได้เป็นพุทธวจนะเลย ไม่ใช่การตรัสของพระพุทธเจ้าในรูปภาษาหรือในรูปสำนวนอย่างนั้น พระอภิธรรมปิฎกนี้ เป็นของที่ร้อยกรองขึ้นในเวลาต่อมา เรื่องขึ้นไปเทศน์บนสวรรค์ชั้นดาวดึงษ์นั้นไม่มีในอภิธรรมปิฎกและไม่มีแม้ในอรรถกถาของอภิธรรมปิฎกโดยตรง อาตมายืนยันว่าไม่มีแม้แต่ในอรรถกถาของพระอภิธรรมปิฎกโดยตรง เรื่องขึ้นไปเทศน์บนดาวดึงษ์นั้นมีแต่ในหนังสือชั้นหลัง ๆ ต่อมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งเช่นอรรถกถาธรรมบท พระอภิธรรมปิฎกเป็นของแต่งขึ้นใหม่เกิดขึ้นในรุ่นหลัง รุ่น ๆ เดียวกับที่เริ่มมีการสร้างพระพุทธรูปบูชา

ขอพูดเรื่องพระพุทธรูปสักนิดว่า พระพุทธรูปนั้นไม่เคยมีในครั้งพุทธกาล ประเทศอินเดียในสมัยพุทธกาลนั้นคนเขาฉลาดถึงขนาดไม่ยอมไหว้รูปเคารพ การไหว้รูปเคารพรู้ได้ด้วยการสำรวจทางโบราณคดีที่มีมาตั้งแต่สมัยสามพันปีก่อนพุทธกาล การขุดค้นวัฒนธรรมลุ่มน้ำสินธูก็ได้พบรูปเคารพเยอะแยะไปหมด แสดงว่าสมัยนั้นประเทศอินเดียไหว้รูปเคารพ ครั้นตกมาถึงยุคพุทธกาลนี้เขาฉลาดมากจนไม่ยอมไหว้รูปเคารพกันเสียแล้ว จึงไม่มีรูปเคารพแม้ในศาสนาไหน ๆ หมด กระทั่งพระพุทธเจ้านิพพานแล้ว พ.ศ. สามร้อยเศษ จึงมีการสลักหินเป็นพุทธประวัติ แล้วก็ยังไม่มีรูปเคารพเลย ต่อเมื่อ พ.ศ. ล่วงเลยไปถึงเจ็ดร้อยแปดร้อย จึงเริ่มมีพระพุทธรูปในพุทธศาสนา ฉะนั้น จากการสำรวจหินสลักทั่วทั้งประเทศอินเดียเราไม่พบว่ามีพระพุทธรูปอยู่ในหินสลักยุคที่ก่อน พ.ศ. หกร้อยขึ้นไป แต่ว่าหินสลักเรื่องพระพุทธประวัตินั้นมีมากมาย ตรงที่เป็นพระพุทธองค์นั้น เขาจะทิ้งว่าง ๆ ไว้เฉย ๆ เช่น ตอนที่เจ้าชายสิทธารถขี่ม้า ก็ทิ้งหลังม้าว่างไว้เฉย ๆ พระแท่นใต้ต้นโพธิ์ก็มีพระแท่นเปล่า ๆ หรือไม่ก็ใช้เครื่องหมายธรรมจักรแทนหรือรูปพระพุทธบาทแทน ไม่ยอมทำรูปเคารพ เป็นอันว่าหินสลักแรก ๆ ที่มีเรื่องพุทธประวัตินั้น ไม่มีพระพุทธรูป

จะหาเศษหินสลักที่เป็นส่วนของพระพุทธรูปแม้สักว่าจะทำยาหยอดตาก็หาไม่ได้ เพราะมันไม่มี คนเริ่มกล้าทำพระพุทธรูปและทำกันขึ้นโดยสมบูรณ์ ใน พ.ศ.๖๐๐ - ๗๐๐ แล้วก็มากขึ้น ๆ ได้รับความนิยมแพร่หลาย จนพระพุทธรูปเฟ้อถึงกับต้องตวงทะนานขายกันเช่นในเมืองไทยขณะนี้ นี่แหละแสดงให้เห็นว่าของเกิดใหม่นั้นไม่ใช่จะไม่ได้รับความนิยม กลับจะได้รับความนิยมชมชื่นได้รับการต้อนรับของประชาชนยิ่งกว่าของเก่าเสียอีก เดี๋ยวนี้ไม่มีใครชอบหินสลักพระพุทธประวัติชนิดไม่มีพระพุทธรูป มีแต่จะสร้างพระพุทธรูปให้มากขึ้น เพราะชอบพระพุทธรูปซึ่งเป็นของเกิดใหม่หลัง พ.ศ.หกร้อยเจ็ดร้อย คัมภีร์อภิธรรมนี้ก็เหมือนกัน เพิ่งจะร้อยกรองขึ้นไม่ก่อน พ.ศ.หกเจ็ดร้อย อาตมาจึงถือว่าเป็นของสมัยเดียวกันกับพระพุทธรูป เป็นของเกิดใหม่อย่างเดียวกับพระพุทธรูป แล้วก็ต้องได้รับการต้อนรับอย่างยิ่งเป็นธรรมดา เพราะว่าของที่ทำขึ้นใหม่นั้นจะต้องมีเสน่ห์ คือมีรสชาติที่ยั่วยวนเป็นอาหารของปัญญา ของการศึกษา เป็นที่ลุ่มหลงของนักปราชญ์ไม่ต้องสงสัย เช่นเดียวกับพระพุทธรูปที่ตั้งอยู่ในฐานะเป็นศิลปะ คนพวกที่ไม่ถึงธรรมะแท้จริง ย่อมสะดวกแก่การที่จะถือรูปเคารพ ก็ยิ่งชอบใจใหญ่ จึงเลยเป็นของเฟ้อ จนถึงกับว่าพระพุทธรูปนี้เป็นเครื่องปิดบังพระธรรมในที่สุด นี่แสดงว่าของใหม่นั้นได้รับการต้อนรับจากประชาชนยิ่งกว่าของเก่าของเดิมแท้ ไม่จำเป็นว่าเป็นที่สนใจของนักปราชญ์

ฉะนั้น ถ้าเนื้อความของคัมภีร์อภิธรรมปิฎก เกิดผิดไปจากเรื่องหลักเกณฑ์ใหญ่ ๆ ที่เป็นไปเพื่อความดับทุกข์แล้ว ก็ถือได้ว่าเป็นของใหม่เพิ่มเติมเข้ามาใหม่ส่วนที่เป็นเรื่องดับทุกข์โดยตรงเช่นเรื่องอริยสัจจ์นั้น ก็ไม่มีอะไรแปลกออกไปจากที่มีอยู่ในคัมภีร์เก่า คือสุตตันตปิฎก แปลว่าไม่ได้สร้างอะไรขึ้นมาใหม่ นอกจากขยายความทางตัวหนังสือ ทางเหตุผล และเพิ่มเติมความคิดความเห็น ความรู้สึกใหม่ ๆ ที่น่าศึกษาเข้าไป ให้เป็นเสน่ห์เพื่อจะแข่งขันกับลัทธิอื่น ศาสนาอื่น นี้เป็นความมุ่งหมาย ของการรจนาร้อยกรองพระคัมภีร์ในรุ่นหลัง ตัวอย่างเช่น คัมภีร์กถาวัตถุของอภิธรรมปิฎกเองก็เป็นเพียงคัมภีร์ ที่รวบรวมเรื่องมิจฉาทิษฐิต่าง ๆ ที่เพิ่งเกิดขึ้นใหม่ ๆ ในประเทศอินเดีย ตั้งแต่พุทธกาลมาจนถึง พ.ศ.หลายร้อยรวมเข้าไว้ในนั้นหมด กระทั่งออกชื่อลัทธิที่เกิดใหม่ ๆ ในแคว้นอินเดียภาคใต้อย่างนี้ก็ยังมี นี้จึงเห็นว่าอภิธรรมเป็นที่รวบรวมให้สมบูรณ์ไปในทางที่จะเป็นนักปราชญ์ ไม่ได้เพิ่มอะไรให้มากขึ้นในเรื่องความดับทุกข์ ดังนั้น จึงถือว่าไม่จำเป็นแม้แต่อย่างใดสำหรับการดับทุกข์ เรื่องอริยสัจจ์ และเรื่องปฏิจสมุปบาทเท่าที่กล่าวไว้ในพระคัมภีร์รุ่นเก่ารุ่นแรกนั้น ก็เหลือเฟือแล้ว

มีความเข้าใจผิดเกิดขึ้นจากคำเพียงสองคำ คือคำว่าอภิวินัยและอภิธรรม อภิวินัย อภิธรรม สองคำนี้พระพุทธเจ้าได้ตรัสจริง ได้กล่าวจริง ได้กล่าวอยู่บ่อย ๆ แต่คำว่าอภิธรรมไม่ได้หมายถึงคัมภีร์อภิธรรมปิฎก ซึ่งร้อยกรองขึ้นในรุ่นหลัง ๆ แต่หมายถึงคำอธิบายให้ลึกซึ้ง แจกออกไปอย่างลึกซึ้ง กว้าง

ขวางมากกว่าลึกซึ้งครบถ้วนมากกว่า รู้ได้ตรงที่เรียกอภิวินัยซึ่งเล็งถึงวินัยที่ขยายความออกไปให้ละเอียดทุกแง่ทุกมุม ทำนองคำพิพากษาศาลฎีกาที่รวบรวมไว้มาก ๆ อย่างนี้กลายเป็นอภิวินัย ตัวปาฏิโมกข์เองยังไม่เรียกว่าอภิวินัย เพราะว่าชัดและง่ายแก่ความเข้าใจ กระทัดรัดอยู่แล้ว ส่วนที่หยุมหยิมเป็นปัญหาปลีกย่อย ต้องใช้ปัญญาสอดส่อง หยุมหยิมนั่นแหละ ที่เรียกว่าอภิวินัย สิ่งที่เรียกว่าอภิธรรมก็เหมือนกัน พระพุทธเจ้าท่านทรงมุ่งหมายส่วนที่จะต้องอธิบายอย่างละเอียด แจกแจงออกไปอย่างหยุมหยิมแล้ว พระองค์ก็ไม่ได้ถือว่าอภิวินัยและอภิธรรมนี้เป็นเรื่องจำเป็น เอ่ยถึงในฐานะเป็นเครื่องเรื่องปัญญามากกว่า เพราะฉะนั้นคำว่าอภิธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสบ่อย ๆ นั้น ไม่ได้เล็งถึงอภิธรรมปิฎก เพราะท่านตรัสก่อนเกิดอภิธรรมปิฎก ตรัสก่อนเกิดพระไตรปิฎก ตรัสก่อนเกิดปิฎกไหน ๆ ทั้งหมด ท่านพูดถึงแต่เพียงธรรมกับวินัย ดังที่เราจะเห็นได้จากการทำสังคายนา มีทำสังคายนาแต่เพียงธรรมกับวินัย ในตัวพระไตรปิฎกเองท้ายวินัยนั้น ก็มีการเล่าเรื่องทำสังคายนาอย่างเป็นหลักฐานที่สุด ไม่มีพูดถึงอภิธรรมปิฎกเลย มีพูดถึงแต่เรื่องธรรมกับวินัย อภิธรรมปิฎกเกิดขึ้นในรุ่นถัดมา แล้วก็รวมเข้าเป็นปิฎกสาม ความเข้าใจผิดในคำสองคำคืออภิวินัย กับ อภิธรรม นี้ เป็นมูลเหตุให้เกิดความเข้าใจผิดไปหลายอย่าง

ทีนี้เรามาลองคิดกันดูใหม่ว่า อภิธรรมควรจะเป็นอย่างไร อภิธรรม ธรรมอย่างยิ่ง ธรรมะอย่างลึกซึ้ง ธรรมะอย่างสูงสุดนั้นควรจะเป็นอย่างไร พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่าตัวสูตรส่วนที่ลึกซึ้งเหล่าใดที่เป็นคำตรัสของพระองค์ มีข้อความลึกซึ้ง เป็นเรื่องเหนือโลก จะต้องประกอบด้วยเรื่องสุญญตา (ความว่าง) นี้แสดงว่าพระพุทธเจ้าท่านจำกัดชัดลงไปว่า คำที่พระพุทธเจ้าตรัสนั้นมีแต่เรื่องสุญญตา เรื่องใดไม่ใช่สุญญตาหรือไม่เกี่ยวกับสุญญตา เรื่องนั้นไม่ใช่ตถาคตภาษิต และยังตรัสไว้ชัดอีกว่าคำพูดที่คนชั้นหลังร้อยกรองขึ้นอย่างไพเราะสละสลวยมาก แต่ไม่พาดพิงถึงสุญญตานั้น ไม่ใช่ตถาคตภาษิต จึงไม่ควรถือเอา ทีนี้เราลองคิดดูว่าเรื่องที่ว่าไม่เอาอะไรเลย กับเรื่องที่จะเอาบุญ เอากุศล เอาสวรรค์ เอามหากุศลจิตหรือเอาอะไรทำนองนี้สองเรื่องนี้เรื่องไหนจะเป็นอภิธรรมกว่ากัน อาตมาอยู่ในพวกที่เห็นว่าไม่เอาอะไรเลยนั้นเป็นอภิธรรมกว่า กว่าที่จะเอานั่น เอานี่ เอาโน่นมากมายไปหมด กระทั่งจะเอาแม้แต่ชื่อเสียงว่าเป็นนักปราชญ์ ดังนั้น จึงเป็นการถูกต้องแล้ว ที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า สิ่งที่พาดพิงถึงเรื่องสุญญตาโดยตรงเท่านั้นจึงจะเป็นตถาคตภาษิต ลึกซึ้งและเหนือโลก ที่พูดนี้ขออภัย อย่าได้ถือว่าเป็นการรุกรานก้าวร้าวแต่เป็นการพูดกันอย่างเพื่อพุทธบริษัท เพื่อว่าจะได้ไปค้นดูเอาเอง โดยไม่ต้องเชื่ออาตมาว่าเป็นอย่างไรนับว่าเป็นเรื่องที่เจ็ดของเรื่องที่รู้สึกว่ายังเข้าใจผิดกันอยู่

เมื่อเรื่องสุญญตา (ความว่าง) คือหัวใจที่แท้ของตถาคตภาษิตแล้วอาตมาอยากจะขอโอกาสพูดถึงเรื่องสุญญตานี้ให้มากออกไปอีกสักหน่อย ให้พอทำความเข้าใจกันได้ เรื่อง "ความว่าง" นี้เรา

เรียกกันว่า "สุญญตา" สุญญ แปลว่า ว่าง ตาแปลว่า ความ เมื่อถามว่าว่างจากอะไร ก็ต้องตอบว่าว่างจากตัวตนหรือของของตน พระบาลีก็ระบุชัดอย่างนั้น แล้วสิ่งที่เรียกว่าตนหรือของตนนี้คืออะไรมันคือมายา คือความสำคัญมั่นหมายผิดเอาด้วยมิจฉาทิฏฐิ หรือด้วยอวิชชา มันเกิดความรู้สึกที่เต็มเปี่ยมขึ้นมาจนเราไม่รู้สึกว่าเป็นมายา เราเห็นเป็นเรื่องจริงไป เช่น เรารู้สึกว่ามีตัวเรา หรือมีอะไร ๆ เป็นของเราเสียเรื่อยไป เพราะรู้สึกว่ามันคิดนึกได้ มันทำอะไรได้ มันมีอะไรอีกมากอย่าง จึงถือเป็นตัวเป็นตนเสมอไป แต่หลักธรรมะของพระพุทธเจ้านั้น ต้องการให้ว่างจากความรู้สึกชนิดนั้น และนั่นแหละ เรียกว่าว่างจากอัตตา แล้วส่วนความรู้สึกที่ขยายออกไปว่าของตนนั้น เมื่อมีตัวตนแล้วก็ต้องการมีอะไร ๆ เป็นของ ๆ ตน มันเลยเนื่องกัน และต้องว่างจากความรู้สึกอันนั้นด้วย แต่ความว่างจากของตนนั้น มันมีได้ง่ายกว่าความว่างจากตัวตน ถ้าใครทำให้ว่างจากตัวตนได้ ของตนมันก็ว่างไปเอง เพราะมันขึ้นอยู่กับตัวตน จิตในขณะที่ไม่มีความรู้สึกว่าเป็นตัวตนหรือเป็นของ ๆ ตนนี้ เราเรียกว่า "จิตว่าง" ถ้าถามว่า "จิตว่าง" นี้มีอะไรเป็นอารมณ์ อาตมาตอบว่าโดยส่วนใหญ่ก็มีความว่างนั่นแหละเป็นอารมณ์เพราะจิตไม่อาจปราศจากอารมณ์ ถ้าจะไม่กล่าวว่ามีความว่างเป็นอารมณ์ ก็ต้องถือว่าอารมณ์ในขณะนั้น ไม่ถูกยึดมั่นถือมั่นว่าเป็นตัวตน การมีพระนิพพานเป็นอารมณ์นี้ ก็เรียกว่า "ความว่าง" เป็นอารมณ์ เพราะสิ่งที่เรียกว่านิพพานนั้น คือปรมสุญญตา ในขณะที่เรามีจิตว่างอย่างนี้ เป็นเวลาที่เรามีความสุขเหมือนกับเราอยู่กับนิพพาน เป็นการบรรลุนิพพานน้อย ๆ เป็นการชิมลางเป็นการอยู่กับนิพพานชั่วคราว แล้วก็หายไปเพราะเราทำไม่ดีเอง คือเผลอสติ ดังนั้น สิ่งที่เรียกว่า "ความว่าง" นั้น ก็เป็นสิ่งที่ควรศึกษาและควรทำความเข้าใจอย่างยิ่งถ้าจิตมีความรู้ในเรื่อง "ความว่าง" อยู่แล้ว จะไปจับฉวยอะไรไม่ได้ ไม่ยึดมั่นอะไรเลย จึงเป็นจิตที่ว่างเหมือนกับมือของเรา ถ้าไม่ไปกุมอะไรเข้าไว้ เราก็เรียกว่ามือว่าง จิตก็เหมือนกัน ถ้าไม่ได้ไปกุมอะไรเข้าไว้ ไม่ได้ไปมีอุปาทานอะไรเข้าไว้ว่าเป็นตัวกูว่าของกู ขณะนั้นเราจะต้องถือว่าจิตว่าง เพราะมันไม่ได้ถืออะไรเข้าไว้ และเป็นสิ่งที่มีคุณมีประโยชน์มีอานิสงส์ดังกล่าวมาแล้วข้างต้นซึ่งขอย้ำเตือนอีกครั้งหนึ่งว่า เราอยู่กันได้เป็นผาสุกก็เพราะบุญคุณของ "จิตว่าง" ถ้าจิตวุ่นอยู่เสมอแล้ว ไม่เท่าไหร่ก็คงเป็นโรคเส้นประสาท นอนไม่หลับ ปวดหัว แล้วก็เป็นโรควิกลจริต แล้วก็ตายหรือฆ่าตัวตาย เวลาของ "จิตว่าง" มีมากในวันหนึ่ง คืนหนึ่งของเรา มันเป็นเครื่องหล่อเลี้ยงชีวิตเราโดยตรง **"จิตว่าง"** จึงเป็นจิตที่ประกอบอยู่ด้วยสุญญตา ในลักษณะเช่นนี้ พระอรหันต์มีจิตประกอบไปด้วยสุญญตาเด็ดขาด ส่วนพวกเราปุถุชนนั้นไม่เด็ดขาด ฉะนั้น เราจะต้องพยายามทำเรื่อยไปจนกว่ามันจะเด็ดขาด

เมื่อเป็นอย่างนี้ ก็ต้องค้นให้พบข้อเท็จจริงต่อไปอีกอย่างหนึ่งว่า จิตยิ่งว่างเท่าไร จิตยิ่งมีสมรรถภาพมากขึ้นเท่านั้น ยิ่งไม่มีความทุกข์เท่านั้น ยิ่งสนุกในการงานเท่านั้น อาตมาขอให้ตัวอย่างเพียง

๓ ข้อ "จิตว่าง" ไม่มีอะไรยึดถือเป็นตัวตนของตน คือจิตที่ไม่มีกิเลส อย่างน้อยก็คือจิตที่ประภัสสร ฉะนั้น มันจึงเต็มอยู่ด้วยสติสัมปชัญญะ รอบคอบเป็นอย่างน้อย ธรรมดาของจิตนี้ใคร ๆ ก็รู้อยู่แล้วว่า มันมีลักษณะ "รู้" มีธาตุรู้ จะเรียกว่ามโน หรือวิญญาณ หรือจิต หรืออะไรก็สุดแท้ ล้วนแต่มีรากของคำว่า "รู้" ทั้งนั้น เพราะธรรมชาติของมันเป็นอย่างนั้น ถ้าเราทำให้มันอยู่ในสภาพเดิมของมัน มันก็ต้องรู้ เดี๋ยวนี้มันไม่ได้อยู่ในสภาพเดิมของมัน เพราะถูกปรุงแต่งให้เป็นจิตเศร้าหมองครอบคลุมอยู่ด้วยกิเลส มันจึงมืด มันไม่อยู่ในสภาพเดิมของมัน มันจึงไม่รู้ ฉะนั้น จงเปลื้องสิ่งครอบคลุมเหล่านี้ออกไป อย่าให้มีอะไรปรุงแต่ง มันก็จะตกไปอยู่ในสภาพเดิมของมัน คือ อย่างน้อยก็ต้องรู้ รู้ตามธรรมชาติของมันว่าอะไรเป็นอะไร เหมือนกับที่สัตว์ทั้งหลายที่รู้จักเกลียดทุกข์รู้จักรักสุข แม้แต่ต้นไม้ก็ยังรู้จักแสวงหาอาหารรู้จักหลีกความทุกข์เพราะว่าในนั้นมันมีธาตุรู้อยู่เหมือนกัน ฉะนั้น เรายึดหลักง่าย ๆ ไม่ต้องลงทุนมากในการปฏิบัติว่าจิตตามสภาพเดิมนั้นว่าง และมีสมรรถภาพในการรู้ เราพยายามให้ว่างจากสิ่งที่มารบกวนมัน มันก็จะมีสมรรถภาพในการรู้ ดังนั้น การปฏิบัติของเราก็คือการขจัดสิ่งที่จะมารบกวนจิตเท่านั้นให้ออกไป จิตก็เจริญรุ่งเรืองได้ในตัวมันเอง เหมือนกับต้นไม้ที่มันงอกงามเอง ถ้ารู้ยิ่ง ๆ ขึ้นไปก็มีสมรรถภาพมากขึ้น นี่เรียกว่าจิตยิ่งว่างเท่าไร ก็ยิ่งมีสมรรถภาพมากขึ้นเท่านั้น ยิ่งว่างเท่าไรก็ยิ่งมีความไม่ทุกข์มากขึ้นเท่านั้น เพราะว่าความทุกข์นี้มาจากความไม่ว่าง มาจากความวุ่น คือมาจากตัณหามาจากอุปาทาน ฉะนั้น ยิ่งว่างก็คือยิ่งไม่มีตัณหาไม่มีอุปาทาน มันจึงยิ่งไม่ทุกข์

ส่วนที่ว่ายิ่งสนุกในการทำงานนั้น หมายความว่า คนที่มีอุปาทานในเรื่องตัวตนของตนนั้น ไม่อยากทำการงานเพราะความเห็นแก่ตัว อยากจะเอาเปรียบคนอื่นด้วยซ้ำไป มันจึงจำใจทำงาน ฝืนใจทำงาน อย่างรับราชการเพื่อจะเอาเพียงเงินเดือนนี้ มันเป็นการฝืนใจทำ ไม่สนุก เพราะจิตไม่ว่าง จิตไปวุ่นเป็นตัวตนเป็นของตนเสียหมด จดจ่ออยู่แต่เรื่องเงินเดือน ถ้าข้าราชการคนไหนมีจิตว่าง ทำงานเพื่องาน ไม่ได้จดจ่ออยู่ที่ตัวตนของตนแล้ว ทำงานสนุกถึงกับลืมเวลา ค่ำรุ่งก็ไม่รู้ งานนั้นสนุก นี่จึงว่ายิ่งจิตว่างเท่าไรยิ่งทำงานสนุกมาก ดังนั้น พระพุทธเจ้าจึงทำงานมากกว่าพวกเรา ไปอ่านดูพระพุทธประวัติว่าวันหนึ่งคืนหนึ่งพระพุทธเจ้าท่านทำอะไรบ้าง แม้พระอรหันต์สาวกทั้งหลาย ก็ยังทำงานมากกว่าพวกเรา การเคลื่อนไหวของท่านเหล่านั้นมันไม่มีความทุกข์ ไม่มีความเบื่อหน่ายท้อถอยรำคาญอะไร สติปัญญาของท่านบอกว่าควรจะทำอะไรก็ทำไปตามนั้น ความอยากหรือความต้องการของท่านนั้น เป็นความอยากหรือความต้องการของ "จิตว่าง" อย่าไปบัญญัติความอยากความต้องการเหล่านั้นว่า เป็นความโลภเป็นตัณหาเป็นกิเลสเป็นอันขาด แต่เป็นความอยากเป็นความต้องการที่มีมูลมาจากวิชชา ปัญญา ญาณ สติสัมปชัญญะที่สมบูรณ์ ท่านจึงทำงานสนุก ไม่เหมือนพวกเราที่เกลียดงาน ไม่สนุกในการทำงาน เว้นไว้แต่บางครั้งบาง

คราวเมื่อลืมความยึดมั่นถือมั่นในเรื่องตัวตน ก็ทำงานสนุกสรวลเสเฮฮากันไปพักหนึ่ง ขณะนั้นก็เรียกว่า "จิตว่าง" ทำงานสนุกหัวเราะร่าสรวลเสในขณะทำ ท่านอย่าได้เข้าใจผิดไปว่า จิตว่างหัวเราะไม่ได้ จิตว่างร้องเพลงก็ยังได้ แต่ไม่มีความถือมั่นยึดมั่นในอะไรเลย ดังนั้น มันจึงทำอะไรได้ทุกอย่างทั่วไปหมด แม้แต่ในขณะที่บริโภคอารมณ์ทางกามเรื่องระหว่างเพศ ก็ขอให้ทำไปด้วยจิตที่ประกอบด้วย สติสัมปชัญญะ อย่าได้ทำไปด้วยจิตที่กำลังมึนเมาด้วยกิเลสตัณหาอุปาทาน เพราะจะเป็นการกระทำที่แตกต่างกันมาก พระอริยเจ้าเกี่ยวข้องกับอารมณ์ด้วยสติสัมปชัญญะ แม้อารมณ์ในทางกามระหว่างเพศแต่ปุถุชนคนพาลไม่รู้เรื่องจิตว่างนั้น จะต้องเกี่ยวข้องกับอารมณ์ด้วยจิตที่มึนเมาด้วยกิเลสตัณหาอุปาทานเป็นแน่นอนจึงควรจะนึกกันให้มากว่า ชนิดไหนจะเป็นการเพิ่มความทุกข์ ชนิดไหนจะเป็นการบรรเทาความทุกข์ และเรื่องจิตว่างนั้นช่วยได้หรือไม่ได้ ขอให้เอาไปคิดกันตอนนี้ นี้เรียกว่าเป็นเรื่องที่เกี่ยวเนื่องอยู่ ในชีวิตประจำวันของคนทุกคน ไม่ใช่เรื่องที่จะเอาไปพูดกันที่นอกฟ้าป่าหิมพานต์ แต่ว่าเป็นเรื่องที่จะต้องพูดกันที่บ้าน ที่เรือน ที่บุตรภรรยาสามี ที่ยังครองเรือน นอนแออัดอยู่ด้วยบุตรภรรยา ลูบไล้กระแจะจันทน์ของหอมว่าขอให้ทำอย่างนั้นด้วยจิตที่ประกอบอยู่ด้วยสติสัมปชัญญะ อย่าเจือด้วยตัณหา อุปาทาน อย่างที่พระพุทธเจ้าตรัสแก่ฆราวาสว่า สุญญตานี้คือเรื่องที่เป็นประโยชน์ เกื้อกูลแก่พวกเธอทั้งหลายตลอดกาลนาน

อาตมาอยากจะบอกถึงประโยชน์อีกอันหนึ่งว่าเรายิ่งไม่เอานั่นแหละยิ่งได้ แต่คนเรามีตัณหาอุปาทานที่จะเอาเสียเรื่อยจึงไม่ได้ เรามีตัณหาอุปาทานจะเอานิพพาน เราเลยยิ่งไม่ได้เพราะเราอยากนิพพานด้วยความเห่อ ๆ ตาม ๆ เขาด้วยอวิชชา ดังนั้นยิ่งอยากยิ่งไม่ได้ ยิ่งจะเอามันยิ่งไม่ได้ เพราะมันอยากด้วยอวิชชา กลับยิ่งถอยหลังห่างออกไปจากนิพพาน แต่ถ้าเรายิ่งไม่เอานั่นแหละจะยิ่งได้ คือไม่มีกิเลสตัณหาอุปาทานที่จะเอามันมาเป็นของเรา เลยกลับไปอยู่ในตัวมันเอง คือการไม่มีตัณหาอุปาทานนั้นแหละเป็นการได้ ได้นิพพานในขณะนั้น บริโภครสของนิพพานในขณะที่ไม่เอานั่นเอง ฉะนั้นจึงเรียกว่ายิ่งไม่เอายิ่งได้ ถ้ายิ่งไม่เอาเลยก็ยิ่งได้หมด ยิ่งไม่เอาเลยนี้หมายความว่า "จิตว่าง" ขณะนั้นเป็นนิพพานชนิดหนึ่ง ไม่มีความทุกข์เลยเหมือนกัน ถ้าพูดให้ตรงกว่านี้ก็หมายความว่า พระอรหันต์ผู้หมดตัณหาอุปาทานนี้คือผู้ที่ไม่เอาเลย ท่านกลับได้หมด ได้นิพพานหมดโดยสมบูรณ์ คำที่พูดอย่างนี้มันฟังยากสำหรับคนที่ไม่เคยฟังมาเลย แต่เป็นความจริงที่สุด จึงขอฝากให้ลองเอาไปคิดดู นี้คือประโยชน์ของความว่าง

ทีนี้ถ้าขืนวุ่นมากนักแล้ว มันกลายเป็นตรงกันข้ามไปหมด เป็นว่าอวิชชานั่นแหละคือพระพุทธเจ้า หรืออวิชชานั่นแหละคือพระศากยมุนี เพราะว่าคนนั้นมีอวิชชา จึงต้องการพระศากยมุนี หรือพระพุทธเจ้า พอเราไม่มีอวิชชาก็ไม่ต้องการอะไร พอหมดอวิชชาก็หมดศากยมุนี ความรู้สึกนึกคิดที่อยากหรือที่หวังต่อพระพุทธเจ้านั้นจะไม่มี เพราะไม่ต้องการอะไร เพราะฉะนั้น อวิชชาจึงอยู่คู่กันกับสิ่งที่เราอยากเรา

ต้องการเสมอ พระพุทธเจ้าของบุคคลประเภทนั้นจึงได้แก่อวิชชา อวิชชาของบุคคลประเภทนั้นนั่นแหละคือพระศากยมุนีของเขา นี่แหละเป็นคำล้อเป็นคำด่าหรือเป็นคำอะไรก็อย่าได้ถือกันเลย แต่ว่าเป็นความจริงว่า ผู้ที่ยึดมั่นถือมั่นอย่างยิ่งแล้ว อวิชชานั่นแหละคือพระพุทธเจ้า แต่เมื่อมีจิตว่างมองเห็นตามที่เป็นจริงว่าไม่ต้องการอะไร พระพุทธเจ้าก็หายไปพระศากยมุนีก็หายไป แต่กลับเป็นตัวแท้ของพระพุทธเจ้า แต่เราไปเรียกเสียว่า "ความว่าง" ฉะนั้น การที่ว่างจริง ๆ นั่นแหละคือพระพุทธเจ้าจริง ๆ ภาวะที่ว่างจากกิเลสตัณหาอุปาทานความทุกข์อะไรทุกอย่างนั่นแหละคือพระพุทธเจ้าองค์จริง แต่เราไม่เรียกว่าพระพุทธ-เจ้า เราเรียกว่า "ความว่าง" ถ้าท่านฟังยังไม่เข้าใจก็เป็นเรื่องที่ต้องไปคิดดู แต่ถ้าท่านมองเห็นก็นับว่าเป็นการประหยัดเวลามาก เป็นเรื่องที่ลัดมากเพราะว่าเราได้ติดอยู่ในสิ่งที่เรายึดมั่นถือมั่นหลายอย่างหลายประการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็คือพระพุทธเจ้า พวกเราไม่กล้าคิดกล้านึกไปท่านองว่าจะสละพระ-พุทธเจ้า ทั้งที่พระพุทธเจ้านั้นก็เป็นเพียงอุปาทานของเรา ถ้าพวกเรายิ่งมีอุปาทานหนาแน่นขึ้นทุกที เราก็มีพระพุทธเจ้าอย่างของอุปาทานหนาแน่นขึ้นทุกที จนอาตมาบอกว่าอวิชชานั่นแหละคือพระศากยมุนี สำหรับบุคคลประเภทนั้น

ทีนี้คนที่ยึดถือมากก็จะเห็นไปว่ากิเลสนี้ต่างจากโพธิ โพธิคือความรู้การตรัสรู้ กิเลสคือความโง่ ความหลง อวิชชา ถ้ากล้าคิดก็จะมองเห็นได้ว่า มันเป็นเพียงความรู้ของจิตตามธรรมชาติด้วยกัน แต่แนวหนึ่งมันเป็นไปเพื่อทุกข์ อีกแนวหนึ่งมันเป็นไปเพื่อดับทุกข์ เผอิญว่ามนุษย์เราต้องการแต่ฝ่ายที่ดับทุกข์จึงไปยึดเอาฝ่ายที่เป็นโพธิกันอย่างหมดเนื้อหมดตัว แล้วก็ประกาศความเกลียดชังในฝ่ายที่เป็นกิเลส จนอย่างไม่มีอะไรเท่า นี้ก็เป็นการสร้างอุปาทานขึ้นมาใหม่ สร้างอุปาทานเป็นความเกลียดอย่างหนึ่ง ความรักอย่างหนึ่งขึ้นมาอีก เพราะฉะนั้นสำหรับบุคคลพวกนั้น กิเลสของเขาก็คือโพธิ โพธิก็คือกิเลส ไม่มีอะไรมากไปกว่านั้นและเนื้อแท้ก็เป็นอย่างนั้นอยู่แล้วโดยธรรมชาติ เราหลงแม้แต่เรื่องเล็ก ๆ น้อย ๆ เช่นว่าเรื่องกลางวันกับกลางคืนอย่างนี้ เราไม่เห็นว่าเหมือนกัน เราเห็นว่าตรงกันข้าม แต่ถ้าเราดูกันในอีกแง่หนึ่งแล้ว เราจะเห็นว่ามันเป็นเวลาเหมือนกัน ถ้าเราไปอยู่เหนือโลกให้มาก ๆ หรือไปดูโลกนี้มาจากดวงอาทิตย์ จะเห็นว่าเรื่องกลางวันกลางคืนนี้เป็นเรื่องหลอกลวงมายา แต่พอเราอยู่ในโลกนี้ เราเห็นว่าเรื่องกลางวันกลางคืนนี้เป็นเรื่องจริงอย่างยิ่ง นี่เพราะว่าสติปัญญาของเราถูกกักขัง ฉะนั้น เราต้องกล้าถอยออกมาจนถึงกระทั่งแนว ที่เห็นว่ากิเลส หรือโพธิเป็นสิ่งอันเดียวกัน คือ เป็นความรู้ของจิตตามธรรมชาติ แต่เผอิญความรู้ทางหนึ่งมันตรงกับความต้องการของมนุษย์ จึงได้รับการบัญญัติว่า กุศลคือฝ่ายดีฝ่ายที่ควรต้องการ นี้เรียกว่าเลือกที่รักผลักที่ชัง ถ้ายังเลือกที่รักผลักที่ชังก็หมายความว่ายังมีอุปาทานอยู่ถ้าหมดอุปาทานแล้วกิเลสกับโพธิก็คือ ของที่เราไม่เอาด้วยกันทั้งสองฝ่าย เราสลัดทิ้งออกไปทั้งสองอย่าง

มีจิตว่างนั่นแหละจึงจะเป็นโพธิแท้ขึ้นมา และอยู่เหนือความทุกข์ได้ มีใครบ้างที่จะกล้าออกมาถึงแนวนี้ คือถึงแนวที่จะร้องประกาศว่า กิเลสกับโพธิเป็นสิ่งเดียวกัน หรืออวิชชากับพระศากยมุนี คือของสิ่งเดียวกัน นี้หมายถึงบุคคลที่รู้จักอุปาทานอย่างดียิ่งจนไม่ให้อุปาทานนั้นหลอกลวงตนเองได้อีกต่อไป นี้นับว่าเป็นเรื่องที่แปด ที่อยากจะฝากไว้ในฐานะที่เป็นเรื่องที่เรายังเข้าใจกันไม่ได้ อาตมาประสงค์อย่างยิ่งว่า อยากจะให้ท่านเอาไปพินิจพิจารณาดูเพื่อให้เข้าใจ

สำหรับเรื่องที่เก้านี้ไม่มีอะไรมากนักแต่อยากจะขอร้องวิงวอนย้ำว่า ความเชื่ออย่างงมงายนั้นมีไม่ได้ในพุทธศาสนา ขออย่าให้มีความเชื่ออย่างงมงายในวงของพุทธบริษัทเราการเชื่อผู้อื่นอย่างดายไป เขาว่าอย่างไรเราก็ว่าอย่างนั้นไม่มีในพุทธศาสนา ถ้ามีก็ไม่ใช่พุทธศาสนา เราจะต้องเชื่อเอง เห็นเอง ปฏิบัติเอง ได้ผลเอง ไม่พึ่งผู้อื่น ฉะนั้น การให้เชื่อผู้อื่น จึงไม่มีในคำสอนของพุทธศาสนา อย่างที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น ว่าแม้พระพุทธเจ้าก็ยังต้องไม่เชื่อทันที จนกว่าจะได้เข้าใจเป็นความเห็นของตนเอง แจ่มแจ้งเอง เหตุผลของเราเองก่อนแล้ว เราจึงเชื่อ ดังนั้น สิ่งที่เรียกว่า "ลัทธิ" จึงมีไม่ได้ในพุทธศาสนา เพราะว่าลัทธิในที่นี้ หมายความถึงสิ่งที่บัญญัติขึ้นให้เชื่อให้ถือเอาไปอย่างงมงายดาย ๆ ไปเท่านั้นเอง ในศาสนาที่เขามีความเชื่อเป็นหลักการนั้น เขาอาจจะมีมติที่เขาตั้งไว้อย่างเด็ดขาดตายตัวไม่ให้วิพากษ์วิจารณ์ไม่ให้แย้ง อย่างนี้พุทธศาสนามีไม่ได้ แม้ว่าเราจะมาประชุมกันเอาหลักพระไตรปิฎกทั้งหมดมาคัดเลือกแล้วร้อยกรองและบัญญัติเป็นประโยคเป็นคำสำหรับให้ไปท่องจำ ให้ถือเป็นของเด็ดขาดเป็นมติขึ้นมาอย่างนี้ มีไม่ได้ในพุทธศาสนา ขืนทำอย่างนี้ก็ไม่เป็นพุทธศาสนาขึ้นมาทันทีเพราะพระพุทธเจ้าท่านได้ห้ามไว้แล้วในกาลามสูตรว่า อย่าเชื่อเพราะผู้พูดเป็นครูของเรา อย่าเชื่อเพราะมันมีกล่าวอยู่ในปิฎก กระทั่งว่าออกมาจากพระโอษฐ์เองก็อย่าพึ่งเชื่อ มิฉะนั้นจะกลายเป็นพุทธศาสนาใหม่เป็นพุทธศาสนาเนื้องอกที่ไกลออกไปอีก ดังนั้น ไม่ควรพูดว่าใครไม่เรียนพระอภิธรรมผู้นั้นจะตกนรก หรือว่าผู้ที่จะรอดตัวได้ก็ต้องเรียนอภิธรรมเท่านั้น พูดอย่างนี้มันเป็นมติดังว่า ควรปล่อยให้เขามองเห็นเอง รู้จักเองและรู้จักเจาะลงไปยังสิ่งที่เป็นความดับทุกข์ได้ แล้วก็ทำการศึกษาเล่าเรียน อย่าไปบังคับเขาว่าถ้าไม่เรียนแล้วจะตกนรก ไม่ควรจะสร้างมติอย่างนี้ขึ้นมาโดยปริยาย เพราะจะทำให้ไม่เป็นพุทธศาสนา ประโยคอย่างอื่น ๆ ยังมีอีก ชอบพูดกันอยู่ และก็บังคับให้เชื่ออย่างนี้ ไม่ควรจะมีในของพุทธบริษัท อาตมามีความเห็นอย่างนี้ นี้เป็นเรื่องที่เก้า

ทีนี้เรื่องสุดท้าย ขอให้อภัยอย่าถือเป็นเรื่องส่วนตัว อาตมาขอบอกกล่าวว่า บุคคลที่เรียกตนเองว่า "พุทธทาส" นั้น เป็นเพียงฝุ่นธุลีเม็ดหนึ่งในบรรดาฝุ่นธุลีทั้งหลาย ใต้พระบาทของพระพุทธเจ้ามาเกิด หรือจะไม่ใช้คำว่ามาเกิดเพราะดูเป็นการยึดมั่นถือมั่น ก็ว่ามันมีวิวัฒนาการของมันเองมาโดยไม่เป็น

เจตนาของใคร ดังนั้น ขออย่าได้เพ่งเล็งในตัวอาตมาว่าเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ เป็นตัวดีตัวเด่น จะเป็นผู้ที่ควรเพ่งเล็ง แต่ควรถือว่าเป็นฝุ่นธุลีเม็ดหนึ่งในบรรดาฝุ่นธุลีมากมายใต้พระบาทของพระพุทธเจ้ามาเกิดเพื่อทำหน้าที่ตามความสามารถของตน ดังนั้น ไม่ต้องถือว่าอาตมาพูดเพราะว่าพระพุทธเจ้าพูดยังขอร้องไม่ให้เชื่อ เมื่ออาตมาพูดก็ยิ่งขอร้องไม่ให้เชื่อ ให้ถือเสียว่าใครก็ได้ เพียงแต่ขอให้เอาไปคิดดูว่าเผื่อมันจะมีประโยชน์บ้างเท่านั้นเอง ฉะนั้น จึงไม่มีอะไรที่จะต้องเกี่ยวข้องกับอาตมาในบรรดาเรื่องที่พูดไปแล้วทั้งหมดนี้ เพราะอาตมาได้กล่าวว่า สิ่งซึ่งเรายังเข้าใจกันไม่ได้ คำว่าเราหมายถึงพวกเราพุทธบริษัททุกคน ทั้งภิกษุภิกษุณี อุบาสกอุบาสิกา ฉะนั้น เราไม่ต้องถือว่าเป็นเรื่องของใคร แต่เป็นเรื่องที่พวกเราจะต้องนึกว่าความขัดแย้งต่าง ๆ นั้น ย่อมเป็นอุปสรรคแห่งการตั้งอยู่ หรือความเจริญรุ่งเรืองของการปฏิบัติธรรมะ หรือการตั้งอยู่ของพระศาสนา เราจะเห็นได้ว่าข้อขัดแย้งนี้เป็นอุปสรรคอย่างยิ่ง การวิวาทนี้เป็นสิ่งเลวร้ายอย่างยิ่ง พระพุทธเจ้าตรัสว่า บริษัทของพระผู้มีพระภาคเจ้า เจริญได้ด้วยอาการอย่างนี้ คือการว่ากล่าวตักเตือนกันได้และยังกันและกันให้ออกจากโทษหรืออาบัติได้ สิ่งใดเป็นความชั่วต้องช่วยกันดึงออกมาให้ได้และว่ากล่าวชี้แจงพูดจากันได้ เดี๋ยวนี้เราพูดจาชี้แจงกันไม่ได้ พวกมหายานมีมติไปอย่างหนึ่ง พวกเถรวาทมีมติไปอย่างหนึ่ง ล้วนแต่เป็นอุปาทานทั้งนั้น พุทธศาสนาแท้จริงนั้นไม่เป็นเถรวาทไม่เป็นมหายาน ขอย้ำอีกครั้งหนึ่งฝากไว้อย่างมั่นคงว่า พุทธศาสนาแท้จริงของพระพุทธเจ้าไม่ใช่เถรวาท ไม่ใช่มหายาน เถรวาทก็เพิ่งเกิดและเพิ่มเติมอะไร ๆ มากขึ้นตามแบบของเถรวาท มหายานก็เกิดหลังมาอีก แล้วก็แก้ไขเพิ่มเติมอะไร ๆ ตามแบบของมหายาน แต่ว่าด้วยเจตนาดีด้วยกันทั้งสองฝ่ายข้อขัดแย้งมันมีเพราะอุปาทานเป็นตัวกูเป็นของกู เป็นตัวเขาเป็นตัวเราขึ้นมา เลยไม่สามัคคีกัน พระพุทธศาสนาก็ไม่เจริญรุ่งเรืองเท่าที่ควรจะเจริญรุ่งเรือง

ลัทธิต่าง ๆ เกิดขึ้นมาก็เพราะความเห็นขัดแย้งกันในบรรดามหายานก็แตกแยกกันเป็นหลายสิบลัทธิ ในฝ่ายเถรวาทก็ยังมีแตกแยก จนกระทั่งเปลี่ยนแปลงเป็นนั่นเป็นนี่ไป ไม่สมัครสมานสามัคคีกันได้ เพราะสิ่งที่เข้าใจผิดกันอยู่เรียกว่าสิ่งที่ยังเข้าใจผิดกันอยู่นี้ก็ดูพอจะทำเนา แต่ที่นี้เรื่องจะไม่เป็นอย่างนั้น จะเป็นถึงว่าสิ่งที่รู้สึกว่ายังเข้าใจกันไม่ได้ ในเวลานี้อย่างไร ๆ เสีย เราก็ยังอาจจะเข้าใจอะไรกันไม่ได้ ทีนี้มันจะเลยไปอีกว่าเรายังไม่อาจจะเข้าใจกันไปได้อีกนาน จนกระทั่งเราตายไปจากกัน จนกระทั่งศาสนาล่มจมไปด้วยกัน แล้วก็ยังเข้าใจกันไม่ได้ ทั้งหมดนี้คือสิ่งที่อาตมาเรียกว่าสิ่งที่รู้สึกว่าเรายังไม่อาจจะเข้าใจกันได้หรือเรายังเข้าใจผิดกันอยู่ ทั้งหมดนี้อาตมามิได้หมายความว่าฝ่ายไหนถูกฝ่ายไหนผิด ใครถูกใครผิด อาตมาถูกหรือผิด อย่างที่ได้กล่าวแล้วข้างต้น ขออย่าได้นึกว่าใครถูกใครผิดเป็นอันขาด นั้นเป็นเรื่องกิเลสตัณหาอุปาทานโดยตรง ขอให้นึกแต่ว่าสิ่งใดถูกหรือสิ่งใดผิดหรือว่าอย่าไปนึกว่าสิ่งใดถูกสิ่ง

ใดผิด ให้นึกแต่เพียงที่พระพุทธเจ้าท่านต้องการ คือให้นึกว่าสิ่งใดดับทุกข์สิ่งใดไม่ดับทุกข์ ความรู้ความคิด การประพฤติการปฏิบัติอย่างไรดับทุกข์ อย่างไรไม่ดับทุกข์ ในบรรดาสิ่งที่ตรงกันข้ามเป็นคู่ ๆ เท่าที่ได้กล่าวมาแล้วทั้งหมดนี้ มีความคิดในแง่ไหน มีการกระทำอย่างไร จึงจะเป็นไปเพื่อความดับทุกข์ นั่นแหละจะได้รับประโยชน์อย่างยิ่งจากการที่เราได้มาพบกัน ดังนั้น การกล่าวทั้งหมดนี้ จึงเป็นเพียงเรื่องที่ขอร้องให้เอาไปพิจารณาดูเอง หรือเลือกเองว่า อย่างไหนจะเป็นประโยชน์กว่ากัน เลิกร้างการตั้งตนเป็นปฏิปักษ์ต่อกัน โดยไม่มีส่วนเหลือโดยประการทั้งปวง อาตมารู้สึกว่าการบรรยายนี้พอสมควรแก่เวลาแล้ว ขอยุติการบรรยายลงเพียงเท่านี้.

สิ่งที่ไม่รู้จักอิ่ม
โดย
ภิกขุปัญญานันทมุนี

ในธัมมิกสูตร พระศาสดาทรงเปรียบร่างกายของมนุษย์ว่าเป็นเช่นกับจอมปลวกกลางคืนเป็นควัน กลางวันเป็นเปลวอยู่เสมอ การที่ทรงเปรียบสรีระร่างกายว่าเป็นจอมปลวก ก็เพราะมันมีอาการสั่งสมขึ้น และเป็นที่อยู่ของนานาสัตว์ ในตัวเรานี้ ถ้าพิจารณาดูตั้งแต่ศีรษะถึงเท้าแล้วจะเห็นว่ามีอะไรมากมายหลายอย่าง สิ่งที่มีชีวิตก็อยู่ในร่างกายนี้ แต่ส่วนมากมันอาศัยเป็นโทษแก่ร่างกายเรา จึงเรียกมันว่าเชื้อโรคนั่นเอง ท่านจึงเรียกร่างกายนี้ว่า โรค นิทฺทํ เป็นที่มานอนของโรคนานาชนิด จอมปลวกคือร่างกายนี้มีรูเข้าออกอยู่ ๕ รูด้วยกัน รูทั้งห้าเป็นทางนำเข้าไปซึ่งสิ่งต่าง ๆ อันก่อให้เกิดความรู้สึกนึกคิดในสิ่งนั้น ๆ ตานำรูป หูนำเสียง จมูกนำกลิ่น ลิ้นนำรส กายนำสัมผัสถูกต้องได้เข้าไป ทุกอย่างไหลเข้าไปหาใจทั้งนั้น ใจนี้มีสภาพเหมือนถุงใหญ่ที่บรรจุ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสนานาชนิด และไม่เคยเต็มสักทีมีเท่าใดเท่าใดก็ใส่เข้าไปเถิด ความเต็มของใจไม่มี ทำไมใจจึงไม่เต็ม เพราะใจมีความอยากได้ในสิ่งนั้น ๆ อยู่เสมอ ความอยากที่ภาษาธรรมะเรียกว่าตัณหานี่แหละ เป็นสิ่งพร่องอยู่เสมอ มันเต็มได้ยาก คนเราจึงมีปกติดิ้นรนอยู่ในสิ่งต่าง ๆ เสมอ ได้สิ่งนี้แล้วยังไม่พอ อยากได้สิ่งอื่นต่อไปอีกได้มาแล้วก็รัก และถนอมไม่อยากให้มันจากไปเสียถ้ามันจากไปก็เป็นทุกข์เป็นร้อน อยากแสหาของใหม่ต่อไปอีก ถ้าการแสวงหานั้น ได้มาโดยทางสุจริตก็ดีหน่อย แต่ถ้าทางสุจริตไม่อำนวยประโยชน์ให้ตนแล้ว เขามักหาทางออกในทางทุจริตเสมอ โลกนี้จึงมีอาการขัดกันแย้งกันอยู่เสมอ เพราะความอยากของคนเป็นเหตุนั่นเอง

มนุษย์ผู้ฉลาดและเข้าใจหาทรัพย์มาเป็นของตน จึงได้ค้นหาวิธีการที่จะปรนปรือความอยากล่อความต้องการของมนุษย์ให้เกิดขึ้น เขาจึงคิดอะไรต่าง ๆ ขึ้นหลายประการทั้งหมดล้วนเป็นอาหารของตา หู จมูก ลิ้น กาย ทั้งนั้น ข้ามจากนี้ไปไม่ได้ ทุกคนมีกิเลสและต้องการเร้ากิเลสของกันและกัน จึงได้คิดประดิษฐ์อะไรต่าง ๆ ขึ้น ก็สิ่งที่ชาวโลกทั่วไปต้องการนั้นไม่มีอะไร นอกไปจาก รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสเท่านั้น และท่านกล่าวว่า รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ของเพศตรงกันข้ามนั่นแหละเป็นที่ต้องการกันนัก หญิงย่อมปรารถนาในชาย ชายก็ย่อมปรารถนาในหญิง แต่ผู้หญิงมีปกติละอายมาก ชอบซ่อนเร้น ไม่หลึ่งตึงตังแบบผู้ชาย แม้จะมีความต้องการอะไรเท่าใดก็ไม่แสดงออก และการไม่แสดงออกอย่างตรง ๆ นี่แหละ ทำให้ผู้ชายปวดหัวไปตาม ๆ กัน เพราะแบบที่แสดงโดยอ้อมนั้นเขาเรียกกันว่า มายานั่นเอง ผู้หญิงเป็นเจ้าแห่งมายา มีเหลี่ยมในการที่จะล่อผู้ชาย ให้ติดกับตนได้ง่ายและหลายวิธี วิธีนั้น ๆ ก็อาศัยรูป

เสียง เป็นต้น นั่นเอง จะยกตัวอย่างให้เห็นง่าย ๆ เช่นการแต่งตัวของผู้หญิงในสมัยก่อนไม่เหมือนสมัยนี้ คนสมัยก่อนมีความรู้สึกในกามารมณ์น้อยกว่าคนในปัจจุบัน เด็กชาย - หญิงสาวอายุ ๑๗-๑๘ ปี ยังเปลือยกายอาบน้ำในลำธาร บางทีก็อาบรวมกันทั้งสองเพศ ก็ไม่มีอะไรเกิดขึ้นเลย ความรู้สึกในกามไม่ถูกเร่งเร้าให้เกิดเพราะเป็นอยู่กันตามธรรมชาติ เราไม่มีมายาการปรุงแต่งชายหญิงได้ เคยเห็นกันมาอย่างใดก็เห็นอยู่อย่างนั้น ไม่เปลี่ยนแปลง ความเลอะเทอะในทางกามจึงมีน้อย

ในสมัยนี้เด็ก ๆ ถูกกระตุ้นเตือนโดยทางอ้อมมาก พออายุได้ ๑๒ - ๑๓ ปี ก็มีความรู้สึกในทางกามแล้ว เนื่องจากสิ่งยั่วมีมากขึ้น เช่นหนังสือเริงรมย์ หนัง ละคร การแต่งตัวในรูปแปลก ๆ เข้าทุกที อันการแต่งกายของผู้หญิงจะเป็นในรูปใดก็ตามจุดมุ่งก็เพื่อให้ชายสนใจเท่านั้น รูปของเสื้อผ้าจึงใหม่และแปลก ๆ เข้าทุกที แบบใดเก่าแล้วต้องยกเลิกกลายเป็นของจืดไปเสีย ต้องหาแบบใหม่ ๆ ต่อไปอีก ใครได้แต่งตัวแบบใหม่ ๆ แล้วก็สบายใจ มิใช่สบายใจตรงที่แบบเสื้อ สบายใจเพราะเพศตรงกันข้ามจะสนใจตนมากขึ้นเท่านั้น ทำไมผู้หญิงจึงเอาดอกไม้ติดมวยผม เพื่อความหอมแก่จมูกของตนเองหรือ เปล่า แต่เพื่อความโก้และจูงใจให้เขาอื่นหันมามองตน ตนจะได้สบายใจเท่านั้น ใส่เสื้อแล้วยังเอารูปหนู ช้าง และรูปอะไรต่าง ๆ แขวนตุ้งติ้งที่หน้าอกนั้นเพื่ออะไร เพื่อให้เกิดความสนใจ คนจะได้ดูรูปเล็ก ๆ ก่อน แล้วจะดูต่อไปถึงอกอันนูนเด่งของตน เป็นเชิงอวดอกไปในตัว การตัดผมในรูปต่าง ๆ เพื่อให้เหมาะกับใบหน้า ก็เพื่อให้เกิดการชวนดูและสนใจขึ้นเท่านั้น ผ้านุ่งค่อยสูงขึ้นทุกที แม้ต่ำก็พยายามเปิดช่องโน้นนิดนี้หน่อย เวลาเดินจะได้แลบให้เห็นร่างกายบางส่วน เป็นการชวนผู้ชายไปในตัว เสื้อก็พยายามตัดรัดรูปรัดทรง ให้มีความพิศวาทมากขึ้น การเปิดหน้าเปิดหลังก็ดี ใช้ผ้าดอกสีต่าง ๆ ก็ดี ไม่มีความมุ่งหมายเป็นอย่างอื่น นอกจากชวนดู เป็นอาหารทางตาเท่านั้น นี่เป็นเรื่องปกติของความเป็นอยู่ นอกไปจากนั้นยังมีการกระทำอะไรบางอย่าง เป็นทางให้เกิดความสนุกสนานทางใจ เช่นหนัง ละคร เป็นต้น หนังที่มาจากนอกในสมัยก่อน การแสดงไม่สู้โลดโผนนัก การแต่งตัวก็ไม่ไปจนเกินไป แต่ในสมัยนี้กิเลสของพวกฝรั่งไปไกลกว่าชาวเอเชียเสียอีก จึงได้ทำหนังให้บ้าไปในทางกามมากขึ้นทุกที การนุ่งน้อยห่มน้อย การกอดจูบกันในท่าต่าง ๆ จนทำเอาคนดูมีใจผิดปกตินั้น เรามุ่งปลุกกิเลสของมนุษย์กันทั้งนั้น โลกนี้จึงมีบ้ามากขึ้นทุกที การเต้นรำแบบตะวันตก กำลังแพร่หลายในเมืองไทย มีงานชุมนุมที่ไหน ก็มีการเต้นรำกันที่นั่นมันเป็นเรื่องห้ามยาก เพราะเป็นเรื่องของกิเลสทุกคนพอใจดู พอใจเต้นกันทั้งนั้น ไม่มีโอกาสใดแล้วที่จะได้กอดผู้หญิงสาว ไม่สาวอย่างเสรี นอกจากเวลาเต้นรำ ยิ่งเต้นท่าโลดโผนยังแถมได้หอมปากเสียด้วย เมื่อก่อนการเต้นรำเป็นของพวกผู้หญิงชั้นต่ำ แต่ในสมัยนี้หญิงชั้นสูงก็ได้ลดความสูงทางใจ ลงไปเท่าเทียมกับหญิงชั้นต่ำแล้ว มิใช่แต่คนสามัญเท่านั้น เจ้านายผู้ทรงเกียรติก็ยังไปเต้นรำกับหม่อมให้คนเขาดูได้ เขาถือ

กันว่าเป็นการไม่ถือพระองค์ เป็นความดีอีกแบบหนึ่งของสังคมที่กำลังเดินไปสู่ความป่าเถื่อนในระบอบของโลกใหม่กัน ใคร ๆ ก็กล่าวว่า การเต้นรำแบบตะวันตกนั้น เป็นเครื่องหมายของความเจริญแบบหนึ่ง ถูกแล้ว มันเป็นความเจริญของพวกบ้ากาม มีใจหมกมุ่นแต่ในทางความสุขที่เป็นเนื้อหนังอย่างเดียว หาได้คิดให้รอบคอบไปถึงทางแห่งความเสื่อมทางจิตใจของคนชั้นหลังไม่ คดีหย่าร้างการฆ่าตัวตายเพราะพลาดรักมีขึ้นชุกชุม นั้นมิใช่เรื่องอะไร นอกจากว่าความหมกมุ่นในความสุขทางเนื้อหนังเกินไปนั่นเองก่อให้เกิดขึ้น

ในเรื่องเสียง กลิ่น รส สัมผัส ก็เช่นเดียวกัน มันเป็นสิ่งก่อให้เกิดความอยากและไม่รู้จักพอกันทั้งนั้น คนผู้หลงไหลในกามคุณเกินไป จึงเกิดทุกข์เสมอ ดังพุทธภาษิตที่มีมาในชาดกว่า "ผู้ใดที่เสพวัตถุกาม และกิเลสกาม เพราะไม่เห็นโทษในอนาคต ผลที่สุดวัตถุกิเลสกามที่เขาเสพ ย่อมฆ่าผู้นั้นเสียเหมือนผลไม้มีพิษฆ่าบุคคลที่กินเข้าไปเสียฉะนั้น"

คำว่า "วัตถุกาม" หมายถึงสิ่งอันน่ารักใคร่พึงพอใจ มีรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส เป็นต้น "กามคุณห้า" ก็เรียก

"กิเลสกาม" หมายถึงกิเลสเป็นเหตุให้ใคร่ในกามคุณห้านั้น เช่นราคะความกำหนัด เป็นต้น

ในชาดกอีกเรื่องหนึ่ง ทรงสอนภิกษุให้เห็นโทษของกามคุณห้า ว่าไม่ควรใยดีอย่างไร

"ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย กามคุณทั้งห้า ตามธรรมดาก็น่ารื่นรมย์ยินดีในเวลาบริโภคอยู่บ้าง ก็แต่ว่าการบริโภคกามคุณนั้น ถ้าจะเปรียบแล้วก็ไม่ผิดอะไรกับการบริโภคผลไม้มีพิษ เพราะจะทำให้ผู้บริโภคต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่สิ้นกาลนาน อันผลไม้มีพิษนั้นสีงาม กลิ่นหอม รสก็อร่อย แต่ถ้าผู้ใดบริโภคเข้าไปแล้ว พิษของมันอาจเข้าไปกัดในลำไส้ให้ถึงตายได้"

ธรรมภาษิตที่ยกมาอ้างเป็นตัวอย่างข้างบนนี้ก็เพื่อให้เห็นและจะได้พิจารณากันเสียบ้าง อย่ามัวเมากันให้มากเกินไปในสิ่งอันจักเกิดโทษ มิได้มุ่งหมายที่จะชวนท่านผู้อ่าน ให้เลิกการบริโภคกามเสียอย่างเด็ดขาด เพราะทราบดีอยู่ว่า เลิกกันยากเต็มที แต่ที่พูดเพื่อให้รู้จักพอดีพองามในการบริโภคนั้น ๆ อย่าปล่อยใจของตนไปตามอำนาจของความอยาก เพราะแม้จะกินสักเท่าใดเท่าใด ก็ไม่อิ่มไม่พอ ของที่กินไม่อิ่มจะกินให้อิ่มนั้นไม่ได้ จงกินแต่พอดี เพื่อสืบพันธุ์ของตนไว้เท่านั้น

ในเรื่องกามนี้สัตว์เดรัจฉานมีการเสพน้อยกว่ามนุษย์ ปีหนึ่งสุนัขมีฤดูกามเพียงสองฤดูเท่านั้น พ้นนั้นแล้วมันก็อยู่เฉย ๆ ไม่เห็นยุ่งกันนักมนุษย์เราถ้ามีความใคร่เกินพอดีก็น่านึกละอายสุนัขอยู่บ้างเหมือนกัน ถ้าหญิงชายรู้จักพอดีในเรื่องนี้ ความสุขสงบจะเกิดแก่ครอบครัว ลูกที่เกิดมาก็จะเป็นคนดีว่านอนสอนง่าย ไม่เป็นการยากแก่การอบรมในเวลาโตขึ้น และเพื่อให้ผู้อ่านได้พิจารณาโทษของกามยิ่งขึ้นไปอีก จึงขอนำโทษของกามมากล่าวแถมอีกนิด.....

๑. กาม เปรียบเสมือนร่างกระดูกสุนัขที่มีความหิว ไปเที่ยวหาอาหารตามใต้ถุนบ้าน หาอะไร ๆ ก็ไม่ได้ ได้แต่กระดูกหมูแห้ง ๆ ไปหนึ่งท่อน มันก็ดีใจมากคาบไปนอนแทะอยู่ในที่ลับ รสอร่อยอันใด ๆ ที่เกิดจากกระดูกนั้นไม่มี แต่สุนัขมีความอยาก แทะไปน้ำลายก็ออกมากเข้าแล้วก็กลืนกิน โดยคิดว่าอร่อยเต็มที่ คนที่เสพกามก็มีสภาพเห็นปานนั้น ถ้าคนมีใจเป็นปกติ ทำการเสพไม่ได้ ต่อเมื่อใดความอยากท่วมความรู้สึกผิดชอบ เมื่อนั้นแหละตนก็หลับตาแบบหมีกินผึ้ง ลืมความเป็นมนุษย์หมด เขาจึงกล่าวว่าเรื่องของกามเป็นเรื่องของความเมาความบ้าจนลืมตัวจึงจะดี

๒. กามเปรียบเหมือนชิ้นมังสะที่เป็นของแร้งกาแย่งกินสัตว์ตายตัวหนึ่งถูกทิ้งไว้ในทุ่งนา กาแร้ง แมลงวันเป็นฝูงมาได้ตอมแย่งกันกินสิ่งนั้น ฉันใด กามคุณ ก็เปรียบกับของเน่าเหม็นแบบนั้น ไม่มีกลิ่นที่น่าชวนชมของคนดีเลย คนเมาเท่านั้นจึงดมได้

๓. กามเปรียบเหมือนคบเพลิงที่บุรุษถือทวน เวลาลมจัด เราถือคบเพลิงทำด้วยฟางข้าวถือทวนลมไป ไฟก็ไหม้คบมากเข้าทุกที ไม่ช้าก็ไหม้มือพองได้ กามคุณเป็นของร้อนทั้งก่อนจะได้ ขณะได้มาอยู่ได้สมใจแล้วก็ยังร้อนอีก เป็นเรื่องร้อนไม่รู้จักจบ

๔. กามเปรียบเหมือนหลุมที่เต็มไปด้วยถ่านเพลิง หลุมถ่านเพลิงมีไฟลุกแดงรุ่งโรจน์ ใครแหย่มือเท้าลงไปก็ร้อนปวดฉันใด กามคุณมีความทุกข์เจืออยู่มาก ผู้ที่ตกลงในหลุมกามแล้วย่อมร้อนกายใจเสมอ

๕. กามเปรียบด้วยการนอนฝัน พอตื่นขึ้นฝันก็หายไปเท่านั้น

๖. กามเปรียบเหมือนของยืมเขามาใช้ ใช้ได้เพียงชั่วคราวก็ต้องส่งคืนแก่เจ้าของเขาไป มันมิใช่ของเราอย่างแท้จริง

๗. กามเปรียบด้วยผลไม้กลางป่าหาเจ้าของมิได้เป็นที่ต้องการของคนมาก ของอย่างเดียวถ้ามากคนต้องการ ความแก่งแย่งกันย่อมเกิดขึ้นเพราะความมุ่งหมายรวมกัน ชาวโลกต้องรบราฆ่าฟันกันจนถึงตายนั้น เนื่องมาจากความต้องการในกามคุณนี่เอง

๘. กามเปรียบเหมือนคนประหารสัตว์หรือคนด้วยกัน ด้วยหอกที่เป็นเงี่ยงแทงเข้าไปแล้วจึงออกยาก ทำให้เกิดความลำบาก คนเราที่ก้าวพลาดเข้าไปสู่วงจรของกามคุณแล้วเป็นการยากนักที่จะถอนตนออกได้ เพราะกามคุณเป็นยางเหนียวที่ทำให้ติด ให้อาลัย จนถอนออกไม่ได้ ฉะนั้น ผู้ที่ยังมิได้ตกลงไปจึงต้องระมัดระวังอย่ายอมให้ตกลงไปง่าย ๆ เป็นอันขาดจะเดือดร้อน

๙. กามเปรียบเหมือนเขียงสับเนื้อ ธรรมดาเขียงเป็นที่รองรับเนื้อ และมีดที่เขาสับลงไปต้องเป็นภาระหนัก ถ้ามันรู้สึกได้คงบ่นปวดไปตลอดวัน แต่ทว่า มันเป็นเขียงจึงมิได้พูด คนที่ติดตังของกาม

แล้ว ก็เป็นเขียงให้ถูกโขกสับเสมอไป ไม่หยุดยั้ง ผลัดกันเป็นเขียงถูกสับถูกฟันเรื่อยไปไม่หยุด น่ารำคาญอยู่มาก

๑๐. กามเปรียบเหมือนศีรษะอสรพิษอันธรรมดา หัวของอสรพิษย่อมมีเขี้ยวมีงาติดอยู่ และเป็นอันตรายแก่ผู้ไปแตะต้องเข้าฉันใด เรื่องของกามคุณก็เป็นโทษแก่ผู้ส้องเสพ ฉันนั้น

มีคนจำนวนมากบ่นกลุ้มใจในการครองเรือนของตน แต่ทั้ง ๆ กลุ้ม ออกไม่ได้ ต้องทนอยู่ต่อไป ก็เพราะเขาถูกผูกไว้ด้วยโซ่อันหย่อนยาน เบา ๆ หลวม ๆ แต่มั่นคงแก้ออกไม่ได้ จึงต้องทนรับทุกข์เรื่อยไปตลอดกาล เขาเป็นนักโทษที่น่าสงสาร เพราะเขาหลงติดในสิ่งที่กินเท่าใดก็ไม่พอมีเท่าใดก็ยังจนเป็นสิ่งที่ไม่เคยทำคนให้อิ่มเลย

เจ้ากามเอ๋ย เจ้าร้ายกาจนัก เจ้าล่อคนเก่ง ประตูของเจ้ากว้างเปิดไว้ให้คนเข้า เข้าแล้วเจ้าไม่ยอมให้ออก เพราะเจ้าเข้าใจปรนปรือเอาใจเขา จนทำให้ผู้เข้าไป หมดความเป็นตนเองตกอยู่ในอำนาจของเจ้า มอง ฟัง ลิ้ม ดม สัมผัส เท่าใด ๆ ไม่เคยอิ่มสักครั้งเดียว ข้าจึงไม่ยุ่งกับเจ้าหรอก.

ปัญญานันทมุนี

เรื่องของพุทธทาสภิกขุ

เรียนพุทธศาสนา ใน ๑๕ นาที

– – – –

"..แน่ะเธอ ! ในร่างกายที่ยาวประมาณวาหนึ่ง อันมีพร้อมทั้งสัญญาและใจนี้นั่นเอง ฉันได้บัญญัติโลก เหตุให้เกิดโลก ความดับของโลก และทางให้ถึงความดับของโลกไว้"

(พุทธภาษิต จตุก. อํ. ๒๑/๖๒/๔๔)

นับตั้งแต่กาลที่โลกอันว่างเปล่าเริ่มกลายเป็นมนุษย์โลกขึ้น เมื่อหลายแสนปีมาแล้ว มนุษย์ได้ใช้มันสมองแสวงหาความสุขใส่ตนเป็นลำดับ ๆ มาทุก ๆ ยุค จนในที่สุดเกิดมีผู้สั่งสอนลัทธิแห่งความสุขนั้นต่าง ๆ กัน ตัวผู้สอนเรียกว่าศาสดา คำที่สอนเรียกว่าศาสนา ผู้ที่ทำตามคำสอนเรียกว่าศาสนิก ทุก ๆ อย่างค่อยแปรมาสู่ความดียิ่งขึ้นทุกที่ สำหรับคำสอนชั้นโลกิยะหรือจรรยา ย่อมสอนมีหลักตรงกันหมดทุกศาสนา หลักอันนั้นว่า จงอย่าทำชั่ว จงทำดี ทั้งต่อตนเองและผู้อื่น ดังที่ทราบกันได้อยู่ทั่วไปแล้ว แต่ส่วนคำสอนขั้นสูงสุดที่เกี่ยวกับความสุขทางใจอันยิ่งขึ้นไปนั้น <u>สอนไว้ต่างกัน</u> ศาสนาทั้งหลายมีจุดหมายอย่างเดียวกัน เป็นแต่สูงต่ำกว่ากันเท่านั้น

ทุกองค์ศาสดา เว้นจากพระพุทธเจ้า สอนให้ยึดเอาสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ซึ่งสาวกไม่มีความรู้พิสูจน์ว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์สูงสุด เป็นผู้สร้างโลกและอำนวยสุขแก่สัตว์โลก เป็นที่พึ่งของตน ให้นับถือบูชาสิ่งนั้นโดยแน่นแฟ้นปราศจากการพิสูจน์ทดลองแต่อย่างใด เริ่มต้นแต่ยุคที่ถือผี ถือไฟ ถือดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ และดวงดาวต่าง ๆ มาจนถึงยุคถือพระเป็นเจ้า เช่น พระนารายณ์ และพระพรหมของศาสนาฮินดู, พระยโฮวาของศาสนาคริสเตียนและยิว และพระอหล่าของอิสลาม ต่างสอนให้มอบความเชื่อในพระเจ้าเหล่านั้นแต่ผู้เดียว ว่าเป็นผู้มีอำนาจเหนือสิ่งใดทั้งหมด ทั้ง ๆ ที่ไม่ต้องรู้ว่า ตัวพระเจ้านั้นเป็นอะไรกันแน่ และผิดจากหลักธรรมดาโดยประการต่าง ๆ

ต่อมา เมื่อสองพันปีเศษมาแล้ว ภายหลังแต่พระเจ้าของศาสนาพราหมณ์ ก่อนแต่พระคริสต์และพระโมหมัด ของชาวยุโรป และอาหรับ (๑) พระพุทธเจ้าได้อุบัติบังเกิดขึ้น ทรงสอนการพึ่งตัวเอง

– – – – – – – – – – – –

(๑) ศาสนาคริสต์และอิสลาม แม้เกิดที่หลังพุทธศาสนา แต่กลับไปมีหลักอย่างเดียวกับศาสนาพราหมณ์ในอินเดีย ซึ่งมีอยู่ก่อนศาสนาพุทธ ก็เพราะมีมูลรากไปจากศาสนานั้น โดยพวกที่ถือพระเจ้าแต่องค์เดียวของพราหมณ์ยุคนั้น แยกพวกจากอินเดียข้ามแดนไปตามตะวันตก คือ ปาเลสไตน์และอาหรับ ดูพิศดารในเทศนาเสือป่า และทรงสอนหลักธรรมทางใจในขั้นสูง

ผิดกับศาสนาอื่นทั้งหมด คือ.-

หลักกรรม

ทรงสอนเป็นใจความว่า สุขทุกข์เป็นผลเกิดมาจากเหตุของมันเอง ได้แก่การกระทำของผู้นั้น ผลเกิดจากการกระทำ ของผู้ใด ผู้นั้นต้องได้รับอย่างแน่นอนและยุติธรรม ไม่มีใครอาจสับเปลี่ยนตัวผู้ทำกับตัวผู้รับ หรือมีอำนาจเหนือกฎอันนี้ได้ นี่เรียกว่า ลัทธิกรรม มีเป็นหลักสั้น ๆ ว่า สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตนหมุนไปตามอำนาจกรรมเก่า ซึ่งในระหว่างนั้นก็ทำกรรมใหม่เพิ่มเข้า อันจะกลายเป็นกรรมเก่าต่อไปตามลำดับ เป็นเหตุและผลของกันและกัน ไม่รู้จักสิ้นสุด คาบเกี่ยวเนื่องกันเหมือนลูกโซ่ไม่ขาดสาย เราเรียกความเกี่ยวพันอันนี้กันว่า สงสารวัฏ หรือ สายกรรม มันคาบเกี่ยวระหว่างนาทีนี้กับนาทีหน้า หรือชั่วโมงนี้กับชั่วโมงหน้า วันนี้กับวันหน้า เดือนนี้กับเดือนหน้า ปีนี้กับปีหน้า จนถึงชาตินี้กับชาติหน้า สับสนแทรกแซงกันจนรู้ได้ยาก ว่าอันไหนเป็นเหตุของอันไหนแน่ ดูเผิน ๆ จึงคล้ายกับว่ามีใครคอยบันดาล สายกรรม ประจำบุคคลหนึ่ง ๆ ย่อมผิดจากของอีกคนหนึ่ง เพราะฉะนั้นต่างคนจึงต่างเป็นไปตามแนวกรรมของตนไม่เหมือนกัน กรรมเป็นเหตุ สุขและทุกข์เป็นผลเกิดมาแต่กรรมนั้น ๆ

หลักอนัตตา

ทรงสอนอีกว่า ไม่มีพระเจ้าผู้สร้าง ไม่มีสิ่งอันควรเรียกได้ว่า ตัวตน สรรพสิ่งไม่มีผู้ใดสร้าง เกิดขึ้นแปลก ๆ ก็เพราะปัจจัยตามธรรมชาติที่จะต้องคอย ๆ แปรไปหมุนไปตามลำดับตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ โดยไม่อยู่ในอำนาจของใคร เรียกว่ามันเป็นอนัตตา หลักอนัตตานี้จึงมีแต่ในพุทธศาสนา ไม่มีในศาสนาอื่นอันสอนว่าทุกสิ่งพระเจ้าสร้างขึ้นเป็นตัวตน และอยู่ใต้อำนาจพระเจ้า ผู้เป็นเจ้าแห่งตัวตนทั้งหลาย

ทรงสอนว่า ไม่มีตัวตนซึ่งเที่ยงและยั่งยืน สิ่งหนึ่งย่อมเกิดเนื่องมาแต่อีกสิ่งหนึ่ง และสิ่งนั้นก็เกิดทะยอยมาแต่สิ่งอื่น แม้สิ่งอื่นนั้น ก็เกิดทะยอยมาแต่สิ่งอื่นอีก ตั้งต้นมานาน ซึ่งไม่มีใครกำหนดได้ และจะเกิดสืบต่อกันไปข้างหน้าอีกเท่าไรแน่ก็กำหนดมิได้เหมือนกัน กฎข้อนี้เป็นไปทำนองเดียวกัน ทั้งสิ่งที่มีวิญญาณและที่หาวิญญาณมิได้ สำหรับสิ่งที่หาวิญญาณมิได้ จักยกไว้ เพราะไม่เกี่ยวกับสุขทุกข์ ส่วนสิ่งที่มีวิญญาณ เช่นมนุษย์และสัตว์เดรัจฉานทั่วไป เป็นสิ่งควรเรียนรู้ เพราะเกี่ยวกับสุขทุกข์ในชีวิต มนุษย์เราเกิดจากการรวมพร้อมแห่งรูปธาตุ (**Physical Element**) และนามธาตุ (**Mental Element**) อันมีประจำอยู่ตามธรรมดาในโลกนี้ เมื่อสองอย่างนี้ยังประชุมกันเข้าไม่ได้อย่างเหมาะส่วน ก็ยังไม่เกิดเป็น

เรียนพุทธศาสนา
ใน ๑๕ นาที

- - - -

"..แน่ะเธอ ! ในร่างกายที่ยาวประมาณวาหนึ่ง อันมีพร้อมทั้งสัญญาและใจนี้นั่นเอง ฉันได้บัญญัติโลก เหตุให้เกิดโลก ความดับของโลก และทางให้ถึงความดับของโลกไว้"

(พุทธภาษิต จตุก. อํ. ๒๑/๖๒/๔๔)

นับตั้งแต่กาลที่โลกอันว่างเปล่าเริ่มกลายเป็นมนุษย์โลกขึ้น เมื่อหลายแสนปีมาแล้ว มนุษย์ได้ใช้มันสมองแสวงหาความสุขใส่ตนเป็นลำดับ ๆ มาทุก ๆ ยุค จนในที่สุดเกิดมีผู้สั่งสอนลัทธิแห่งความสุขนั้นต่าง ๆ กัน ตัวผู้สอนเรียกว่าศาสดา คำที่สอนเรียกว่าศาสนา ผู้ที่ทำตามคำสอนเรียกว่าศาสนิก ทุก ๆ อย่างค่อยแปรมาสู่ความดียิ่งขึ้นทุกที สำหรับคำสอนชั้นโลกิยะหรือจรรยา ย่อมสอนมีหลักตรงกันหมดทุกศาสนา หลักอันนั้นว่า จงอย่าทำชั่ว จงทำดี ทั้งต่อตนเองและผู้อื่น ดังที่ทราบกันได้อยู่ทั่วไปแล้ว แต่ส่วนคำสอนขั้นสูงสุดที่เกี่ยวกับความสุขทางใจอันยิ่งขึ้นไปนั้น <u>สอนไว้ต่างกัน</u> ศาสนาทั้งหลายมีจุดหมายอย่างเดียวกัน เป็นแต่สูงต่ำกว่ากันเท่านั้น

ทุกองค์ศาสดา เว้นจากพระพุทธเจ้า สอนให้ยึดเอาสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ซึ่งสาวกไม่มีความรู้พิสูจน์ว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์สูงสุด เป็นผู้สร้างโลกและอำนวยสุขแก่สัตว์โลก เป็นที่พึ่งของตน ให้นับถือบูชาสิ่งนั้นโดยแน่นแฟ้นปราศจากการพิสูจน์ทดลองแต่อย่างใด เริ่มต้นแต่ยุคที่ถือผี ถือไฟ ถือดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์และดวงดาวต่าง ๆ มาจนถึงยุคถือพระเป็นเจ้า เช่น พระนารายณ์ และพระพรหมของศาสนาฮินดู, พระยโฮวาของศาสนาคริสเตียนและยิว และพระอหล่าของอิสลาม ต่างสอนให้มอบความเชื่อในพระเจ้าเหล่านั้นแต่ผู้เดียว ว่าเป็นผู้มีอำนาจเหนือสิ่งใดทั้งหมด ทั้ง ๆ ที่ไม่ต้องรู้ว่า ตัวพระเจ้านั้นเป็นอะไรกันแน่ และผิดจากหลักธรรมดาโดยประการต่าง ๆ

ต่อมา เมื่อสองพันปีเศษมาแล้ว ภายหลังแต่พระเจ้าของศาสนาพราหมณ์ ก่อนแต่พระคริสต์และพระโมหมัด ของชาวยุโรป และอาหรับ (๑) พระพุทธเจ้าได้อุบัติบังเกิดขึ้น ทรงสอนการพึ่งตัวเอง

- - - - - - - - - - -

(๑) ศาสนาคริสต์และอิสลาม แม้เกิดทีหลังพุทธศาสนา แต่กลับไปมีหลักอย่างเดียวกับศาสนาพราหมณ์ในอินเดีย ซึ่งมีอยู่ก่อนศาสนาพุทธ ก็เพราะมีมูลรากไปจากศาสนานั้น โดยพวกที่ถือพระเจ้าแต่องค์เดียวของพราหมณ์ยุคนั้น แยกพวกจากอินเดียข้ามแดนไปตามตะวันตก คือปาเลสไตน์และอาหรับ ดูพิศดารในเทศนาเสือป่า และทรงสอนหลักธรรมทางใจในขั้นสูง

ผิดกับศาสนาอื่นทั้งหมด คือ.-

หลักกรรม

ทรงสอนเป็นใจความว่า สุขทุกข์เป็นผลเกิดมาจากเหตุของมันเอง ได้แก่การกระทำของผู้นั้น ผลเกิดจากการกระทำ ของผู้ใด ผู้นั้นต้องได้รับอย่างแน่นอนและยุติธรรม ไม่มีใครอาจสับเปลี่ยนตัวผู้ทำกับตัวผู้รับ หรือมีอำนาจเหนือกฎอันนี้ได้ นี่เรียกว่า ลัทธิกรรม มีเป็นหลักสั้น ๆ ว่า สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตนหมุนไปตามอำนาจกรรมเก่า ซึ่งในระหว่างนั้นก็ทำกรรมใหม่เพิ่มเข้า อันจะกลายเป็นกรรมเก่าต่อไปตามลำดับ เป็นเหตุและผลของกันและกัน ไม่รู้จักสิ้นสุด คาบเกี่ยวเนื่องกันเหมือนลูกโซ่ไม่ขาดสาย เราเรียกความเกี่ยวพันอันนี้กันว่า สงสารวัฏ หรือ สายกรรม มันคาบเกี่ยวระหว่างนาทีนี้กับนาทีหน้า หรือชั่วโมงนี้กับชั่วโมงหน้า วันนี้กับวันหน้า เดือนนี้กับเดือนหน้า ปีนี้กับปีหน้า จนถึงชาตินี้กับชาติหน้า สับสนแทรกแซงกันจนรู้ได้ยาก ว่าอันไหนเป็นเหตุของอันไหนแน่ ดูเผิน ๆ จึงคล้ายกับว่ามีใครคอยบันดาล สายกรรม ประจำบุคคลหนึ่ง ๆ ย่อมผิดจากของอีกคนหนึ่ง เพราะฉะนั้นต่างคนจึงต่างเป็นไปตามแนวกรรมของตนไม่เหมือนกัน กรรมเป็นเหตุ สุขและทุกข์เป็นผลเกิดมาแต่กรรมนั้น ๆ

หลักอนัตตา

ทรงสอนอีกว่า ไม่มีพระเจ้าผู้สร้าง ไม่มีสิ่งอันควรเรียกได้ว่าตัวตน สรรพสิ่งไม่มีผู้ใดสร้าง เกิดขึ้นแปลก ๆ ก็เพราะปัจจัยตามธรรมชาติที่จะต้องคอย ๆ แปรไปหมุนไปตามลำดับตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ โดยไม่อยู่ในอำนาจของใคร เรียกว่ามันเป็นอนัตตา หลักอนัตตานี้จึงมีแต่ในพุทธศาสนา ไม่มีในศาสนาอื่นอันสอนว่าทุกสิ่งพระเจ้าสร้างขึ้นเป็นตัวตน และอยู่ใต้อำนาจพระเจ้า ผู้เป็นเจ้าแห่งตัวตนทั้งหลาย

ทรงสอนว่า ไม่มีตัวตนซึ่งเที่ยงและยั่งยืน สิ่งหนึ่งย่อมเกิดเนื่องมาแต่อีกสิ่งหนึ่ง และสิ่งนั้นก็เกิดทะยอยมาแต่สิ่งอื่น แม้สิ่งอื่นนั้น ก็เกิดทะยอยมาแต่สิ่งอื่นอีก ตั้งต้นมานาน ซึ่งไม่มีใครกำหนดได้ และจะเกิดสืบต่อกันไปข้างหน้าอีกเท่าไรแน่ก็กำหนดมิได้เหมือนกัน กฎข้อนี้เป็นไปทำนองเดียวกัน ทั้งสิ่งที่มีวิญญาณและที่หาวิญญาณมิได้ สำหรับสิ่งที่หาวิญญาณมิได้ จักยกไว้ เพราะไม่เกี่ยวกับสุขทุกข์ ส่วนสิ่งที่มีวิญญาณ เช่นมนุษย์และสัตว์เดรัจฉานทั่วไป เป็นสิ่งควรเรียนรู้ เพราะเกี่ยวกับสุขทุกข์ในชีวิต มนุษย์เราเกิดจากการรวมพร้อมแห่งรูปธาตุ (Physical Element) และนามธาตุ (Mental Element) อันมีประจำอยู่ตามธรรมดาในโลกนี้ เมื่อสองอย่างนี้ยังประชุมกันเข้าไม่ได้อย่างเหมาะส่วน ก็ยังไม่เกิดเป็น

มนุษย์ขึ้นมา ต่อเมื่อคุมกันเข้าได้เหมาะส่วนก็เป็นมนุษย์ขึ้น เช่นเดียวกับพืชพันธุ์ไม้ที่อาศัยดินฟ้าอากาศและเชื้อในเมล็ดของมันเอง งอกงามกลายเป็นต้นไม้ใหญ่โตขึ้นได้ รูปธาตุและนามธาตุนั้นแต่ละอย่างก็ล้วนเกิดมาจากการรวมพร้อมของพืชอื่น อีกต่อหนึ่งเกิดสืบต่อกันมาเป็นลำดับ จนกว่าจะเหมาะสำหรับผสมกันเข้าในรูปใหม่เมื่อใด รูปธาตุในกายนี้ เช่นพืชและเนื้อสัตว์ ซึ่งอาศัยสิ่งอื่นเกิดมาแล้วหลายต่อหลายทอด จนมาเป็นเชื้อบำรุงร่างกายนี้ โดยเป็นเชื้อให้เกิดและบำรุงส่วนเล็กที่สุดของร่างกาย (Cell) ที่สำหรับจะเป็น เนื้อหนัง กระดูก ผม ขน เล็บ ฟัน โลหิต และอื่น ๆ ในร่างกายเรา ธาตุลมอันเกิดขึ้นจากธรรมชาติส่วนอื่น ๆ ก็ได้ใช้เป็นลมหายใจเข้าไปบำรุงโลหิตและสิ่งต่าง ๆ โลหิตเป็นเหตุให้เกิดความอบอุ่นและความร้อนขึ้นได้ เท่านี้ก็พอจะมองเห็นได้ว่า มันอาศัยกันเกิดขึ้นเป็นลำดับ ๆ มามากมายนี้เป็นการเกิด การผสม การแปร ของธรรมชาติฝ่ายรูปธาตุ

ส่วนนามธาตุนั้น ยิ่งละเอียดมาก นามธาตุอาศัยอยู่ได้เฉพาะในรูปธาตุที่ได้ปรับปรุงกันไว้เหมาะเจาะแล้ว และมีหน้าที่บังคับรูปธาตุพร้อมทั้งตนเองให้ตั้งอยู่หรือเป็นไปต่าง ๆ ตลอดเวลาที่เข้ามาเนื่องเป็นอันเดียวกัน ควรจะเปรียบเรื่องนี้ด้วยเครื่องไดนาโมไฟฟ้า ชิ้นโลหะต่าง ๆ กว่าจะมาคุมกันเข้าจนเป็นอย่างนี้ได้นั้น ล้วนแต่เกิดจากอุตุนิยมสืบมา ไม่รู้กี่หมื่นกี่แสนปี จนมนุษย์นำมาปรับปรุงให้เป็นรูปต่าง ๆ ก็ยังหามีไฟฟ้าเกิดขึ้นไม่ แต่เมื่อได้ยักย้ายประกอบกันเข้าจนถูกส่วน พร้อมด้วยอาการหมุน มันจึงปรากฏแรงไฟฟ้าอย่างแรงขึ้นได้ ไฟฟ้าบางส่วนนั้นปรากฏขึ้นจากการหมุนของเครื่อง การหมุนของเครื่องกลับได้แรงไฟนั้นเอง มาช่วยสนับสนุนในการหมุนบางส่วนก็มี ถ้ามีแต่ชิ้นโลหะก็ดี มีแต่อาการหมุนอย่างเดียวก็ดี หรือมีแต่กระแสไฟฟ้า อันเป็นธรรมชาติประจำอยู่ในสิ่งต่าง ๆ ในโลกก็ดี ยังไม่ประชุมกันเข้าได้แล้ว กระแสไฟฟ้าใหม่จะไม่ปรากฏขึ้นได้เลย ฉันใดก็ฉันนั้น รูปธาตุหรือร่างกายนี้เปรียบเหมือนเครื่องไดนาโม นามธาตุเปรียบเหมือนกระแสไฟฟ้า ได้อาศัยกันกลับไปกลับมา จึงเป็นไปได้ ทั้งแต่ละอย่าง ๆ ล้วนต้องได้อาศัยความประจวบพร้อมแห่งเครื่องประกอบ ซึ่งเกิดมาแต่สิ่งอื่นหลายทอดด้วยกัน นามธาตุก็เกิดสืบมาโดยตรงจากพวกนามธาตุ อิงอาศัยอยู่กับรูปธาตุเมื่อรวมกันเข้าแล้ว เราสมมติเรียกคนหรือสัตว์ชื่อนั้นชื่อนี้เพื่อสะดวกแก่การพูดจา เช่นเดียวกับสมมติเรียกชิ้นโลหะและวัตถุต่าง ๆ ว่า เครื่องไดนาโมยี่ห้อนั้นยี่ห้อนี้เหมือนกัน หลักของการที่สิ่งต่าง ๆ เป็นเหตุผลของกัน และให้เกิดสืบสาวกันไปนี้เป็นปัญหาที่ละเอียดลึกซึ้ง ซึ่งพระองค์ได้ทรงตีแตกอย่างทะลุปรุโปร่ง ในตอนหัวค่ำแห่งคืนตรัสรู้ที่ใต้ต้นมหาโพธิ์ ที่พุทธคยา เรียกว่าปฏิจจสมุปบาท

ความรู้อันนี้ ทำให้พระองค์ทรงรู้จักโลกดี พอที่จะตีปัญหาที่สองออกได้สืบไปว่า มนุษย์เราควรทำอย่างไรกันจึงจะเหมาะแก่โลก ซึ่งมีธรรมชาติเป็นอย่างนี้ หรือจะอยู่เป็นสุขในโลกอันมีสภาวะเช่น

นี้ได้? การตีปัญหาข้อสองออก ได้สำเร็จผลเกิดเป็นหลักธรรมต่าง ๆ ที่พระองค์ใช้สอนบริษัทในสมัยต่อมานั่นเอง อันรวมใจความได้สั้นๆ ว่า สิ่งซึ่งเกิดมาจากสิ่งอื่น ซึ่งไม่เที่ยงถาวร และทั้งอาการที่สืบต่อกันมาก็ไม่ถาวรแล้ว สิ่งนั้นจะเที่ยงถาวรอย่างไรได้ ย่อมกระสับกระส่ายโยกโคลงแปรปรวนไปตามกัน สิ่งที่แปรปรวนไม่คงที่ ย่อมก่อให้เกิดภาวะชนิดที่ทนได้ยาก คือ ทำให้เจ้าของได้รับความไม่พอใจเสียใจและเป็นทุกข์ เมื่อมันแปรปรวนและเป็นทุกข์อยู่อย่างนี้แล้ว มนุษย์จึงไม่ควรฝืนธรรมดาสะเออะเข้าไปรับเอาความทุกข์นั้น โดยเข้าใจอ้างตัวเองเป็นเจ้าของร่างกายนี้และร่างกายอื่น มันไม่ใช่ของเรา ไม่ใช่กรรมสิทธิ์ของเรา เห็นได้ตรงที่ไม่อยู่ในอำนาจเรา เราไม่ได้ทำมันขึ้น นอกจากอำนาจธรรมชาติแห่งนามและรูปเท่านั้น ผู้ที่เข้าไปผูกใจในสิ่งต่าง ๆ ทั้งที่เป็นของภายในและภายนอกตนก็ดี ว่าเป็นสิ่งที่จะเป็นไปตามความประสงค์ของตนทุกเมื่อแล้ว จะเกิดเป็นปัญหายุ่งยากขึ้นในใจของผู้นั้น มืดมิดเกินกว่าที่เขาจะสะสางได้ พระองค์จึงทรงสอนให้หน่ายและละวางสิ่งต่าง ๆ ด้วยการไม่ยึดถือทางใจ แม้ว่าตามธรรมดาคนเราจะต้องอิงอาศัยสิ่งนั้น ๆ เพื่อมีชีวิตอยู่ หมายความว่า เราปฏิบัติต่อมันให้ถูกต้องก็แล้วกัน

เมื่อเราไม่เข้าไปผูกใจในสิ่งใด สิ่งนั้น ก็ไม่เป็นนายบังคับใจเราให้อยาก ให้โกรธ ให้เกลียด ให้กลัว ให้เหี่ยวแห้ง หรือให้อาลัยถึงมันได้ เราจะอยู่เป็นสุข เมื่อใจหลุดพ้นแล้ว ก็เป็นอันว่าไม่มีอะไรมาทำให้เรากลับเป็นทุกข์ได้อีกจนตลอดชีวิต การคิดแล้วคิดอีกเพื่อตีปัญหานี้ให้แตก จนใจหลุดพ้น เรียกว่า <u>วิปัสสนากัมมฐาน</u> และเมื่อใจเราไม่ค่อยยอมคิดให้จริงจังลึกซึ้ง เพราะอาจฟุ้งซ่านด้วยความรัก ความโกรธ ความกลัว ความขี้เกียจ หรืออะไรก็ตาม จะต้องทำการข่มใจให้ปลอดจากอุปสรรคนั้น ๆ เสียก่อน การข่มใจนั้นเราเรียกกันว่า <u>สมถกัมมฐาน</u> ถ้าไม่มีอุปสรรคเหล่านี้ สมถกัมมฐาน ก็ไม่เป็นของจำเป็นนัก นอกจากจะเข้าฌานเพื่อความสุขของพระอริยเจ้า เช่นเดียวกับการหลับนอน เป็นการพักผ่อนอย่างแสนสุขของพวกเรา ๆ เหมือนกัน คำสั่งสอนส่วนมากของพระองค์ เราจึงพบแต่วิปัสสนากัมมฐานเป็นส่วนใหญ่

ความยึดถือ หรือ อุปาทาน ๆทาน ๒

เราจะมองเห็นอย่างแจ่มแจ้งได้แล้วว่า สภาพแห่งทุกข์ มีอยู่ในโลกนี้จริง แต่บุคคลผู้จะรับทุกข์นั้นหามีไม่ ถ้าหากเขาจะไม่หลงเข้าไปรับเอาด้วยความเข้าใจผิดว่าสิ่งนั้นเป็นสุข และอยากได้ หรือหวงแหนจนเกิดการยึดมั่นหรือเข้าใจไปว่า ทั้งมัน ทั้งเขา เป็นตัวตนที่จะอยู่ในอำนาจของตน ได้ทุกอย่างตามแต่จะปรารถนา คิดดูก็เป็นการน่าขันและน่าสลดใจอย่างไม่มีเปรียบ ที่เราพากันสมมติเอาสิ่งที่พระพุทธองค์ตรัสว่า "ว่างเปล่า" ให้เป็นตัวเป็นตนขึ้นแล้ว ทำใจตัวเองให้ดิ้นรน ก่อความยุ่งยากให้เกิดขึ้น

ในใจ รักโกรธ เกลียดกลัวไปตามฉากแห่งความแปรปรวนของสิ่งนั้น ๆ ซึ่งที่แท้มันเป็นของ "ว่างเปล่า" อยู่ตลอดเวลา ตามที่พระองค์ตรัสไว้นั่นเอง

คำว่า ว่างเปล่า ในที่นี้ คือ ไม่มีแก่นสารตัวตนที่จะมายืนยันรับรองกับเราว่าเอาอย่างนั้นอย่างนี้กันได้ เพราะของทุกอย่างล้วนแต่มีสิ่งอื่นปรุงแต่งค้ำจุนกันมาเป็นทอด ๆ จึงตั้งอยู่ได้พร้อมกับการค่อย ๆ แปรไป สิ่งที่สิ่งอื่นปรุงแต่งจึงเป็นของว่างเปล่า ไม่มีน้ำหนัก ไม่มีอิสระแก่ตนใครจะเอาสัญญามั่นเหมาะกับสิ่งเหล่านั้นอย่างไรได้ ในเมื่อทั้งผู้ถือสัญญาและผู้ให้สัญญาก็ล้วนแต่ไม่มีความเป็นใหญ่แก่ตน หรือมีความเป็นตัวเป็นตนไปตาม ๆ กันทั้งนั้น ผู้ที่ขึ้นเข้าไปสัญญาหรือยึดมั่นในสัญญา ก็เท่ากับเอา ความว่างเปล่าไปผูกพันกับความว่าง (๑) จะได้ผลอันพึงใจจากอะไรเล่า ทั้งนี้ ก็เพราะการหลงยึดมั่นของว่างขึ้นเป็นตัวตน เราเรียกกันว่า อุปาทาน วัตถุอันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นนั้น เรียกว่าอุปาทานขันธ์ มีห้าอย่าง คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เพราะฉะนั้น จึงตรัสว่าขันธ์ทั้งห้าเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นอันเป็นทุกข์

หลักอริยสัจ

เราจะเรียนรู้หลักความจริงเหล่านี้ได้จากโรงเรียน คือร่างกายเรานี้เท่านั้น ของใครก็ของมัน ต้องอาศัยร่างกายเป็นที่ค้นหาความจริง เป็นครูสอนความจริง เพราะในร่างกายนี้มีลักษณะพร้อมทั้งเหตุและผล พอเพียงที่จะให้เราศึกษาหาความรู้ และทำความมั่นใจให้แก่เราได้ พระองค์จึงตรัสไว้ว่า "…. แน่ะเธอ ในร่างกายที่ยาววาหนึ่งนี้นั่นเองอันมีพร้อมทั้งสัญญาและใจ ฉันได้บัญญัติโลก (คือความทุกข์) ได้บัญญัติโลกสมุทัย (คือเหตุให้เกิดทุกข์) ได้บัญญัติโลกนิโรธ (คือความดับไม่เหลือแห่งทุกข์) และได้บัญญัติโลกนิโรธคามินีปฏิปทา (คือการทำเพื่อให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์นั้น) ไว้"

ในที่นี้ ตรัสเรียกสภาพธรรมดาอันเต็มไปด้วยทุกข์ว่าโลก เรียกความอยากทะเยอทะยานของสัตว์โลกเพราะความยึดมั่นเข้าใจผิด ว่าเหตุให้เกิดโลก เรียกการดับความอยากเสียแล้วอยู่สงบเป็นสุขใจเพราะไม่ยึดมั่น และเข้าใจถูกในสิ่งต่าง ๆ ว่าเป็นที่ดับของโลก และทรงเรียกมรรคมีองค์แปดประการว่าเป็นวิธีให้ถึงความดับของโลกนั้น อันเป็นสิ่งที่สัตว์ทุกคนควรกระทำเป็นหน้าที่ประจำชีวิตของตน ๆ ตามนัยนี้เป็นอันว่าหลักใหญ่ของพุทธศาสนา คือ การสอนให้ดับทุกข์ภายในใจ ด้วยการศึกษาหาความจริงใน

- - - - - - - - - - - -

(๑) ดูเรื่องใครทุกข์ ใครสุขประกอบ จะได้ความชัดเจน เมื่อสงสัยว่าไม่มีตัวตนแล้ว ใครทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว

กายตน และหยั่งรู้ไปถึงสิ่งและบุคคล ที่แวดล้อมตนอยู่ตามเป็นจริง ไม่ติดมั่นจนเกิดทุกข์ เพราะเป็นกฎแห่งอนัตตา แล้วมีใจปลอดโปร่งสบาย การไม่ยึดมั่นว่าเป็นตัวตน อันจะก่อให้เกิดการเห็นแก่ตนนั้น เป็นประโยชน์ทั้งแก่ตน และผู้อื่น หรือแก่โลกทั้งสิ้น คือตนเองจะเป็นผู้มีความสุขสงบเยือกเย็น แสนจะเย็น ส่วนผู้อื่นนั้น นอกจากไม่ถูกผู้นั้นมาเบียดเบียนแล้ว ยังอาจประพฤติตามเขาจนได้รับความสุขอย่างเดียวกัน ไฟทุกข์ของโลกจะดับสนิท หลักธรรมทั้งหลายแม้จะมีชื่อเรียกต่าง ๆ กันหมดนั้นรวมลงได้ในหลัก คือความดับทุกข์ทั้งสิ้น ความรู้ชนิดนี้ย่อมนำให้เกิดความเมตตาสงสารเพื่อนที่กำลังตกอยู่ในทะเลแห่งสังสารวัฏด้วยกันอย่างแรงกล้า เพราะฉะนั้น เป็นอันไม่ต้องกล่าวก็ได้ว่า <u>เมตตา</u> เป็นหลักอันสำคัญในพุทธศาสนานี้ด้วยอีกประการหนึ่ง

หลักโลกิยะ และโลกุตตระ

ผู้สำคัญในสิ่งว่างเปล่าว่าเป็นแก่นสาร ก็คือผู้หลงหรือเรียกตรง ๆ อีกอย่างหนึ่งว่า ผู้ปลูกสร้างฉางบรรจุความทุกข์ไว้สำหรับตน และนั่นคือปกติหรือธรรมดาของมนุษย์ทั้งโลก ที่เรียกว่ายังอยู่ในวิสัยโลกิยะ ไม่ใช่โลกุตตระ คือผู้พ้นจากโลกด้วยน้ำใจ บางสมัยหรือบางเรื่อง ผู้แสวงหาทุกข์มาใส่ตนได้มาก กลับได้รับความยกย่องนับถือ ทั้งนี้ เพราะพากันหลงในสิ่งที่ยังไม่รู้จักมันดี และนับถือโลกิยะ คนยากจนซึ่งมีอยู่เป็นส่วนมากทะเยอทะยานเงินทองของมหาเศรษฐีอย่างแรงกล้า แต่มหาเศรษฐีนั้นไม่ได้ทะเยอทะยาน หรือรู้สึกอะไรกี่มากน้อยในเงินทองของตนเลย เป็นแต่ทะเยอทะยานต่อส่วนที่มากขึ้นไปกว่านั้นอีก ส่วนความหนักใจ ความหวั่นใจ เมื่อคิดเทียบส่วนแล้ว ย่อมมีเสมอกันไม่หมด มันมีส่วนมากน้อยเท่ากับที่ตน <u>สมมติเอาความว่างเปล่าขึ้นเป็นตัว เป็นตน</u> ตามมากและน้อยเพียงไร ใครสมมติขึ้นมาก ก็ต้องแบกไว้มากและหนักกว่า พระพุทธเจ้าเอง ก็เคยทรงแบกก้อนหินอันหนักนี้ แต่แล้วกลับทรงสลัดทิ้งเสีย เพราะพระองค์ทรงค้นพบว่ามันคือความทุกข์ทรมานของผู้เข้าใจผิด หลงเข้าไปยึดถือเป็นของน่าสะอิดสะเอียน และตรงกันข้ามกลับเป็นของเบาสบายสำหรับผู้ไม่หลงยึดถือ หรือสลัดทิ้งเสียได้แล้ว นี่เรียกว่า ทรงค้นพบ <u>โลกุตตรธรรม</u> เพราะฉะนั้น พุทธศาสนาก็คือคำสอนให้สลัดความทุกข์ออกทิ้งเสีย ให้พ้นจากความทุกข์ อันเป็นของมีประจำอยู่ในโลกแต่อย่างเดียวไม่หลงประกอบทุกข์ขึ้นแบกไว้ <u>ไม่ใช่ให้อ้อนแอร้องขอแต่ความสุข</u> ทั้งที่ไม่รู้จักทุกข์ และสลัดมันออกไปเสีย โดยรู้ว่าภาวะที่หมดทุกข์นั่นแล เป็นความสุข ที่แท้ มันเป็นการทำชีวิตให้กลับกลายมาเป็นอิสระจากสิ่งต่าง ๆ ที่มีอยู่ตามธรรมชาติอันยั่วยวนใจในโลก ภายหลังจากที่เราเองได้ยอมตนเข้าไปเป็นทาสด้วยความโง่อย่างยิ่งของเรามาแล้ว ตลอดสงสารวัฏอันยาวยืด ซ้ำซาก ไม่มีที่สิ้นสุดลงได้ จนกว่าเราจะรู้เท่าทันมัน ดวงใจอันข้ามขึ้นอยู่เหนือโลกเช่นนี้เรียกว่า <u>โลกุตตรจิต</u> ภาวะ

ที่เป็นเช่นนั้น เรียกว่า โลกุตตรธรรม, โลกุตตรวิสัย หรือ โลกุตตรภูมิ

ในวงแห่งศาสนาอื่น ๆ เมื่อศาสนิกใกล้จะตายย่อมร้องว่า "สวรรค์ พระเจ้า" แต่สำหรับพุทธศาสนิกที่แท้จริงจะร้องว่า ความดับสนิทอย่างไม่มีเหลือเป็นเชื้ออีกต่อไป นี้แสดงว่า เขาเหล่าโน้นยังอยากอยู่ในโลก โลกสวรรค์ หรือโลกพระเจ้า ส่วนพุทธศาสนิกมีจุดปลายทาง คือความดับไม่มีเหลือ โลกุตตระจึงมีแต่ในพุทธศาสนาเท่านั้น

เมื่อมนุษย์ยังเป็นป่าเถื่อน รู้จักและปรารถนาความสุขอย่างสูงสุด เพียงการกินได้เสพของอร่อย ๆ พออิ่มไปขณะหนึ่ง ๆ เท่านั้น แต่ความคิดของมนุษย์ในอันแสวงหาความสุขที่ยิ่งขึ้นไปไม่ได้หยุดเฉยอยู่ นานเข้าค่อยมีความเห็นแปรไปสู่ภาวะที่สูงขึ้น จนรู้จักและปรารถนา ทรัพย์สมบัติ แว่นแคว้น ปรารถนากามสุขจนถึงสวรรค์ อันเป็นที่สุดยอดของกาม นานต่อมามีพวกหัวคิดสูง เห็นว่าสุขในกามก็ยังเป็นของเสียดแทงหัวใจเท่า ๆ กับความหวานอร่อยของมัน เลยนึกหาความสุขอันสูงขึ้นไป และได้ยึดเอาว่าความมีความเป็นแห่งชีวิต ที่ปราศจากกาม เป็นยอดสุด คือความเป็นพรหมนั่นเอง และบัญญัติขึ้นในยุคนั้นว่าความเป็นพรหมนั่นแหละเป็นนิพพาน คำว่า นิพพาน ที่แปลตามศัพท์ว่า ปราศจากการเสียดแทง ได้เกิดมีขึ้นแต่ครั้งนั้น

ต่อมาอีกนาน พระพุทธเจ้าอุบัติขึ้น และทรงค้นพบว่าภาวะแห่งพรหมก็ยังไม่เที่ยง แปรปรวนและแตกดับเช่นเดียวกับสิ่งที่ต่ำกว่าอื่น ๆ จะเรียกว่านิพพานหาได้ไม่ ยังเสียดแทงอยู่อย่างละเอียด เพราะยังมีความสำคัญว่าตัวตนอยู่ จะต้องเสียดแทงใจในเมื่อมันแตกดับ เพราะยังมีความอยาก ความปรารถนาในทางที่แม้ไม่ใช่กามก็จริง ตัณหายังมีอยู่ จึงทรงบัญญัติความดับไม่มีอะไรเหลือเป็นตัวตนสำหรับยึดถืออีกต่อไปว่าเป็นตัวนิพพานอันแท้จริง อันจะไม่มีใครมาบัญญัติความสุขให้สูงกว่านี้ขึ้นไปได้อีก โลกุตตรธรรมหรือนิพพานที่แท้จริง จึงมีแต่ในพุทธศาสนา นอกนั้นยังอยู่ในวิสัยโลกทั้งสิ้นต่างกันสักว่าชื่อเป็นมนุษย์โลกบ้าง เทวโลกบ้าง พรหมโลกบ้าง

พุทธศาสนา กับวิทยาศาสตร์สตร์

หลักแห่งพุทธศาสนา แปลกจากศาสนาอื่นทั้งหลายโดยเป็นศาสนาแห่งวิชาความรู้ที่ทนต่อการพิสูจน์ของใคร ๆ ได้ทั้งสิ้น ดังที่ตรัสไว้ว่า ธรรมในพุทธศาสนา ย่อมทนต่อการพิสูจน์ได้(๑) คือท้าให้

- - - - - - - - - - - -

(๑) ตรัสว่า "....เมื่อเขาใคร่ครวญต่อเนื้อความแห่งธรรมอยู่ ธรรมทั้งหลายย่อมทนต่อการพิสูจน์ได้ เมื่อธรรมทั้งหลายทนต่อการพิสูจน์ได้ เขาย่อมเกิดความพอใจและความขยันขันแข็ง....." จังกีสูตร ม.ม. ไตร ล. ๑๓ น. ๖๐๕ ป. ๖๕๘

ใครพิสูจน์ได้ทุกอย่าง จนผู้พิสูจน์พ่ายแพ้ภัยตัวเอง หมดมานะกลับใจยอมนับถือพุทธศาสนา คำที่กล่าวกันว่า พุทธศาสนาเหมือนกัน หรือเข้ากันได้กับวิทยาศาสตร์นั้น มีผู้ตีความกันว่า เพราะพุทธศาสนาแยกสังขาร ร่างกายออกวิเคราะห์หาความจริงเช่นเดียวกับวิทยาศาสตร์แผนปัจจุบัน แยกธาตุต่าง ๆ ออกหาคุณสมบัติขั้นละเอียด ข้าพเจ้าเห็นว่า คำกล่าวนั้นยังไม่เพียงพอกับคุณค่าอันสูงสุดแท้จริงของพุทธศาสนา เพราะถ้ากล่าวเช่นนั้นแล้ว วิชาสรีรศาสตร์ หรือแพทยศาสตร์ อันเกี่ยวกับการแยกตรวจร่างกาย ก็จะกลายเป็นพุทธศาสนาไปส่วนหนึ่งด้วย ที่แท้ควรกล่าวว่า เหมือนกันโดยที่หลักวิทยาศาสตร์ ก็ทนต่อการพิสูจน์ อาจทำการพิสูจน์ให้ดูเอง หรือยอมให้ใครพิสูจน์ได้ทุกท่าทุกทาง จนเขาหมดท่าจะพิสูจน์เพื่อโต้แย้งอีกต่อไป และหมดความสงสัย เช่นเดียวกับพุทธศาสนา ยอมให้ใครเพ่งพิสูจน์ซักไซร้อย่างไรก็ได้ ย่อมทนอยู่ได้จนเขาหมดวิธีพิสูจน์และต้องเชื่อ สัจจะย่อมไม่ตาย คำว่าวิทยาศาสตร์ในที่นี้ หมายถึงวิชา (Science) ที่แท้จริงทุก ๆ อย่าง ไม่เฉพาะแต่การแยกธาตุ (Chemistry) เท่านั้น แม้คณิตศาสตร์ (Mathematic) ก็เป็นวิทยาศาสตร์ในที่นี้ด้วย ถ้าท่านสงสัยว่าวิชาเลขหรือคณิตศาสตร์จะทนต่อพิสูจน์ได้เหมือน พุทธศาสนาอย่างไร ก็จงลองคิดดูอย่างง่าย ๆ ที่สุดว่า ๒ + ๓ = ๕ เป็นต้นนี้ มันเป็นความจริงเพียงไร มีใครบ้างที่อาจพิสูจน์ให้เห็นได้ว่า ๒ บวกกับ ๓ ได้ผลเป็นอย่างอื่นนอกจาก ๕ ใครจะพิสูจน์โดยวิธีไรกี่ร้อยกี่พันเท่าก็ตาม มันยังคงเป็น " ๒ + ๓ = ๕" อยู่เสมอ เป็นหลักที่แข็งแรงยิ่งกว่าภูเขาหินแท่งทึบอันอาจหวั่นไหวได้ โดยธรรมชาติหรืออุตุนิยมแปรปรวน หลักความจริงแห่งวิทยาศาสตร์เหล่านี้ มั่นคงมีอุปมาฉันใด พุทธศาสนาก็มีหลักแห่งความจริงหนักแน่นมั่นคงฉันนั้น แม้จะขนเอาการแยกธาตุและตรวจค้นพิสูจน์อย่างที่เรียกว่า วิทยาศาสตร์แผนใหม่ทั้งหมดมาเป็นเครื่องมือพิสูจน์ ก็ไม่อาจพิสูจน์พุทธศาสนาให้เศร้าหมองไปได้แม้แต่นิดเดียว ขอแต่อย่าให้ไปหยิบให้ถูกกะพี้ของพุทธศาสนา เช่น พิธีต่าง ๆ เป็นต้น มาพิสูจน์ในนามว่าพุทธศาสนาก็แล้วกัน ความจริงหรือพุทธศาสนาจะยังคงอยู่ชั่วโลก ไม่มีสมัยหรือขีดขั้นกำหนดอายุ เพราะเป็นการเรียนรู้ธรรมชาติ เพื่อชำระธรรมชาติด้วยความจริง เช่นนี้ยังมิเป็นเครื่องชี้อันเด่นชัดว่า พุทธศาสนาเข้ากันได้กับวิทยาศาสตร์ ซึ่งโลกปัจจุบันยอมบูชาอย่างสนิททั่วหน้า โดยลักษณาการอย่างไรเจียวหรือ? และข้อสำคัญที่สุด ก็คือ เมื่อมีแต่ <u>พุทธศาสนาเท่านั้น</u> ที่เข้ากันได้กับวิทยาศาสตร์ของโลกแล้ว จะยังมีศาสนาไหนอีกเล่า ที่ควรเป็นศาสนาแห่งสากลโลก <u>นอกจากพุทธศาสนา</u>

โมกขพลาราม

๑ กรกฎาคม ๗๗

๑. <u>หมายเหตุส่วนตัว.</u>- ที่จริงศาสนาทั้งหลายมีจุดมุ่งอย่างเดียวกัน คือความสุข ถ้าจะ

ปรับกันเข้าให้สนิท ก็จะลงกันได้เป็นศาสนาเดียวกัน ใครมีคุณสมบัติแค่ไหน ย่อมอยู่ในระดับแค่นั้นเหมือนพี่น้องหรือผู้มีคุณวุฒิยิ่งหย่อนกว่ากัน ยืนเรียงแถวกันตามลำดับวุฒิ ก็จะมีแต่ศาสนาเดียวในโลก! ขอแต่อย่าถือเราถือเขา ถึงกับพยายามทำลายเพื่อนศาสนาอื่นเพื่อประโยชน์ตนด้วย "การรุกเงียบ ๆ" อย่างใดอย่างหนึ่งก็แล้วกัน หลักศาสนาทั้งหลายมีเพียง โลกิยะ ไม่พ้นไปได้ ส่วนพุทธศาสนายังมีสูงขึ้นไปถึงโลกุตตระด้วย มีทั้งสองอย่าง ใครจะเลือกเอาอย่างไหนก็ได้ หลักโลกุตตระหรือที่เกี่ยวกับโลกุตตระเท่านั้น ที่พุทธศาสนามีอยู่ อย่างที่ศาสนาอื่นไม่มีเสียเลย จึง "อม" ศาสนาอื่น ๆ ไว้ได้ทั้งหมด.

พุทธทาส

พระพุทธคุณ
ที่จารึกรอยอยู่ในประวัติศาสตร์
เรื่องเป็นที่ระลึกในวันวิสาขบูชา ของพุทธทาสภิกขุ

\- - - - - - - -

ในสมัยวิสาขบูชา พุทธบริษัทย่อมรำลึกถึงพระพุทธคุณเป็นพิเศษ ในที่นี้จะได้ชักชวน เพื่อนพุทธบริษัท ให้คุ้ยค้นหาพระคุณนั้น ๆ อันเร้นลับอยู่ในประวัติศาสตร์ ซึ่งมีอยู่อย่างน่าอัศจรรย์ และไม่น้อย หวังว่าถ้าได้ตั้งใจพิจารณาคงจะพบมากพอที่จะทำให้มีความเชื่อความเลื่อมใสในพระผู้มีพระภาคมากยิ่งขึ้นกว่าที่แล้วมา และเหมาะสมกับโอกาส ในวันเช่นวันวิสาขบูชาวันนี้

การจะค้นหาให้พบร่องรอยแห่งพระพุทธคุณอันจารึกติดอยู่ในสากลประวัติศาสตร์นั้น เราจะต้องมองให้พบการปฏิวัติ อันเกิดขึ้นแก่โลกเนื่องจากมีพระองค์เป็นมูลเหตุโดยเฉพาะ ว่ามีอยู่อย่างไรเสียก่อน

พระคุณของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าอันมีอยู่เหนือปวงสัตว์ ในสากลโลกนั้น คือความที่พระองค์ทรงประสาสน์ความสวัสดีมิ่งมงคลไว้แก่สัตว์โลก ทั้งโดยตรงและโดยอ้อม ด้วยอำนาจการปฏิวัติที่พระองค์ทรงบันดาลให้เป็นไปในโลก โดยทรงพระเจตนาก็ตาม ไร้เจตนาก็ตาม ความสวัสดีที่เกิดขึ้นโดยตรงนั้น ได้แก่สุขสวัสดี อันเกิดจากการสดับธรรมเทศนาของพระองค์แล้วประพฤติตามโดยควรแก่ธรรม และที่เป็นโดยอ้อมนั้น คือผลอย่างอื่นอันเกิดขึ้นสืบต่อมาจากการที่มีผู้ฟังธรรม แล้วประพฤติตนให้เป็นตัวอย่างแก่โลก ดึงดูดให้มีผู้นิยมธรรมอีกต่อหนึ่ง หรือแม้ที่สุดแต่การที่เมื่อบุคคลมากลายเป็นผู้มีความสุขไปเสียมากขึ้น ความชั่วและคนชั่วก็น้อยลงไป คนทั้งโลกก็พลอยสุขเพราะเหตุนั้น และข้อที่ว่าทรงบันดาลให้การปฏิวัติเกิดมี และเป็นไปในโลกนั้น ได้แก่การปฏิวัติของประวัติศาสตร์โลก ทั้งในทางสมาคมและทางศาสนา สำหรับการปฏิวัติของประวัติศาสตร์นั้น เป็นการปฏิวัติที่ไร้เจตนา เพราะพระองค์ทรงทำหน้าที่ของพระองค์ตามธรรมดาพระพุทธเจ้าองค์หนึ่งเท่านั้น แต่การปฏิวัติก็เกิดขึ้นแก่ประวัติศาสตร์เอง

โดยนัยนี้ เราจะพบว่ามีพระคุณของพระองค์จารึกรอยปรากฏอยู่ในการปฏิวัติทั้งสาม คือ <u>ปฏิวัติของประวัติศาสตร์เอง</u> <u>ปฏิวัติทางสังคม</u> และ<u>ปฏิวัติทางศาสนา</u> <u>ซึ่งมีการปฏิวัติทั้งทางฝ่ายทฤษฎีและฝ่ายปฏิบัติการ</u>

ก. การปฏิวัติที่เกิดขึ้นแก่ประวัติศาสตร์

โลกหมุนลอยไปตามกระแสของความอยากของตัวเองและหมุนไปสู่ความแตกดับ ด้วยอำนาจกิเลสของสัตว์โลกนั่นเอง ได้ก่อการอันร้ายกาจขึ้นทำลายกันเองหรือเป็นการทำลายโลก ในเมื่อวอดวายกันหมด แล้วเกิดขึ้นมาใหม่สำหรับเป็นเช่นนั้นอีก แต่ธรรมนั้นหยุด หรือไม่ลอยไปตามกระแส หรือเรียกอีกอย่างหนึ่ง ก็คือขวางกระแส กั้นไม่ให้โลกไหลไปตามกระแสของตัวเอง แต่ให้ทวนกระแสไหลไปตามแนวธรรม ธรรมเป็นเครื่องคุ้มครองโลก หรือกีดกั้นไม่ให้โลกหมุนไปสู่ความแตกดับเร็วเกินไป จึงเป็นเหมือนลูกตุ้มที่ถ่วงโลกไว้ ให้มีชีวิตอยู่ยืนนานกว่าที่จะปล่อยให้หมุนจี๋ไปตามอำนาจตัวมันเอง ธรรมนั้น ไม่มีใครตั้งขึ้น เป็นของมีอยู่เอง เป็นแต่มีผู้ค้นพบ และเป็นความจริงอันเด็ดขาดอยู่ในตัว สิ่งใดที่ตั้งขึ้น สิ่งนั้นหาใช่ธรรมในที่นี้ไม่ และไม่มีความจริงในตัวเพราะถูกตั้งขึ้นได้ และมีคนตั้งขึ้น ธรรมที่แท้จริงใครตั้งไม่ได้ แม้พระพุทธเจ้าก็ทรงตั้งขึ้นไม่ได้ เป็นแต่ทรงค้นพบด้วยอำนาจพระปัญญา แล้วทรงนำมาสอนสัตว์ คนเราเกิดมาในท่ามกลางอวิชชา จึงไม่มีความรู้หรือมีแต่ความรู้ที่ผิด ซึ่งมีผลเท่ากับความไม่รู้ หรือบางอย่างจะให้โทษยิ่งกว่าความไม่รู้ไปเสียอีก ธรรมหรือกฎความจริงที่มีอยู่เองแล้วจึงไม่ปรากฏต่อเรา เราทราบข้อนี้ได้ตรงที่เราทำผิดกฎความจริงของธรรมชาติ และเราทราบว่าเราทำผิดได้ ตรงที่เรากำลังไม่ได้รับความสุขชนิดที่เรามีความพออกพอใจอยู่เสมอได้ เรายังไม่ได้ความอยู่ หรือความมีความเป็นที่ถูกใจตรงความประสงค์ของเราทุก ๆ อย่าง และแล้วเราก็ไม่ทราบว่ามันเป็นเพราะเหตุไร นั่นแหละคือข้อที่ว่า แม้ความจริงมีอยู่ เราก็หาทราบไม่ จนกว่าเราจะมีปัญญาเสียก่อน

พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงค้นพบความจริงด้วยพระปัญญาของพระองค์เองก่อนแล้ว สอนให้เรารู้หรือเข้าใจความจริงอันนั้นตามพระองค์ได้ง่ายขึ้น จนสามารถดำรงใจให้ตั้งอยู่ได้ ในสภาพที่ไม่มีความทุกข์อันใดมารบกวนได้ และเรามีแต่ความพอใจในชีวิตของเราอย่างชุ่มชื่นเยือกเย็นอยู่เสมอ โลกกำลังกระหายต่อความพ้นทุกข์อยู่แล้ว ฉะนั้น พอพระองค์ทรงอุบัติขึ้นสั่งสอนธรรม แม้ไม่ต้องร้องเชื้อเชิญ สัตว์ที่มีปัญญาก็ยินดีและพร้อมอยู่เสมอที่จะรับเอาธรรมจากพระองค์ในส่วนหลักวิชา และนำไปประพฤติจนบังเกิดผลในทางใจ สมตามที่ตนหวัง คือสภาพที่ใจไม่มีความทุกข์อีกต่อไป เมื่อเกิดมีคนที่สามารถรับเอาธรรมชนิดนี้ และเกิดมีมากขึ้นด้วยการสั่งสอนกันสืบมา ธรรมก็เป็นสิ่งที่ปรากฏแก่ดวงใจของสัตว์โลกมากขึ้น เมื่อมีมากขึ้น ก็มีอิทธิพลในการที่จะจูงโลกไปในแนวของธรรมมากขึ้น หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่ง ก็คือเป็นลูกตุ้มที่ถ่วงโลกให้หมุนไปหาความล่มจมช้าเข้านั่นเอง แม้ว่าผู้ที่รู้ธรรมโดยตรงนั้น จะมีความสุขของตนเองอย่างเต็มเปี่ยมไปผู้หนึ่งเป็นส่วนตัวแล้ว ก็ยังมีอิทธิพลที่จะดึงดูดน้ำใจผู้อื่นอีกเป็นจำนวนมากให้ดำเนินตาม จึงเกิดเป็นลูกตุ้มถ่วงขึ้นได้ด้วยอาการอย่างนี้ ธรรมิกบุคคลในโลก เปรียบเหมือนผู้จะออก

คะแนนเสียง เป็นฝ่ายค้านอีกฝ่ายหนึ่ง ซึ่งออกความคิดอย่างหลับตาปล่อยโลกให้เป็นไปในทางล่มจม และเดือดร้อนโดยไม่รู้สึก ฉะนั้นถ้าธรรมิกบุคคลยิ่งมีมากขึ้นเมื่อใด ลูกตุ้มที่ถ่วงก็ยิ่งหนัก และถ่วงได้มากขึ้นเพียงนั้น ในบัดนี้ประมาณกันว่ามีพุทธบริษัทในโลกไม่น้อยกว่าหนึ่งในสาม ของพลโลกทั้งหมด จำนวนคนเหล่านี้ย่อมเป็นส่วนที่ถ่วงให้โลกหมุนไปหาการลุกเป็นไปช้าเข้าตามส่วน ในระหว่างที่ยังไม่ลุกนี้ เพราะมีความถ่วงให้ช้าอยู่ มีคนอื่นอีกเป็นจำนวนมาก หรือทั้งโลกพลอยได้รับความผาสุขไปด้วย จึงกลายเป็นการอำนวยสุขให้แก่โลกทั้งสิ้นไปในตัว ซึ่งควรที่สัตว์ทุกถ้วนหน้าจะพึงรำลึกถึงหิตคุณอันนี้ของพระพุทธเจ้า และการที่โลกหมุนไปหาความล่มจมช้าเข้านี่เอง ชื่อว่า เกิดการปฏิวัติขึ้นในตัวประวัติศาสตร์เองโดยไม่รู้สึก ซึ่งถ้ามิฉะนั้นโลกจะต้องดำเนินหรือมีฉากในทางประวัติศาสตร์เป็นอย่างอื่นไปแล้ว ถ้าเราจะปล่อยให้มันเป็นไปตามอำนาจกิเลศ ตัณหาของโลกล้วน ๆ โดยไม่มีธรรมเข้าคุ้มครอง หรือแทรกแซง

ข. การปฏิวัติที่เกิดขึ้นแก่สังคมมนุษย์

อินเดียในสมัยที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอุบัติขึ้นนั้น มีการถือชั้นวรรณะ ตามลัทธิพราหมณ์ แบ่งคนออกเป็น ๔ พวก คือ กษัตริย์, พราหมณ์ พลเมืองธรรมดาที่เรียกว่า ไวศยะ และพวกทาษหรือที่เรียกว่าศูทร รวมทั้งพวกที่ต่ำกว่า เช่นพวกจัณฑาลด้วย สามพวกแรก เป็นพวกสูงและสูงกว่ากันอยู่ตามลำดับ ส่วนพวกหลังนั้น ตามลัทธินั้น คล้ายกับไม่รับรองว่าเป็นมนุษย์ เขาไม่ยอมให้พวกศูทรเข้าโบสถ์ ไม่ยอมให้ได้เรียนหรือได้ฟังพระเวท ไม่ร่วมบ่อน้ำ ไม่ร่วมหนทาง และถ้าบังเอิญว่า พวกศูทรผ่านมาพบเข้ากับพวกชั้นสูง เขาปรับให้เป็นความผิดของพวกศูทรนั้นเอง และได้รับโทษซึ่งทารุณ เขาถือว่า พวกกษัตริย์สร้างขึ้นจากแขนของพรหม พวกพราหมณ์สร้างขึ้นจากปาก พวกไวศยะสร้างขึ้นจากกะเพาะ และพวกศูทรถูกสร้างขึ้นจากเท้าของพรหมดังนี้ พวกศูทรจำนวนล้าน ต้องกลายเป็นพวกที่อิดหนาระอาใจของผู้อื่น คล้ายกับว่าของเน่าที่ไปปนอยู่ในท่ามกลางกองดอกไม้อันมีกลิ่นหอม การสมาคมจึงเจือไปด้วยการถือตัว การเกียดกัน และการสบประมาทอย่างรุนแรง มีภาวะที่น่าอนาถใจแทรกแซงอยู่ทั่วไป เพราะว่าแม้ว่าพวกวรรณะสูงจะรังเกียจ และเหยียดหยามทำทารุณต่อวรรณะต่ำอยู่เพียงใด ก็ยังต้องติดต่อกับพวกทาษเหล่านั้นอยู่นั่นเอง ภาพแห่งความทารุณจึงคงมีอยู่ทั่วไปในวงการสมาคม ซึ่งเป็นเหมือนกับสีดำอันป้ายอยู่เป็นแห่ง ๆ ในพื้นที่ขาวหรือเหลือง ฉันใดก็ฉันนั้น ครั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอุบัติขึ้น พระองค์ทรงสั่งสอนว่า คนเราจะเป็นพราหมณ์เพราะเหตุสักว่าบิดามารดาเป็นพราหมณ์หาได้ไม่ แต่จะเป็นพราหมณ์ได้ก็ด้วยการประพฤติตนตามแนวธรรม คือประพฤติดี และในการประพฤติดีนั้น ทำได้ทุกคนไม่จำกัดว่าจะเป็นวรรณะไหน ในการประพฤติธรรม ไม่มีกษัตริย์ ไม่มีพราหมณ์ ไม่มีไวศยะ และไม่มีศูทร เพราะฉะนั้นคนเราจะเป็นอะไรก็ได้ทั้งนั้น แล้วแต่การประพฤติของเขานั่นเอง การเป็นกษัตริย์หรือพราหมณ์ ด้วยเหตุสืบ

จากบิดามารดานั้นไม่ช่วยได้ เพราะว่าแม้จะมีกำเนิดจากบิดามารดาที่เป็นกษัตริย์ พราหมณ์ ไวศยะ หรือศูทรก็ตาม เมื่อประพฤติผิดธรรมแล้ว ย่อมจมลงไปในนรกเหมือนกันโดยไม่แตกต่างกัน และไม่มีข้อยกเว้นให้แก่ใครเป็นพิเศษ ถ้าประพฤติถูกธรรม ก็จะได้ไปสู่สุคติ และเป็นสุขเสมอกัน โดยทำนองเดียวกันดังนี้ ครั้นมีคนนับถือ และทำตามคำสั่งสอนของพระองค์มากขึ้น จนกระทั่งถึงพวกราชาและมหาราชา พวกศูทรก็ค่อยมีโอกาสได้หายใจด้วยอากาศที่บริสุทธิ์ สดใสเยือกเย็น ปราศจากลมอันทารุณได้มากขึ้น ฉากของมนุษย์ในด้านการสมาคม ก็เปลี่ยนไปโดยควรแก่เหตุ ภาพทารุณที่เคยปรากฏในวงการสมาคม ระหว่างวรรณะทั้งสี่ ก็ค่อยจางหายไป พื้นสีขาวในดวงใจของมนุษย์เหล่านั้นก็มีสีขาวอันสม่ำเสมอมากขึ้น มีจุดหรือทางด้านอยลง

อีกอย่างหนึ่ง สตรีในกาลก่อนเป็นสิ่งที่เคยถือกันว่าเป็นทรัพย์สมบัติชนิดหนึ่ง ในตอนแรกก็เป็นทรัพย์ของมารดาบิดา ที่เลี้ยงไว้สำหรับขายให้แก่บุรุษในตระกูลที่จะมาขอซื้อเอาไป ครั้นผู้ที่เป็นสามีซื้อเอาไปแล้ว ก็ถือเสมือนหนึ่งทรัพย์หรือสัตว์เลี้ยงชนิดหนึ่ง ปราศจากสิทธิและเสียงใด ๆ เพราะเชื่อกันว่าสตรีเป็นมนุษย์ที่ไม่มีอะไร ๆ สมบูรณ์เหมือนผู้ชาย จึงไม่ให้การศึกษาแก่สตรี สตรีก็มีอันที่จะเป็นไปในทางเสื่อมเสียมากขึ้น จึงกลายเป็นธรรมเนียมถือกันว่า สตรีไม่ควรถูกยกขึ้นมาเทียมบุรุษ ทุก ๆ อย่างให้อยู่ในอำนาจของฝ่ายชายอย่างเดียว จุดดำได้เกิดขึ้นแก่เพศที่เป็นมารดาของโลกอย่างเปื้อนไปหมด ทั้งที่บุรุษผู้ถือลัทธินั้นก็ต้องเกิดมาจากสตรีนั่นเอง ครั้นพระองค์ทรงอุบัติขึ้น ทรงรับรองข้อที่ว่าสตรีสามารถบรรลุมรรคผลเช่นเดียวกับบุรุษ โดยไม่มีข้อแตกต่าง และตรัสข้อปฏิบัติสำหรับสตรี เพื่อ "เอาชนะ" (๑) ได้ทั้งโลกนี้และโลกหน้า คือความมีหน้ามีตา ในทางสมาคมหรือวงสังคม และการไปสู่สุคติสวรรค์โดยเท่าเทียมกับผู้ชาย ให้รู้จักหน้าที่ของตัวที่จะพึงปฏิบัติต่อสามี ซึ่งก็มีหน้าที่อีกอย่างหนึ่ง อันจะพึงปฏิบัติต่อภรรยา และให้ทั้งสองฝ่ายถือเสมือนที่จะพึงกระทำตอบแก่กัน โดยเท่าเทียมกัน การยกสถานะสตรีเช่นนี้ ปรากฏในตระกูลวงศ์ของพระองค์ คือพวกศากยะมาก่อนแล้ว โดยที่ถือว่าสตรีเป็นเพศที่ควรยกย่อง ไม่ยอมยกให้ไปกับพวกที่มีเชื้อชาติต่ำกว่า แม้จะมีอำนาจ และสตรีควรมีสิทธิ์ที่จะปฏิเสธ หรือไม่ถูกยกให้แก่บุรุษที่ไม่มีคุณสมบัติทัดเทียมกัน หรือกล่าวอย่างสั้น ๆ ก็คือว่า เกียรติยศของสตรีเป็นสิ่งที่จะต้องพิจารณาอยู่อย่างรอบคอบ สุขุม ข้อนี้ ทำให้สตรีพวกศากยะก้าวออกจากประตูเรือน บวชในสำนักภิกษุณีได้ ปราศจากการขัดขวางของฝ่ายชาย และธรรมของพระองค์ ซึ่งมีผู้รับนับถือกันมากขึ้นสืบมาในตอนหลังได้ช่วยยกสถานะ

- - - - - - - - - - - - -

(๑) ดูบาลี พลวรรค มาตุคามสังยุตต์ สูตรที่ ๕ ไตร ล. ๑๘ น. ๓๐๖ และบาลีอุโปสถวรรค อัฏฐ อํ. ไตร, ล. ๒๓ น. ๒๗๕, และอื่น ๆ

ของสตรีให้สูงขึ้นอย่างประจักษ์ มีสิทธิและโอกาสที่จะทำการกุศลและการศึกษาตามประสงค์ของตนมากขึ้นทั่ว ๆ ไปในประเทศที่รักนับถือพุทธศาสนา

อีกอย่างหนึ่ง อินเดียในสมัยโบราณมีธรรมเนียม บูชายัญญ์ ด้วยเนื้อ และเลือด ทั้งของสัตว์และมนุษย์ โบสถ์ส่วนมาก คือ โรงฆ่าสัตว์ ที่แดงไปด้วยเลือดและไฟที่ส่งควันตะหลบ ผู้มีทรัพย์และอำนาจจัดให้พวกนักบวชประกอบการบูชายัญญ์ เพื่อไถ่ถอนบาปของตน และช่วยให้ตนมีความเจริญยิ่งขึ้นไปตามลัทธิที่เชื่อกันอยู่ พวกนักบวชเหล่านั้นช่วยทำพิธี ให้บาปของผู้เป็นเจ้าของยัญญ์นั้น ตกมารวมกันอยู่ที่ศีรษะของสัตว์ที่จะฆ่า แล้วฟันมันเสีย โดยไม่มีขณะที่มันอาจสำนึกถึงรสของความเจ็บและความตาย เอาโลหิตรองใส่ถาดมาเผาไฟสมณาคุณพระเป็นเจ้าในเบื้องบน ศัตรูย่อมตอบแทนศัตรูด้วยเลือดและชีวิต การริษยาอาฆาตจองเวรแก้แค้น ถือกันว่าเป็นเกียรติยศ ไม่ถือกันว่าการให้อภัยเป็นสิ่งที่ควรนิยม ครั้นพระผู้มีพระ-ภาคเจ้าทรงอุบัติขึ้น พระองค์ทรงสอนว่า ความบริสุทธิ์และไม่บริสุทธิ์เป็นของเฉพาะตัว คนอื่นจะช่วยทำ-คนอื่นให้เศร้าหมองหรือบริสุทธิ์หาได้ไม่ กรรมเป็นสิ่งเด็ดขาดแน่นอนในข้อที่ว่า ทำเช่นไรต้องได้ผลเช่น-นั้น และผู้ทำนั้นเองเป็นผู้รับผล ไม่มีการไถ่ถอนสับเปลี่ยนกันได้ด้วยอำนาจ หรือด้วยทรัพย์ หรือสิ่งอื่น ๆ เวรย่อมไม่ระงับด้วยเวร แต่จะระงับเพราะความไม่ผูกเวรของฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง และการให้อภัยเป็นความกล้าหาญของนักปราชญ์ แม้นพวกคนพาลจะถือกันว่า เป็นความขลาดหรืออะไรก็ตาม สัตว์ทุกชนิดรู้จักรักชีวิตเหมือนมนุษย์และเท่ากับมนุษย์ และตกอยู่ในภาวะอันหนัก เพราะถูกความแก่ความเจ็บและความตายครอบงำเช่นเดียวกัน ควรที่จะเป็นเพื่อนทุกข์ยากด้วยกัน ดีกว่าที่จะล้างผลาญกัน ซึ่งเป็นการกระทำอย่างหลับตาและน่าละอายยิ่งขึ้น ครั้นมีผู้นับถือศาสนาของพระองค์มากขึ้น ธรรมที่ทรงนำมาสั่งสอนนั้น ก็ยิ่งมีอิทธิพลในดวงใจของมนุษย์ที่เคยนิยมการฆ่าและการจองเวรมากขึ้น ซึ่งช่วยให้เขาบรรเทาความโหดร้ายนั้นลงเสียได้ตามควรแห่งธรรมที่ได้ศึกษา ครั้นแพร่หลายไปถึงชั้นพระราชา ก็มีกฎหมายบัญญัติห้ามการฆ่าสัตว์ และตั้งโรงพยาบาลขึ้นสำหรับสัตว์เดรัจฉาน ดังที่ปรากฏอยู่ในศิลาจารึกของพระเจ้าอโศกแทบทั่วไปทั้งอินเดียหรือชมพูทวีปสมตามที่พระราชาธิราชองค์นี้มีอาณาจักรอันกว้างขวาง เพราะทรงอาศัยอำนาจธรรมเป็นเครื่องปราบและขยายอาณาจักร อันปรากฏตามประวัติศาสตร์ว่าทรงขยายอาณาเขตได้กว้างกว่ากษัตริย์องค์ใดในอินเดีย การปฏิวัติได้เกิดขึ้นในดวงใจของประชาชน จนถึงกับทำให้โรงฆ่าสัตว์ชนิดที่หุ้มคลุมอยู่ด้วยลักษณะของโบสถ์นั้นลดจำนวนน้อยลงไป และมีโรงพยาบาลสำหรับสัตว์ ที่เจ็บป่วยเกิดขึ้นแทนดังกล่าวแล้ว นี่คือรอยแห่งพระพุทธคุณที่จารึกติดอยู่ในประวัติศาสตร์ของอินเดีย และประเทศใกล้เคียงเท่าที่ธรรมาณาจักรของพระเจ้าอโศกราชแผ่ไปถึง และลากรอยของมันสืบต่อมาจนกระทั่งบัดนี้ ได้แผ่ไปในประเทศอื่นโดยกว้างขวาง จนกระทั่งเกิดมีชนหมู่มากที่ถือไม่กินเนื้อสัตว์ เพราะอาศัยรัศมีธรรมของ

สิ้นเชิง และประวัติศาสตร์ย่อมแสดงชัดอยู่ในตัวเองทันทีว่า ก่อนหน้านั้นโลกไม่เคยได้ยินคำว่า สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา = "สิ่งทั้งปวงเป็นอนัตตา" เลย โลกเพิ่งจะมาได้ฟังเมื่อพระพุทธองค์ทรงประกาศขึ้น และได้ลุถึงภูมิธรรมชั้นใหม่ กล่าวคือ ความปล่อยวางสิ่งทั้งปวงโดยเด็ดขาดได้เช่นนี้ จึงกล่าวได้ว่าทฤษฎีอันนี้ (คือที่ว่าสิ่งทั้งปวงเป็นอนัตตา) มีอันเดียวเฉพาะในพุทธศาสนาเท่านั้น ลัทธิอื่น ๆ ทั้งหมดมีจุดหมายอยู่ที่หา "อัตตาหรือชีวิตอันแท้จริง" ให้พบ แต่พุทธศาสนาประกาศขึ้นว่า อัตตา หรือชีวิตอันแท้จริงนั้นไม่มีเลย แม้ว่าอสังขตธรรมจะเป็นสิ่งไม่ผันแปร และตั้งอยู่ตลอดอนันตกาลเพียงไร มันก็หาใช่เป็นชีวิตหรือเป็นอัตตาไม่

ตามประวัติศาสตร์แห่งธรรมปฏิบัติ เราอาจพบได้อย่างแจ่มแจ้งว่า ก่อนหน้านี้มีแต่แนวปฏิบัติเพียงสองสายคือ พวกหนึ่งคล้อยไปตามกระแสโลก ยังเกี่ยวข้องอยู่กับกามคุณ หรือหาความอร่อยทางกายพร้อมกันไปด้วย อีกพวกหนึ่งก็ถึงกับทรมานกายให้แสบเผ็ด โดยมีหลักว่า ทรมานได้เพียงไรก็ยิ่งเป็นการปล่อยวางกาย ไม่เห็นแก่กาย และเป็นการหลุดพ้นได้เพียงนั้น ไม่เคยมีใครได้ยินหรือได้ยึดหลักว่า <u>มัชฌิมาปฏิปทา</u> อันคลุกเคล้าไปด้วยปัญญา และกว้างขวางเหมาะสำหรับคนทั่วไป ดังที่พระองค์ทรงบัญญัติขึ้น ไม่มีใครเคยได้ยินคำว่า อริยสัจจ์ อันเป็นกฎแห่งเหตุผล และคนเราจะพ้นทุกข์ได้ก็ด้วยการกระทำที่ตรงตามกฎแห่งเหตุผลเท่านั้น การอ้อนวอน การบูชายัญไม่เป็นไปตามกฎแห่งเหตุผล

ก่อนที่พระองค์อุบัติขึ้น ถ้ามีใครถามว่า คนเราตายแล้วเกิดอีกไหม? ก็จะมีคนตอบต่าง ๆ กัน คือ ๑. ตอบว่าเกิดอีก ๒. ตอบว่า ไม่เกิดอีก ๓. ตอบว่า เกิดอีกก็มี ไม่เกิดอีกก็มี แต่คำตอบทั้ง ๓ ชนิดนี้ ผิดหลักพุทธศาสนา ถ้ามีใครทูลถามพระองค์เช่นนี้ พระองค์ก็จะตรัสตอบมีหลักว่า <u>แท้ที่จริง คนเราไม่มี</u> มีแต่การควบคุมเข้ากับการแยกออก และการผันแปรไปของธรรมชาติพวกหนึ่ง ซึ่งมีเหตุปัจจัยปรุงแต่งและผลักไสไป เมื่อขาดเหตุขาดปัจจัยมันก็หยุดหรือดับ แท้จริงทุกส่วนของสิ่งที่เราเรียกว่า คนเราหรือตัวเรา ก็เปลี่ยนแปลงเป็นอันอื่นอยู่ทุก ๆ ปรมาณูและทุกขณะจิตอยู่เอง แล้วหาสาระที่จะเรียกว่าคนเรา ตรงไหน หรือเวลาไหนมิได้ หรือแม้จะหมายความเอาว่าคนเรา เกิดหรือตายตรงร่างกาย เราก็ยังกล่าวลงไปไม่ได้ว่า บางคน เกิดอีก หรือบางคนไม่เกิดอีก คงกล่าวได้แต่เพียงว่า ย่อมแล้วแต่เหตุ ถ้าเหตุเพื่อจะให้เกิดอีกมี มันก็เกิด ถ้าหมด ก็ไม่เกิด แต่อย่างไรก็ตาม การตอบเช่นนี้ยังไม่ตรงตามความจริง เพราะตามกฎแห่งวัฏฏสงสารนั้น มีแต่เพียงธรรมชาติสายหนึ่ง ซึ่งไหลเชี่ยวเป็นเกลียวไปด้วยความเปลี่ยนแปลง ไม่หยุดหย่อน จนกว่ามันจะหมดต้นเหตุ โดยที่ต้นเหตุของมันถูกทำลายเสีย <u>คำว่าเกิด แก่-ตาย-หรืออื่น ๆ เป็นเพียง "คำสมมติ" ที่เราจับไปสวมเข้า ที่ระยะหรือตอนใดตอนหนึ่งของ "สายอันยาวยืด" สายนี้ เท่านั้น</u> เพราะฉะนั้น การกล่าวดิ่งเด็ดขาดตายตัวลงไปว่า เกิดอีกหรือไม่เกิดอีก

พระองค์ก็มี โดยเฉพาะอย่างยิ่ง คือพุทธบริษัทที่ปฏิญาณตนไม่เสพเนื้อสัตว์ตลอดชีวิต หรือบางคราวสัตว์ไม่ถูกฆ่า หรือเป็นเหตุให้ถูกฆ่าเพราะชนพวกนี้ หรือในตามวันที่กำหนดเป็นวันทางศาสนานั้น มีจำนวนมาก-มายเหลือที่จะนับได้ ซึ่งเป็นเสมือนการปิดเสียซึ่งลำธารของโลหิต อันเคยไหลนองให้หยุดไหลหรือน้อยลง ซึ่งย่อมทำให้ฉากแห่งประวัติศาสตร์เปลี่ยนแปลงไปอย่างยากที่จะพิจารณาเห็นได้ง่าย ๆ เพราะปฏิวัติอันนี้มีสังคม หรือสมาคมส่วนใหญ่ของมนุษย์เป็นมูลฐาน

เมื่อย้อนมามองดูอีกครั้งหนึ่ง จะพบว่า สังคมใดหนักแน่นในพุทธธรรมแล้ว การเหยียดชั้นวรรณะของกันและกัน จะไม่มีในสมาคมนั้น ๆ จะมีแต่ความวางตนเสมอ พร้อมเพรียงสามัคคีกันกอบกู้ภาระของประเทศชาติ การยกสถานะของสตรี และการให้อภัยด้วยความเมตตากรุณา ย่อมหาได้ง่ายในสมาคมนั้น มนุษยชาติส่วนใหญ่ จึงได้มีรูปทางประวัติศาสตร์ แปลกไปกว่าตามที่จะปล่อยให้มันหมุนไปเอง โดยปราศจากหลักธรรมของพระองค์เข้าเกี่ยวข้อง ด้วยประการฉะนี้

ค. <u>การปฏิวัติทางศาสนา</u>

จากประวัติศาสตร์ของปรัชญาทั้งหมด บรรดามีในโลกนี้ เราจะพบหลักสำคัญได้อันหนึ่งว่า <u>พุทธศาสนา ได้สอนสิ่งที่ใหม่ และแปลกจนถึงกับตรงกันข้ามกับหลักปรัชญานั้น ๆ ให้แก่โลก</u> ซึ่งจะได้ยกมาวินิจฉัยโดยย่อ ๆ เป็นลำดับไป.-

ทฤษฎีทางปรัชญา ที่พระผู้มีพระภาคได้ทรงเผยให้แก่โลก ชนิดที่ไม่มีใครเคยสอนมาก่อน ก็คือ <u>กฎอันว่าด้วยอนัตตา</u> ไม่มีสิ่งใดที่เป็นอัตตาคือตัวตน มติในลัทธิอื่น ย่อมสอนว่ามีอัตตา ที่เป็นตัวเราไม่อย่างใดก็อย่างหนึ่ง ถึงแม้จะได้ปฏิเสธบางส่วน (เช่นร่างกายเป็นต้น) ว่าเป็นอนัตตามิใช่ตัวเราไป-แล้วก็ตาม ในยุคพุทธสมัย มีลัทธิที่สอนอย่างสูงที่สุด ก็คือลัทธิที่สอนให้ศึกษาปฏิบัติจนรู้จักตัวอาตมัน หรืออัตตาที่หลุดพ้นแล้วจากโลกิยธรรม อันห่อหุ้มอยู่ อันเป็นสภาพชนิดหนึ่ง ที่ไม่รู้จักตาย หรือแม้แต่แปรผัน คือเป็นอสังขตะ นั่นแหละว่าเป็นตัวอาตมัน หรือตัวเราที่แท้จริง แทนที่จะยึดถือร่างกายหรือจิตตามธรรมดาว่าเป็นตัวเรา แต่พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงประกาศขึ้นว่า สิ่งที่เป็นอสังขตะคือไม่ตาย และไม่ผันแปรเพราะไม่มีการเกิดและไม่มีเหตุปัจจัยปรุงแต่งได้นั้น เป็นสิ่งที่มีอยู่จริง แต่มันหาใช่เป็นอาตมันหรือตัวตนของใครไม่ มันเป็นเพียง "สิ่งธรรมดา" ล้วน ๆ เช่นเดียวกับสิ่งอื่น ๆ ที่เป็นพวกสังขตะ คือรู้จักตายและแปรผัน เพราะมีเหตุปัจจัยปรุงนั้นเหมือนกัน และข้อสำคัญนั้นอยู่ที่ว่า จิตจะได้ลุถึงศานติสุขอันแท้จริงและถึงที่สุดจริง ๆ นั้น ต้องเป็นจิตที่ปราศจากความเข้าใจและความยึดถือว่ามีอัตตาหรือเป็นอัตตาเท่านั้น ถ้ายังปัดว่าเป็นอัตตาเพียงบางอย่าง และยึดถือว่าเป็นอัตตาบางอย่างดังกล่าวมาแล้ว แม้สิ่งนั้นจะสูงสุดเพียงไร ก็ยังหาใช่เป็นการหลุดพ้นที่แท้จริงและถึงที่สุดของจิตไม่ เป็นอันว่า พุทธศาสนาปฏิเสธอัตตาโดย

บางคนเกิดบางคนไม่เกิด อย่างใดอย่างหนึ่งนั้น ผิดจากความจริงซึ่งพุทธศาสนาเล็งถึง สรุปว่า พระพุทธองค์เป็นผู้เปิดเผยหลักอันสบด้วยเหตุผล หรือที่เราเรียกกันในสมัยนี้ว่า สบหลักวิทยาศาสตร์ (Scientific) เป็นคนแรก เป็นบุคคลคนแรกในโลกที่ประกาศว่า สิ่งที่เราเรียกกันว่าคน หรือตัวเรานั้นเป็นเพียงส่วนหนึ่ง ๆ ของเกลียวแห่งความหมุนเวียนของสิ่ง ซึ่งเป็นเหตุผลขณะหนึ่ง ๆ แท้ที่จริงคนเราไม่มี มีแต่ส่วนย่อย ๆ หลายส่วนจับกลุ่มกันเข้าแล้วหมุนไป ๆ ซึ่งทั้งนี้เป็นด้วยอำนาจแห่งเหตุที่ทำให้ปรากฏดูว่ามีตัวตนอยู่ได้ แต่ก็ชั่วขณะที่มันหมุน หยุดหมุนก็ดับ และไม่มีตัวอะไร นอกจากความว่างจากสิ่งเหล่านี้จึงกล่าวได้ว่า มีแต่โลกิยธรรมที่หมุนไปตามเหตุ ปรากฏอยู่ชั่วขณะที่ยังมีเหตุ และหมุนไป ๆ จนกว่าจะถึงที่สุดเมื่อสิ้นเหตุเท่านั้น ถ้าถามว่า คนตายแล้วเกิดหรือไม่ ก็ตอบว่า คนไม่มี จะเอาอะไรมาตายหรือเกิดมีแต่กลุ่มของสิ่งที่หมุนไปตามอำนาจแห่งเหตุ จนกว่าจะหมดเหตุ ยังมีเหตุ ก็หมุนไป หมดเหตุก็หยุดหมุน

นอกจากนั้น ยังอาจกล่าวได้สืบไปว่า พระพุทธองค์เป็นคนแรกที่ป่าวประกาศ มิให้มีการเชื่อมั่นตามตำรา เชื่อมั่นคำครู เชื่อลัทธิธรรมเนียมประเพณี หรือเชื่อด้วยการตรึกตามเหตุผล ชั่วแล่น ตามหลักที่ปรากฏอยู่ใน กาลามสูตร และทรงวางหลักว่า ไม่ควรถกเถียงคัดง้างกันด้วยปัญหาทางปรัชญา ที่เป็นปัญหาโลกแตก ดังเช่นเรื่องทิฏฐิสิบ(๑) ที่เป็นปัญหาพื้นเมืองในสมัยพุทธกาล ทรงสรุปใจความว่า ชีวิตนี้มิใช่เป็นปัญหาที่ต้องสะสาง แต่เป็นเพียงสภาพความจริงชนิดหนึ่ง ที่เราจะต้องเข้าให้ถึงอย่างเดียวเท่านั้น และก็ด้วยการปฏิบัติอันเป็นภายในอย่างเดียว และอาศัยตนของตนโดยเฉพาะ จึงจะเข้าถึงได้ การอ้อนวอนพระเป็นเจ้าเป็นเพียงความขลาด

หลักคำสอนดังกล่าวมาทั้งหมดนี้ คือ ประทีปดวงใหม่ ที่พระพุทธองค์ทรงจุดขึ้น และทรงส่องให้สัตว์โลกก้าวเท้าไปสู่ความพ้นทุกข์โดยอาการที่ผิดแปลกไปจากที่ถ้าหากว่าโลกจะมิได้รับแสงจากประทีปดวงนี้ และโดยเหตุนี้จึงทำให้ทิวทรรศน์แห่งประวัติศาสตร์ในด้านปรัชญาหรือธรรมวิทยา ได้เปลี่ยนรูปไปอย่างมากมาย และความเปลี่ยนแปลงอันนี้ ย่อมเป็นผลเกิดมาจากการปฏิวัติทางศาสนา ซึ่งมีมูลฐานมาจากพระพุทธองค์โดยเฉพาะ เมื่อลัทธิใหม่นี้ มีอิทธิพลเหนือชาวโลกแทนลัทธิเก่า (ดังที่กล่าวแล้วในตอนต้น ๆ มีพระเจ้าอโศกราช เป็นตัวอย่าง) มากขึ้นแล้ว รอยจารึกแห่งพระพุทธคุณ ที่ฝังลึกอยู่ในสายอันยาวยืดของประวัติศาสตร์โลก ก็ย่อมมีปกคลุมอยู่โดยทั่วไป และเราก็จะพอมองเห็นได้ว่า พระมหากรุณาธิคุณของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น จะยังคงปกคลุมประวัติศาสตร์ของโลกไปตลอดชั่วกาลปาวสาน

เมื่อเรามองเห็นภาพแห่งการปฏิวัติทั้งที่ตัวประวัติศาสตร์ ที่มนุษย์สมาคม และที่แนวปรัชญา

- - - - - - - - - - - - -

(๑) ดูเรื่องพิสดารจากพระพุทธประวัติจากพระโอษฐ์ ฉบับพิมพ์ครั้งที่สอง หน้า ๑๘๓-๑๘๖

ของโลกทั้งมวลอันเป็นมาอย่างไร โดยทั่วถึงดั่งนี้แล้ว เราก็จะเห็นได้จากการปฏิวัตินั้น ๆ สืบไปว่า พระพุทธองค์ทรงเป็นบ่อเกิดแห่งคุณประโยชน์ของโลกอย่างใหญ่หลวงเพียงไร ผลที่สะท้อนสืบ ๆ ไปจากพระคุณทั้งปวงนั้น ย่อมทิ้งรอยของมันให้จารึกติดอยู่ในสายอันยาวยืดของประวัติศาสตร์ยิ่งขึ้นทุก ๆ ยุค พุทธบริษัททั้งหลายควรจะมองค้นดูให้ครบถ้วนทั่วถึง ในสมัยอันเป็นอภิลักขิตกาล เช่น วิสาขะบูชานี้ ด้วยความเคารพอันหาขอบเขตมิได้จงทุกคนเถิด.

พุทธทาสภิกขุ

วิสาขมาส ๒๔๘๓

พิมพ์ที่แผนกแผนภาพและการพิมพ์ กองวิชาการ กรมชลประทาน
นายสฤษดิ์ ปิตตะโชติ ผู้พิมพ์และโฆษณา
๒๐ มิถุนายน ๒๕๐๙